

Agrarische ondernemers over het mestbeleid

Resultaten van interviews met sectorvertegenwoordigers, een enquête onder agrarische ondernemers en 7 focusgroepen

Carolien de Lauwere, Fransje Langers, Tineke de Boer, Jessie Beirnaert, Mieke Weegels

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Agrarische ondernemers over het mestbeleid

Resultaten van interviews met sectorvertegenwoordigers, een enquête onder agrarische ondernemers en 7 focusgroepen

Carolien de Lauwere,¹ Fransje Langers,² Tineke de Boer,² Jessie Beirnaert,¹ Mieke Weegels¹

1 Wageningen Economic Research

2 Wageningen Environmental Research

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Economic Research in opdracht van en gesubsidieerd door het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) – voorheen Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) –, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'Agro en natuur' BO-43-101-107.

Wageningen Economic Research
Wageningen, augustus 2024

RAPPORT
2024-055

Carolien de Lauwere, Fransje Langers, Tineke de Boer, Jessie Beirnaert, Mieke Weegels, 2024. *Agrarische ondernemers over het mestbeleid; Resultaten van interviews met sectorvertegenwoordigers, een enquête onder agrarische ondernemers en 7 focusgroepen*. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2024-055. 132 blz.; 23 fig.; 7 tab.; 36 ref.

Agrarische ondernemers uit 7 sectoren – melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt – staan negatief tegenover het huidige mestbeleid, maar willen hieraan blijven voldoen en vinden mestbeleid belangrijk. Vooral veehouders herkennen het doel van waterkwaliteitsverbetering minder, hoewel ze dit wel belangrijk vinden. Deelnemende ondernemers pleiten voor betere communicatie over het mestbeleid, betrokkenheid van ondernemers, integraal beleid, grondsoort- en gewas-specifiek mestbeleid, en doelsturing. Het onderzoek is gebaseerd op 7 korte interviews, een enquête (volledig ingevuld door 379 en gedeeltelijk door 349 ondernemers) en 7 focusgroepen met 3-8 ondernemers per sector.

Trefwoorden: houding tegenover mestbeleid, ervaren knelpunten en mogelijke oplossingen

Agricultural entrepreneurs from 7 sectors – dairy farming, pig farming, poultry farming, veal farming, arable farming, floriculture and outdoor vegetable production – are negative about the current manure policy, but want to continue to comply and consider manure policy important. In particular dairy farmers recognise that the goal of the manure policy is to improve water quality, although they consider water quality to be important. Participants argue for better communication about manure policy, involvement of entrepreneurs, integrated policy, soil type and crop-specific manure policy, and goal management. The research is based on 7 short interviews, a survey (completed entirely by 379 and partially by 349 entrepreneurs) and 7 focus groups with 3-8 entrepreneurs per sector.

Key words: attitude towards manure policy, perceived bottlenecks and possible solutions

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/670265> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2024 Wageningen Economic Research
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl,
www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2024
De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Economic Research Rapport 2024-055 | Projectcode 2282300622

Foto omslag: Shutterstock

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	8
S.1 Kernvraag	8
S.2 Boodschap	8
S.3 Aanbevelingen	12
S.4 Methodologie	13
Summary	15
S.1 Key question	15
S.2 Message	15
S.3 Recommendations	19
S.4 Methodology	20
1 Belevingsonderzoek ten behoeve van de evaluatie van het Mestbeleid 2024	21
1.1 Mest in beweging	21
1.1.1 Beleidscontext	21
1.1.2 Maatschappelijke context	21
1.2 Belevingsonderzoek mestbeleid 2016 en 2024	22
1.3 Doel en onderzoeksvragen	22
1.4 Leeswijzer	23
2 Theoretische achtergrond	24
2.1 Diverse theorieën als basis voor de vragenlijst	24
2.2 Theorie van Gepland Gedrag (TPB)	24
2.2.1 'Vertaling' van TPB naar ondernemer die moet voldoen aan mestbeleid	24
2.2.2 Subjectieve normen	24
2.2.3 Gevoel van controle	25
2.3 Sociale Identiteitstheorie (SIT)	25
2.3.1 Tot een groep willen behoren	25
2.3.2 Wat een ander doet, is belangrijker dan wat hij/zij verwacht	26
3 Materiaal en methode	27
3.1 Aanpak	27
3.2 Interviews met sectorvertegenwoordigers	27
3.3 Opzet van de enquête	28
3.3.1 Testen van de enquête	28
3.3.2 Vragenlijst en respondenten	28
3.3.3 Verwerking van de resultaten	29
3.4 Focusgroepen	30
4 Sectorvertegenwoordigers over het mestbeleid - resultaten van de interviews	33
5 Agrarische ondernemers over de mestwetgeving in 2024	35
5.1 Respons	35
5.2 Ondernemers- en bedrijfskenmerken	36
5.3 Belangrijke thema's in bedrijfsvoering, duurzaamheid en mestbeleid	40
5.3.1 Prioritering van thema's gerelateerd aan de bedrijfsvoering	40
5.3.2 Prioritering van duurzaamheidsthema's	40
5.3.3 Prioritering van doelen mestbeleid	41
5.4 Hoe denken agrarische ondernemers over het mestbeleid?	42

5.5	Verwachtingen ten aanzien van toekomstig mestbeleid	44
5.6	Houding tegenover het mestbeleid	44
5.7	Overtuigingen over het mestbeleid	45
5.8	Ervaren risico en onzekerheid	46
5.9	Invloed van de omgeving	47
5.10	Wij-zij gevoel	47
5.11	Door geënquêteerde ondernemers ervaren knelpunten van het mestbeleid	48
5.12	Intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen	50
5.13	Vrijwillige maatregelen	51
5.14	Mogelijke oplossingen	52
5.15	Informatiebronnen	54
6	Invloed van sector en bedrijfskenmerken op enquêteresultaten	56
6.1	Verschillen tussen sectoren	56
6.2	Melkveehouders met een intensief bedrijven lijken nog bezorgder dan melkveehouders met extensieve bedrijven	57
6.3	Bedrijfsgrootte beïnvloedt de beleving van het mestbeleid vooral in de melkveehouderij, sierteelt en varkenshouderij	58
6.4	Verwachte bedrijfsgrootte in 2030 en ontwikkelingsfase van het bedrijf spelen soms een rol	58
6.5	Geënquêteerde agrariërs die willen omschakelen naar een ander bedrijfssysteem lijken wat minder negatief over het mestbeleid	59
6.6	Geënquêteerde agrarische ondernemers die in met nutriënten verontreinigde gebieden wonen zijn kritischer over het mestbeleid	59
6.7	Afstand tussen het bedrijf en een Natura 2000-gebied en grondsoort hebben weinig invloed	60
6.8	Oudere ondernemers lijken iets minder negatief over het mestbeleid	60
6.9	Ondernemers die een opvolger hebben lijken wat negatiever over het mestbeleid	61
6.10	Opleidingsniveau heeft weinig invloed	61
7	Verschillen tussen 2016 en 2024	62
7.1	Intentie, attitude, ervaren risico en onzekerheid en wij-zij gevoel	62
7.2	Mening over het mestbeleid in 2016 en 2024	63
8	Lessen uit focusgroepen	64
8.1	Inleiding	64
8.2	Resultaten focusgroepen	64
8.2.1	Melkveehouderij	64
8.2.2	Varkenshouderij	66
8.2.3	Pluimveehouderij	67
8.2.4	Vleeskalverhouderij	68
8.2.5	Akkerbouw	70
8.2.6	Sierteelt	71
8.2.7	Vollegrondsgroenteteelt	72
8.3	Conclusies uit de focusgroepen	73
9	Beantwoording van de onderzoeksvragen	75
9.1	Agrarische ondernemers staan negatief tegenover het mestbeleid; het belangrijkste doel van het mestbeleid - waterkwaliteit - wordt met name in dierlijke sectoren niet altijd herkend	75
9.2	Ervaringen van agrarische ondernemers met het mestbeleid zijn meer negatief dan positief; ondernemers onderschrijven veel gepresenteerde knelpunten	77
9.3	Melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers zijn in 2024 negatiever over het mestbeleid dan in 2016	78

9.4	Soepelere vergunningverlening, meer samenhangend beleid en het bevorderen van technologische innovaties worden gezien als meest belangrijke oplossingen voor een aangepast mestbeleid	79
9.5	Beperkingen van de studie	80
10	Reflectie en discussie	81
11	Aanbevelingen	84
	Bronnen en literatuur	86
Bijlage 1	Interviewvragen actualisatie enquête	88
Bijlage 2	Enquête over het mestbeleid	90
Bijlage 3	Opbouw van constructen op basis van factoranalyse en theorie	104
Bijlage 4	Prioritering thema's in de bedrijfsvoering	106
Bijlage 5	Prioritering duurzaamheidsthema's binnen bedrijf	107
Bijlage 6	Prioritering doelen van het mestbeleid	108
Bijlage 7	Mening van geënquêteerde agrarische ondernemers over het mestbeleid	109
Bijlage 8	Verwachtingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over toekomstig mestbeleid	111
Bijlage 9	Houding van geënquêteerde agrarische ondernemers ten aanzien van het mestbeleid	112
Bijlage 10	Overtuigingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over het mestbeleid	113
Bijlage 11	Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers risico en onzekerheid ervaren over het mestbeleid	114
Bijlage 12	Descriptieve- en injunctieve sociale normen	115
Bijlage 13	Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers aangeven dat de mening van bepaalde personen of instanties belangrijk voor hen is als ze beslissingen over de bedrijfsvoering nemen die betrekking hebben op het mestbeleid (motivation to comply)	116
Bijlage 14	Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers denken dat personen of instanties van hen verwachten dat ze er alles aan doen om aan het mestbeleid te voldoen (normatief beliefs)	117
Bijlage 15	Mate waarin de geënquêteerde ondernemers een wij-zij gevoel ervaren	118
Bijlage 16	Hoe de geënquêteerde ondernemers over mogelijke knelpunten van het huidige mestbeleid denken	119
Bijlage 17	Intentie	121
Bijlage 18	Invloed van het mestbeleid (MB) op bijdrage aan vrijwillige maatregelen	122
Bijlage 19	Aantal bedrijven (in %) waarop vrijwillige maatregelen worden genomen die vallen onder ecoregelingen van het GLB (gemeenschappelijk landbouwbeleid), DAW (Deltaplan Agrarisch Waterbeheer) of ANLb (Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer)	123
Bijlage 20	Hoe geënquêteerde ondernemers over mogelijke oplossingen voor een verbetering van het huidige mestbeleid denken	124
Bijlage 21	Het belang dat geënquêteerde ondernemers hechten aan verschillende personen, instanties of media als informatiebron over het mestbeleid	125
Bijlage 22	Gemiddelde scores op alle constructen per sector, inclusief standaarddeviaties en aantallen en beschrijving van verschillen tussen sectoren	126

Bijlage 23	Verschillen tussen gangbare en biologische bedrijven	128
Bijlage 24	Verwachtingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over de grootte van hun bedrijf in 2030	129
Bijlage 25	Verschillen tussen ondernemers die wel of niet in een nutriënten verontreinigd gebied liggen (NV gebied)	130
Bijlage 26	Beleving van het mestbeleid door melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers in 2016 en 2024	131

Woord vooraf

Het 7e actieprogramma Nitraatrichtlijn kondigt in 2024 een evaluatie van de Meststoffenwet aan. Ook schrijft artikel 46 van de Meststoffenwet voor dat eens per vijf jaar een verslag wordt uitgebracht over de doeltreffendheid van de Meststoffenwet en over de effecten ervan in de praktijk. Sinds 2007 is een zogeheten 'belevingsonderzoek' aan de evaluatie toegevoegd. In 2016 voerde Wageningen Economic Research dit onderzoek uit in samenwerking met Wageningen Universiteit.

Sinds 2016 zijn er behoorlijke ontwikkelingen geweest in de agrarische sector. Na de lancering van de stikstofaanpak in 2019 volgden boerenprotesten en heerste er onvrede onder agrarische ondernemers over deze aanpak. De afbouw van de derogatie die in 2023 in gang is gezet, zorgde voor veel maatschappelijke onrust rond mest in het voorjaar van 2024.

Voor de Evaluatie Meststoffenwet 2024 heeft het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (voorheen Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) aan Wageningen Economic Research gevraagd om dit belevingsonderzoek opnieuw uit te voeren.

Het doel van het belevingsonderzoek is inzicht te krijgen in de houding van agrarische ondernemers ten aanzien van het mestbeleid, hun positieve en negatieve ervaringen ermee en de door hen ervaren knelpunten. De uitkomsten van het belevingsonderzoek worden gebruikt om het draagvlak voor het mestbeleid onder agrarische ondernemers en hun directe omgeving in beeld te brengen. Ook wordt gekeken hoe de beleving van het huidige mestbeleid door melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers zich heeft ontwikkeld ten opzichte van 2016.

Uit de relatief hoge respons blijkt dat mestbeleid een zeer actueel onderwerp is voor de agrarische sector. Honderden agrarische ondernemers uit maar liefst 7 sectoren (melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt, vollegrondsgroenteteelt) namen deel aan dit onderzoek.

In het najaar van 2024 wordt de Evaluatie Meststoffenwet 2024 gepubliceerd. De Evaluatie Meststoffenwet 2024, waar dit belevingsonderzoek deel van uitmaakt, levert informatie voor een nieuw op te stellen 8e actieprogramma Nitraatrichtlijn, dat vanaf 2026 in moet gaan.

Namens de opdrachtgever is het belevingsonderzoek begeleid door Bertien Martens en Julie Schraven-Ruesen. Wij willen hen hartelijk bedanken voor hun betrokkenheid, de prettige samenwerking en het vertrouwen dat ze ons gegeven hebben om dit onderzoek uit te voeren.

Ook bedanken wij hartelijk de belanghebbenden met wie diepte-interviews zijn gehouden, de agrarische ondernemers die hebben deelgenomen aan de enquête en de deelnemers aan de focusgroepen. Zonder hun tijd en inzet had dit onderzoek nooit tot stand kunnen komen.

Ir. O. (Olaf) Hietbrink
Business Unit Manager Wageningen Economic Research
Wageningen University & Research

Samenvatting

S.1 Kernvraag

Het doel van het belevingsonderzoek onder agrarische ondernemers uit 7 sectoren (melkveehouderij, akkerbouw, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, vollegrondsgroenteteelt en sierteelt) was inzicht verkrijgen in hun houding ten aanzien van het huidige mestbeleid. Welke positieve en negatieve ervaringen hebben ze hiermee en wat zijn volgens hen de belangrijkste knelpunten en oplossingen? Hiertoe zijn de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

1. Hoe staan agrarische ondernemers tegenover het huidige mestbeleid?
2. Welke (positieve en negatieve) ervaringen hebben agrarische ondernemers met het mestbeleid?
3. Hoe verschilt de beleving van het mestbeleid in vergelijking met de resultaten uit 2016?
4. Welke wensen, ideeën en richtingen voor het ontwerp van toekomstig beleid en maatregelen komen uit het onderzoek voort?

De Evaluatie Meststoffenwet 2024 bestaat uit een vijftal onderzoeken en levert informatie voor een nieuw op te stellen 8e actieprogramma Nitraatrichtlijn, dat vanaf 2026 in moet gaan.

S.2 Boodschap

Agrarische ondernemers uit enquête en focusgroepen staan negatief tegenover het mestbeleid

Ondernemers die hebben deelgenomen aan de enquête staan negatief tegenover het huidige mestbeleid. Ze vinden het gemiddeld meer nadelig dan voordelig en meer niet dan wel nuttig voor hun bedrijf. Melkveehouders, varkenshouders en (het beperkte aantal) vollegrondsgroentetelers die meededen aan de enquête vinden het huidige mestbeleid gemiddeld meer onhaalbaar dan haalbaar. Dit geldt dus niet voor de andere sectoren (pluimveehouders, het beperkte aantal kalverhouders, akkerbouwers en siertelers).

De houding van de ondernemers tegenover het mestbeleid is negatief omdat ze geloven dat het huidige mestbeleid ten koste gaat van de bedrijfsresultaten en de arbeidsvreugde, veel tijd en moeite kost, het overtreden van mestregels in de hand werkt, een zorgvuldige planning vergt, het moeilijk maakt om het bedrijf voort te zetten en leidt tot een hoger gebruik van kunstmest. Ook geloven de geënquêteerde ondernemers niet dat het huidige mestbeleid leidt tot betere gewasopbrengsten, meer inkomsten oplevert, goed is voor de bodemvruchtbaarheid, het milieu en de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater en helpt om het land beter te bemesten. Vanuit de focusgroepen wordt als belangrijkste argument gegeven dat het huidige mestbeleid de agrariërs dwingt om meer kunstmest te gebruiken wat in hun ogen leidt tot hogere uitspoeling en slechtere gewasopbrengsten. De agrariërs uit de focusgroepen gebruiken liever genoeg dierlijke mest om weerbare gewassen te telen én aan bodemverbetering te doen. Volgens hen is dat met het huidige mestbeleid niet mogelijk.

Ondanks de bovengenoemde bezwaren scoren geënquêteerde ondernemers gemiddeld nog steeds enigszins positief op stellingen die gaan over de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen. Ze zijn dus nog steeds bereid zich aan de regels van het mestbeleid te houden, hoewel ze ook aangeven dat het huidige mestbeleid het overtreden van mestregels in de hand werkt. Hier zijn ze dus een beetje ambigu in; zij zijn - gemiddeld genomen - nog wel bereid om aan de regels te voldoen maar ze twijfelen of hun collega's dat ook doen. De deelnemers van de focusgroepen geven aan dat ze geen keuze hebben. Ze houden zich aan het beleid, maar het is niet van harte. De geënquêteerde ondernemers vinden het wel belangrijk dat er een mestbeleid is om excessen te voorkomen, maar het moet wel anders ingericht worden. Een soepelere

vergunningverlening rondom mestverwerking, meer samenhangend beleid en het bevorderen van technologische innovaties zijn de mogelijke oplossingen waarop het hoogst gescoord is door de geënquêteerde ondernemers. Ook in de focusgroepen werden deze oplossingen regelmatig genoemd. Daarnaast komt in de focusgroepen duidelijk naar voren dat de agrariërs hun landerijen willen bemesten naar behoefte. Dit is afhankelijk van het gewas en de grond. De deelnemers zeggen dat in Nederland hoogproductieve gewassen geteeld worden die, in vergelijking met andere landen, meer nutriënten nodig hebben. Aan deze nutriëntenbehoefte moet volgens hen voldaan worden, plus nog de mogelijkheid om aan bodemverbetering te doen met bijvoorbeeld groenbemesters.

Mening ten aanzien van het mestbeleid verschilt per sector; bedrijfskenmerken spelen ook een rol

De mening van de geënquêteerde ondernemers over het mestbeleid verschilt tussen sectoren en tussen ondernemers met een verschillend bedrijfssysteem. Zo zijn geënquêteerde melkveehouders het meest negatief over het huidige mestbeleid en de geënquêteerde siertelers het minst negatief. Dit komt ook in de focusgroepen naar voren. De geënquêteerde melkveehouders zijn waarschijnlijk het meest negatief omdat melkveehouders ten tijde van het onderzoek door het afschaffen van de derogatie wel heel direct met het mestbeleid geconfronteerd worden. Geënquêteerde ondernemers die een biologisch (dynamisch) bedrijf hebben of in omschakeling zijn naar een biologisch bedrijf zijn minder negatief - maar nog steeds negatief - over het mestbeleid dan hun gangbare collega's. Dit geldt ook voor geënquêteerde ondernemers die willen omschakelen naar een natuurinclusief of regeneratief of ander alternatief bedrijfssysteem. Mogelijk hebben deze ondernemers omdat ze een ander bedrijfssysteem hebben minder moeite om aan de regels van het mestbeleid te voldoen, of verwachten ze, als ze naar een ander bedrijfssysteem willen overschakelen, dat ze er minder moeite mee zullen hebben. Dit is in de focusgroepen niet besproken. Ook oudere ondernemers lijken wat minder negatief over het mestbeleid. Dit geldt met name voor de akkerbouwers en (het beperkte aantal) kalverhouders en vollegrondsgroentelers die deelnamen aan de enquête. Mogelijk hebben deze ondernemers een houding van 'het zal zo'n vaart niet lopen', of denken ze, als ze geen opvolger hebben, 'het zal mijn tijd wel duren'. Dit is in de focusgroepen niet gecheckt.

Ook andere bedrijfskenmerken kunnen de mening van de geënquêteerde ondernemers beïnvloeden. Zo zijn geënquêteerde ondernemers die in een met nutriënten verontreinigd gebied wonen nog wat negatiever over het mestbeleid dan ondernemers die daar niet wonen. Ook ondernemers met een opvolger lijken wat negatiever dan andere ondernemers. Ten slotte lijken melkveehouders, varkenshouders en siertelers met grotere bedrijven en melkveehouders met intensievere bedrijven - dus meer koeien per hectare - wat negatiever over het mestbeleid dan collega's in andere sectoren. Een mogelijke verklaring is dat het mestbeleid bij deze ondernemers 'dichterbij' komt omdat het voor hen (in de toekomst) moeilijker zal worden om aan de regels van het mestbeleid te blijven voldoen. De afstand van het bedrijf tot een Natura 2000-gebied, de ontwikkelingsfase van het bedrijf en het opleidingsniveau van de ondernemers beïnvloeden de mening over het mestbeleid niet duidelijk.

Het belangrijkste doel van het mestbeleid - waterkwaliteit - wordt met name door veehouders niet altijd herkend

Het verbeteren van de waterkwaliteit is het belangrijkste doel van het mestbeleid. Slechts 15% van de geënquêteerde ondernemers noemt dit ook als belangrijkste doel van het mestbeleid (uit een lijst met 6 aan hen voorgelegde doelen). Ondernemers uit de focusgroepen vinden ook dat het huidige mestbeleid nauwelijks bijdraagt aan een betere waterkwaliteit (wat niet betekent dat ze het niet belangrijk vinden). Integendeel. Het mestbeleid leidt volgens velen van hen tot meer kunstmestgebruik en daarom meer uitspoeling naar het grond- en oppervlaktewater. Dit betekent overigens niet dat ze het mestbeleid niet belangrijk vinden.

De prioritering van de doelen van het mestbeleid verschilt tussen de sectoren. Melkveehouders noemen het voorkomen van uitbreiding van agrarische bedrijven het vaakst als belangrijkste doel (25%), varkenshouders het oplossen van het mestoverschot (36%), kalverhouders de efficiënte benutting van nutriënten (33%) en pluimveehouders het verbeteren van de bodemkwaliteit (31%). In de niet-dierlijke sectoren noemen de geënquêteerde ondernemers de bodemkwaliteit het vaakst als het belangrijkste doel van het mestbeleid,

maar ook het verbeteren van de waterkwaliteit staat bij veel geënuquëeerde akkerbouwers, siertelers en vollegrondsgroentetelers in de top 3 van de belangrijkste doelen.

Bij de duurzaamheidsthema's wordt bodemvruchtbaarheid het hoogst geprioriteerd door de geënuquëeerde ondernemers. Het verminderen van stikstof- en fosfaatemissies naar oppervlaktewater en grondwater -dat relevant is in relatie tot de waterkwaliteitsdoelen van het mestbeleid- wordt door slechts 26% van de ondernemers genoemd. Vooral ondernemers uit dierlijke sectoren lijken dit thema minder belangrijk te vinden.

Geënuquëeerde ondernemers en focusgroep deelnemers ervaren veel knelpunten bij het mestbeleid

De geënuquëeerde ondernemers vinden het moeilijk om aan de eisen van het huidige mestbeleid te voldoen. Dit geldt voor alle geënuquëeerde ondernemers, maar voor de melkveehouders het meest. Ook lukt het hen niet altijd om de mestbalans kloppend te krijgen. Verder benoemen de agrariërs dat ze soms pas weten wat in de mest zit als de mest al op het land is uitgereden. Dit maakt het lastig om de balans kloppend te krijgen. De knelpunten waar de ondernemers het hoogst op scoren zijn: regelgeving sluit niet aan bij de praktijk, hoge administratieve lasten, milieudoelen zijn soms tegenstrijdig met elkaar of met andere duurzaamheidsdoelen, uitvoeren van de mestwetgeving is te ingewikkeld en de hoge kosten van mestafzet. Er zijn wel verschillen tussen de sectoren. Zo is de afschaffing van de derogatie een groot knelpunt voor melkveehouders en zijn de hoge kosten van mestafzet en de beperktere mogelijkheden om mest af te zetten grote knelpunten voor melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders. Voor varkenshouders zijn de verminderde exportmogelijkheden en de vergunningverlening voor mestverwerking ook een groot knelpunt. Over het algemeen scoren geënuquëeerde melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders hoger op de knelpunten dan ondernemers uit de plantaardige sectoren. Zij worden ook het meest direct met het mestbeleid geconfronteerd en zijn mogelijk ongerust dat ze in de nabije toekomst (herfst 2024) hun mest niet meer kwijt kunnen, of alleen tegen hele hoge kosten. In de plantaardige sectoren - en ook in de pluimveehouderij - wordt deze urgentie waarschijnlijk minder gevoeld waardoor ze gemiddeld iets lager - maar nog steeds hoog - scoren op veel knelpunten. In de focusgroepen met akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers komt echter wel naar voren dat er ongerustheid bestaat over de bodemvruchtbaarheid en de gewasopbrengsten als ze minder mest mogen gebruiken. De siertelers die deelnamen aan de focusgroep zijn nu nog niet ongerust over hun gewasopbrengsten maar zijn wel ongerust dat hun bodem in de toekomst zal versralen met gevolgen voor de bodemvruchtbaarheid en de gewasopbrengsten. De deelnemers van de focusgroepen noemen veelal dezelfde knelpunten als die in de enquête zijn gepresenteerd. Verder geven de deelnemers uit de dierlijke sectoren aan dat de mestboekhouding te ingewikkeld is en dat ze een expert hiervoor inschakelen. Ze moeten hun mest afzetten en de meeste brengen ook nog mest op hun eigen land. Bij de deelnemers van de plantaardige sectoren kan de mestboekhouding ook als ingewikkeld ervaren worden, maar dan vooral het aspect van de bufferstroken die recent zijn ingevoerd. Dit riep ten tijde van het onderzoek (voorjaar 2024) nog veel vragen op. Het is niet te zeggen of dit zo zal blijven of dat na verloop van tijd een soort van 'bufferstrook gewenning' op zal treden, zowel administratief als ook fysiek (het bewerken en onderhouden van bufferstroken).

Ondernemers verwachten dat het mestbeleid in de komende 5 jaar aangescherpt zal worden en geven aan dat het dan moeilijk voor hen zal worden om hun bedrijf voort te zetten en dat dan de kans groter wordt dat mestregels overtreden worden. Dit betekent niet dat ze daadwerkelijk met hun bedrijf willen stoppen. Ze hebben nog steeds de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen (zij het dat hun score hierop maar enigszins positief is) en zijn ze ook nog net niet van plan af te haken als het mestbeleid strenger wordt. Dit wordt bevestigd in de focusgroepen.

Het mestbeleid is voor geënuquëeerde ondernemers geen stimulans om extra stappen ten gunste van het milieu te zetten

Ondernemers geven aan dat het huidige mestbeleid hen niet stimuleert om aan het beperken van milieu-emissies te werken of om vrijwillige maatregelen te nemen voor bijvoorbeeld het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW), Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) of Ecoregelingen.

De geënquêteerde ondernemers en focusgroep deelnemers hebben weinig vertrouwen in de overheid

De geënquêteerde ondernemers lijken niet veel vertrouwen in beleidsmakers te hebben. Ze vinden dat boeren en beleidsmakers tot verschillende groepen behoren en denken niet dat beleidsmakers voldoende kennis hebben om mestbeleid te maken. Dit gebrek aan vertrouwen in de overheid komt ook naar voren in de focusgroepen. Het ontbreekt volgens de deelnemers aan praktische kennis bij het ministerie en aan een collectief geheugen omdat ambtenaren te vaak van baan wisselen. Er zou ook meer vertrouwen moeten zijn in het vakmanschap van de agrariër. Overigens beschouwen agrarische ondernemers de landelijke overheid wel als belangrijke bron van informatie over mestbeleid, dat geldt veel minder voor lagere overheden.

Geënquêteerde melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers zijn in 2024 nog negatiever over het mestbeleid dan in 2016

In 2016 stonden melkveehouders, varkenshouders en akkerbouw al negatief tegenover het mestbeleid en dat is in 2024 nog meer het geval (bij pluimveehouders, kalverhouders, siertelers en vollegrondsgroentetelers is het niet onderzocht in 2016). In alle drie de sectoren zijn de gemiddelde scores op stellingen die hierover gaan lager in 2024 dan in 2016. In de melkveehouderij lijken de verschillen het grootst, gevolgd door de varkenshouderij en de akkerbouw. Desalniettemin vinden geënquêteerde ondernemers het zowel in 2016 als in 2024 goed dat er *een* mestbeleid is en zijn ze nog steeds van plan zijn om aan het mestbeleid te blijven voldoen. De scores zijn in 2024 wel minder positief dan in 2016 en liggen dichterbij de neutrale score.

Geënquêteerde ondernemers hebben ook zowel in 2016 als in 2024 moeite om aan de eisen van het mestbeleid te voldoen, ervaren er risico en onzekerheid door en ervaren een wij-zij gevoel. Ze dachten in 2016 en denken in 2024 dus nog steeds dat het huidige mestbeleid veel risico's met zich meebrengt en dat beleidsmakers niet de kennis hebben om mestbeleid te maken en niet begrijpen hoe moeilijk is om de regels van het mestbeleid in de praktijk te brengen. Deze negatieve percepties zijn in 2024 nog negatiever dan in 2016. Ook hier is dit verschil het duidelijkst te zien bij de melkveehouders.

Soepelere vergunningverlening, meer samenhangend beleid en het bevorderen van technologische innovaties worden door geënquêteerde ondernemers gezien als meest belangrijke oplossingen voor een aangepast mestbeleid

De ondernemers noemen als belangrijkste oplossingen (uit een lijst van 15 mogelijke oplossingen): vergunningverlening rondom mestverwerking soepeler laten verlopen, meer samenhangend beleid, bevorderen technologische innovaties, mestverwerking tot hoogwaardige producten stimuleren en het bevorderen van het verwaarden van mest. Het versoepelen van de vergunningverlening rondom mestverwerking kan op veel bijval rekenen van varkenshouders, pluimveehouders en kalverhouders. Varkenshouders vinden ook het stimuleren van mestverwerking tot hoogwaardige producten en het bevorderen van export van meststoffen (zeer) belangrijke oplossingen. Het valt op dat met name geënquêteerde ondernemers uit dierlijke sectoren en geënquêteerde akkerbouwers aanzienlijk uitgesproken zijn over wat zij wel en wat zij niet zien als belangrijke oplossingen voor het mestbeleid. In de sierteelt en vollegrondsgroenteteelt is dit minder het geval. Een mogelijke verklaring is dat het mestbeleid in de dierlijke sectoren dichterbij komt (zij kunnen hun mest immers minder goed kwijt) en dat de akkerbouwers meer dan in de andere plantaardige sectoren geconfronteerd worden met strengere mestregels omdat zij vaak meer grond bewerken dan de siertelers en vollegrondsgroentetelers.

De oplossingen die nauwelijks draagvlak hebben bij ondernemers zijn het aanwijzen van met nutriënten verontreinigde gebieden in Nederland, krimp van de veestapel, beperken mestgebruik en beperken mestplaatsingsruimte. Vooral melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders zien deze oplossingen niet zitten. Geënquêteerde akkerbouwers zijn echter ook zeer negatief over de drie laatstgenoemde oplossingen. Meer grondgebondenheid is een oplossing die vooral de geënquêteerde varkenshouders en (het beperkte aantal) kalverhouders niet zien zitten.

Focusgroep deelnemers onderschrijven oplossingen van geënquêteerde ondernemers voor verbeterd mestbeleid maar hebben ook nog aanvullende aanbevelingen

In de focusgroepen worden de resultaten van de enquête over oplossingen bevestigd. Er zijn ook aanvullende richtingen voor beleid naar voren gebracht in de groepen. Samengevat gaat het om de volgende oplossingen:

- Meer en bredere kennis bij beleidsmakers
- Meer luisteren naar de praktijk en deze betrekken bij beleidsontwikkeling
- Ondernemers meer vrijheid geven om zelf te bepalen hoe ze omgaan met bemesting en de momenten waarop mest uitgereden wordt
- Geen of flexibelere kalenderlandbouw
- Mestbeleid dat rekening houdt met de grondsoort en de nutriëntenbehoefte per gewas
- Mestbeleid minder ingewikkeld maken
- Niet sturen op maatregelen maar op doelen zodat ondernemers meer vrijheid krijgen om zelf te bepalen hoe ze de doelen halen
- Meer meten zodat het duidelijk is hoe het met de bodem en het water is gesteld
- Geen strenger beleid in Nederland dan in de rest van Europa
- Een goede communicatie om uit te leggen waarom het mestbeleid is zoals het is en waarom het zo belangrijk is om hieraan te blijven voldoen.

S.3 Aanbevelingen

Een goede communicatie, het betrekken van ondernemers bij het mestbeleid, integraal beleid, het mogelijk maken van grondsoort- en gewasspecifiek mestbeleid, doelsturing en het bieden van handelingsperspectief kunnen oplossingen zijn voor een beter mestbeleid

Door de resultaten van de enquête en de daaropvolgende focusgroepen is duidelijk geworden waar de deelnemende ondernemers door het mestbeleid tegenaan lopen. Dit heeft geleid tot de volgende door de betrokken onderzoekers opgestelde aanbevelingen:

- Er lijkt nog veel onduidelijkheid over het mestbeleid te bestaan. Een goede communicatie om uit te leggen waarom het mestbeleid is zoals het is en waarom het belangrijk is om eraan te blijven voldoen, is dus belangrijk. Minstens even belangrijk is dan de manier waarop gecommuniceerd wordt en door wie of welke instantie. Om alle ondernemers te bereiken zijn verschillende vormen van communicatie belangrijk omdat iedere ondernemer op eigen wijze kennis opdoet en zich aangesproken voelt door andere argumenten. Voor sommige ondernemers voldoen interactieve leervormen zoals studiegroepen en praktijknetwerken, maar anderen waarderen individueel advies of passieve kennisoverdracht via vakbladen of internet meer. Ook kan in communicatie rekening gehouden worden met waardeoriëntaties van ondernemers. Rolmodellen, excursies of demonstraties kunnen wellicht ook helpen om ondernemers te helpen anders over het mestbeleid te gaan denken. Uit de enquête komt naar voren dat vakbladen en internet de belangrijkste mediabronnen zijn voor de geënquêteerde ondernemers (en dus niet sociale media) als ze informatie zoeken over het mestbeleid. Teeltadviseurs, collega-ondernemers en onafhankelijke adviseurs zijn de belangrijkste personen om informatie hierover te halen en RVO en boerenbelangenorganisaties de belangrijkste instanties.
- Door ondernemers te betrekken bij het ontwikkelen van beleid zal het draagvlak hiervoor onder ondernemers vergroten en zal er - volgens de ondernemers die aan het onderzoek deelnamen - beleid ontstaan dat beter aansluit bij de landbouwpraktijk. Dit zou wat de aan het onderzoek deelnemende ondernemers betreft betekenen dat ondernemers meer vrijheid krijgen om zelf te bepalen hoe ze omgaan met bemesting en de momenten waarop mest uitgereden wordt.
- Mestbeleid zou volgens focusgroep deelnemers en geënquêteerde ondernemers meer geïntegreerd moeten worden met ander landbouwbeleid. Ondernemers ervaren nu soms het ontbreken van samenhang in de dossiers waar ze mee te maken hebben (stikstof, broeikasgassen, biodiversiteit, waterkwaliteit). Dit gebrek aan samenhang leidt tot frustratie bij de focusgroep deelnemers omdat het volgens hen kan leiden tot tegenstrijdige berichtgeving en het ontbreken van een gedeelde visie.

-
- In het mestbeleid zou volgens de deelnemers aan het onderzoek meer rekening gehouden moeten worden met de grondsoort en de nutriëntenbehoefte per gewas. Ook zou er meer gestuurd moeten worden op doelen dan op maatregelen zodat ondernemers meer vrijheid krijgen om zelf te bepalen hoe ze de doelen halen. Het organiseren van doelsturing en het ontwikkelen van meer grondsoort- en gewasspecifiek mestbeleid zal echter niet eenvoudig zijn en lijkt haaks te staan op de wens om minder ingewikkeld mestbeleid. Meer onderzoek lijkt hier noodzakelijk. Het gaat dan niet alleen om onderzoek hoe het mestbeleid precies grondsoort- en gewasspecifiek gemaakt kan worden, en wat dan precies wel en niet zou moeten worden toegestaan voor elk gewas en iedere grondsoort, maar ook over onderzoek naar de consequenties van doelsturing op het boerenerf. Bij doelsturing is het immers ook belangrijk dat gemonitord wordt of resultaten zijn gehaald. Dit betekent dat er een nauwkeurige monitoringssystematiek moet worden opgezet en dat ondernemers bereid moeten zijn om data te delen. Ook moet bepaald worden welke organisatie verantwoordelijk wordt voor deze monitoring en wie daarvoor betaalt.
 - Naast een goede en passende communicatie is het bieden van handelingsperspectief ook belangrijk zodat duidelijker wordt voor ondernemers welke maatregelen ze kunnen nemen om aan het mestbeleid te voldoen. Het gaat dan bijvoorbeeld om maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren. Waterkwaliteit is niet zichtbaar. Dit maakt het doel weinig concreet. Het bieden van handelingsperspectief is daarom belangrijk zodat ondernemers concreet aan de slag kunnen met het meten en verbeteren van de waterkwaliteit.

S.4 Methodologie

In het onderzoek werd in 7 sectoren onderzocht hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken. Het betrof de melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt. Het onderzoek bestond uit drie onderdelen:

1. Zeven interviews met sectorvertegenwoordigers over de ontwikkelingen in de sector waarin ze werkzaam waren met als belangrijkste doel om de vragenlijst voor de enquête te verifiëren.
2. Een enquête onder agrarische ondernemers uit de 7 bovengenoemde sectoren. Deze enquête werd grotendeels online uitgevoerd. De enquête werd uitgezet op vrijdag 16 februari 2024 en afgesloten op vrijdag 8 maart 2024.
3. Zeven focusgroepen om per sector dieper in te kunnen gaan op de vraag hoe agrarische ondernemers het mestbeleid beleven en de antwoorden uit de enquête beter te kunnen duiden. De focusgroepen werden verspreid over Nederland gehouden van 11 tot en met 23 april 2024.

In het onderzoek lag de meeste nadruk op het tweede onderdeel, de enquête. Het doel van de enquête was inzicht te krijgen in hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken, wat zij van het mestbeleid verwachten in de toekomst, wat zij als belangrijke knelpunten ervaren en hoe zij aankijken tegen verschillende oplossingen. Daarnaast werden ook nog vragen gesteld over bedrijfskenmerken, welke bedrijfsgebonden thema's de ondernemers bezig hielden, wat zij belangrijke duurzaamheidsthema's vonden, wat zij dachten dat belangrijke doelen van het mestbeleid waren, hoe ze tegenover het mestbeleid stonden en welke positieve en negatieve effecten ze ervan verwachtten, wat hun intentie was om aan het mestbeleid te (blijven) voldoen, hoe zij dachten over beleidsmakers en welke invloed personen en instanties in hun omgeving hadden op hun mening en handelen ten aanzien van het mestbeleid. De enquête was grotendeels gebaseerd op een enquête uit 2016 waarin ook onderzocht werd hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken.

De dataverzameling is uitgevoerd door onderzoeksbureau Flycatcher. Flycatcher beschikt (via zijn partnerorganisatie) over een online panel bestaande uit circa 12.000 agrarische ondernemers. De enquête werd geheel (379) of gedeeltelijk (349) ingevuld door 728 agrarische ondernemers. De respons varieerde van 4,4% voor melkveehouderij tot 9,7% voor pluimveehouderij. In de analyses zijn alle volledige en onvolledige responsen meegenomen. Bij de interpretatie van de bevindingen is het belangrijk te beseffen dat de vollegrondsgroenteteelt en met name de vleeskalverhouderij zijn gebaseerd op beperkte aantallen respondenten.

De deelnemers aan de focusgroepen zijn gerekruteerd uit de enquête waarin respondenten aan konden geven of ze hieraan deel wilden nemen, en via Flycatcher. Aan de focusgroepen hebben in totaal

39 ondernemers deelgenomen (8 melkveehouders, 5 varkenshouders, 5 pluimveehouders, 3 kalverhouders, 7 akkerbouwers, 5 vollegrondsgroentetelers en 5 siertelers). De bijeenkomsten vonden verspreid over Nederland plaats.

De evaluatie Meststoffenwet in het voorjaar van 2024, waar het onderzoek naar de beleving van het mestbeleid door agrarische ondernemers deel van uitmaakt, vond plaats in een periode dat er veel onrust onder agrarische ondernemers was rond mest. De afbouw van derogatie was in 2023 in gang gezet, waardoor de gevolgen van de lagere derogatienorm dit voorjaar duidelijk werden, vooral voor melkveehouders. Niet alleen werd de economische impact voor agrarisch ondernemers zichtbaar omdat zij met hoge kosten voor mestafvoer werden geconfronteerd, maar ook de gevolgen voor de mestmarkt: er ontstond een fors mestoverschot. Daarnaast werd in deze periode duidelijk waar de met nutriënten verontreinigde gebieden zich bevinden. Het is voor te stellen dat deze ontwikkelingen de bereidheid van agrarische ondernemers om de enquête in te vullen of aan focusgroepen deel te nemen negatief hebben beïnvloed, evenals de antwoorden en reacties van agrarische ondernemers die wel deelnamen aan het onderzoek.

Summary

S.1 Key question

The objective of the survey among agricultural entrepreneurs from 7 sectors (dairy farming, arable farming, pig farming, poultry farming, veal farming, outdoor vegetable production and floriculture) was to gain insight into their attitude towards the current manure policy. What positive and negative experiences do they have with this and what do they think are the most important bottlenecks and solutions? To this end, the following research questions were answered:

1. What is the attitude of agricultural entrepreneurs towards the current manure policy?
2. What (positive and negative) experiences do agricultural entrepreneurs have with the manure policy?
3. How does the perception of the manure policy differ with the results from 2016?
4. What wishes, ideas and directions for the design of future policies and measures emerge from the research?

The Evaluation of the Dutch Manure and Fertilisers Act consists of five studies and provides information for a new, 8th Nitrates Directive action programme, which is due to take effect from 2026.

S.2 Message

Agricultural entrepreneurs in survey and focus groups have a negative view of the manure policy

Entrepreneurs who participated in the survey are negative about the current manure policy. On average, they find it more detrimental than beneficial and more not useful than useful for their business. Dairy farmers, pig farmers and (the limited number of) outdoor vegetable growers who participated in the survey find the current manure policy on average more unfeasible than feasible. This does not apply to the other sectors (poultry farmers, the limited number of veal farmers, arable farmers and floriculture growers).

The attitude of the entrepreneurs towards the manure policy is negative because they believe that the current manure policy is at the expense of the company's results and job satisfaction, takes a lot of time and effort, encourages the violation of manure rules, requires careful planning, makes it difficult to continue the business and leads to a higher use of fertilizer. Also, the survey participants do not believe that the current manure policy leads to better crop yields, generates more income, is good for soil fertility, the environment and the quality of groundwater and surface water and helps to fertilize the land better. The main argument given in the focus groups is that the current manure policy forces farmers to use more fertilizer, which in their view leads to higher leaching and poorer crop yields. The farmers in the focus groups prefer to use enough animal manure to grow resilient crops and to improve the soil. According to them, this is not possible with the current manure policy.

Despite the above-mentioned objections, survey participants on average score somewhat positive on statements about the intention to continue to comply with the manure policy. They are still prepared to comply with the rules of the manure policy, although they also indicate that the current manure policy encourages violation of manure rules. So they are a bit ambiguous about this; on average, they are still willing to comply with the rules, but they doubt whether their colleagues will do the same. The participants of the focus groups indicate that they do not have a choice. They abide by the policy, but not wholeheartedly. The surveyed entrepreneurs think it is important that there is a manure policy to prevent excesses, but it must be set up differently. A more flexible licensing for manure processing, a more coherent policy and the promotion of technological innovations are the possible solutions that are scored highest by participants in

the survey (see below). These solutions were also regularly mentioned in the focus groups. In addition, it is clear from the focus groups that farmers want to fertilize their lands as needed. This depends on the crop and the soil. The participants say that high-yielding crops are grown in the Netherlands that, compared to other countries, require more nutrients. According to them, this nutrient requirement must be met, plus the possibility of soil improvement with, for example, green manure.

Opinions on manure policy differ from sector to sector; company characteristics also play a role

The opinion of the surveyed entrepreneurs on the manure policy differs between sectors and between entrepreneurs with different business systems. For example, dairy farmers participating in the survey are most negative about the current manure policy and the floriculture growers are the least negative. This is also reflected in the focus groups. The participating dairy farmers were probably the most negative because at the time of the study, dairy farmers were very directly confronted with the manure policy due to the abolition of the derogation. Surveyed entrepreneurs who have an organic (dynamic) farm or who are in the process of converting to an organic farm are less negative - but still negative - about the manure policy than their conventional colleagues. This also applies to surveyed entrepreneurs who want to switch to a nature-inclusive or regenerative or another alternative business system. It is possible that these entrepreneurs have less difficulty complying with the rules of the manure policy because they have a different business system, or that they expect that they will have less trouble with it if they want to switch to a different business system. This was not discussed in the focus groups. Older entrepreneurs also seem to be less negative about the manure policy. This applies in particular to arable farmers and (the limited number of) veal farmers and outdoor vegetable growers who participated in the survey. These entrepreneurs may have an attitude of 'it won't go that fast', or they may think, if they do not have a successor, 'it will last my time'. This was not checked in the focus groups.

Other business characteristics can also influence the opinion of the surveyed entrepreneurs. For example, participants who live in a nutrient-polluted area are even more negative about the manure policy than entrepreneurs who do not live in such an area. Entrepreneurs with a successor also seem to be somewhat more negative than other entrepreneurs. Finally, dairy farmers, pig farmers and floriculture growers with larger farms and dairy farmers with more intensive farms - i.e. more cows per hectare - seem to be somewhat more negative about the manure policy than colleagues in other sectors. A possible explanation is that the manure policy is 'getting closer' to these entrepreneurs because it will become more difficult for them (in the future) to continue to comply with the rules of the manure policy. The distance of the farm from a Natura 2000 site, the development phase of the farm and the level of education do not clearly influence opinions on the current manure policy.

The most important goal of the manure policy - water quality - is not always recognized, especially by livestock farmers

Improving water quality is the main goal of the manure policy. Only 15% of the surveyed entrepreneurs also mention this as the most important goal of the manure policy (out of a list of 6 goals presented to them). Entrepreneurs in the focus groups also think that the current manure policy hardly contributes to better water quality (which does not mean that they do not think it is important). On the contrary. According to many of them, the manure policy leads to more fertilizer use and therefore more leaching into groundwater and surface water. This does not mean, however, that they do not consider the manure policy important.

The prioritisation of the goals of the manure policy differs between the sectors. Dairy farmers most often cite preventing the expansion of farms as the most important goal (25%), pig farmers mention solving the manure surplus (36%), veal farmers the efficient use of nutrients (33%) and poultry farmers improving soil quality (31%). In the non-livestock sectors, the surveyed entrepreneurs most often mention soil quality as the most important goal of the manure policy, but improving water quality is also in the top 3 of the most important goals for many surveyed arable farmers, floriculture growers and outdoor vegetable growers.

Among the sustainability themes, soil fertility is given the highest priority by the surveyed entrepreneurs. Reducing nitrogen and phosphate emissions to surface water and groundwater – which is relevant in relation

to the water quality objectives of the manure policy – is mentioned by only 26% of the entrepreneurs. Entrepreneurs from livestock sectors in particular seem to consider this theme less important.

Surveyed entrepreneurs and focus group participants experience many bottlenecks in the manure policy

The entrepreneurs participating in the survey find it difficult to meet the requirements of the current manure policy. This applies to all entrepreneurs surveyed, but most of all to dairy farmers. Also, they do not always manage to get the manure balance right. In addition, the farmers mention that they sometimes only know what is in the manure when the manure has already been spread on the land. This makes it difficult to get the balance right. The bottlenecks that receive the highest scores from entrepreneurs are: regulations are not in line with practice, high administrative burden, environmental goals are sometimes contradictory to each other or to other sustainability goals, implementation of manure legislation is too complicated and the high costs of manure disposal. There are, however, differences between the sectors. For example, the abolition of the derogation is a major bottleneck for dairy farmers, and the high costs of manure disposal and the more limited possibilities for manure disposal are major bottlenecks for dairy farmers, pig farmers and veal farmers. For pig farmers, the reduced export opportunities and licensing for manure processing are also a major bottleneck.

In general, surveyed dairy farmers, pig farmers and veal farmers score higher on the bottlenecks than entrepreneurs in the plant-based sectors. They are also confronted most directly with the impact of the manure policy and may be worried that in the near future (autumn 2024), they will no longer be able to dispose of their manure, or only at very high costs. In the plant-based sectors - and also in poultry farming - this urgency is probably less felt, which means that on average they score slightly lower - but still high - on many bottlenecks. However, the focus groups with arable farmers and outdoor vegetable growers show that there are concerns about soil fertility and crop yields if they are allowed to use less manure. The floriculture growers who participated in the focus group are not yet worried about their crop yields, but they are concerned that their soil will deteriorate in the future, with consequences for soil fertility and crop yields. The participants in the focus groups often mention the same bottlenecks as those presented in the survey. Furthermore, the participants from the livestock sectors indicate that manure accounting is too complicated and that they call in an expert for this. They have to deposit their manure and most of them also apply manure to their own land. Among the participants in the plant-based sectors, manure accounting can also be experienced as complicated, but especially the aspect of the buffer strips that have recently been introduced. At the time of the study (spring 2024), this still raised many questions. It is impossible to say whether this will remain the case or whether over time a kind of 'buffer strip habituation' will occur, both administratively and physically (the processing and maintenance of buffer strips).

Entrepreneurs expect that the manure policy will become more strict in the next 5 years and indicate that it will then be difficult for them to continue their business and that the chance that manure rules will be violated will increase. This does not mean that they actually want to quit their business. They still have the intention to continue to comply with the manure policy (although their score is only slightly positive) and they do not intend to end their business if the manure policy becomes stricter. This is confirmed in the focus groups.

The manure policy is not an incentive for surveyed entrepreneurs to take extra steps in favour of the environment

Entrepreneurs indicate that the current manure policy does not encourage them to work on reduction of environmental emissions or to take voluntary measures for, for example, the Delta Plan on Agricultural Water Management (DAW), Agricultural Nature and Landscape Management (ANLb) or Eco Schemes.

The surveyed entrepreneurs and focus group participants have little trust in the government

The entrepreneurs participating in the survey do not seem to have much faith in policymakers. They believe that farmers and policymakers belong to different groups and do not think that policymakers have sufficient knowledge to design manure policies. This lack of trust in the government is also reflected in the focus groups. According to the participants, there is a lack of practical knowledge at the ministry and a lack of

collective memory because civil servants change jobs too often. There should also be more confidence in the craftsmanship of the farmer. Incidentally, agricultural entrepreneurs regard the national government as an important source of information about manure policy, but this is much less true for local authorities.

Surveyed dairy farmers, pig farmers and arable farmers are even more negative about the manure policy in 2024 than in 2016

In 2016, dairy farmers, pig farmers and arable farmers were already negative about the manure policy, and this is even more the case in 2024 (poultry farmers, veal farmers, floriculture growers and outdoor vegetable growers were not included in 2016). In all three sectors, the average scores on attitudes towards the manure policy are lower in 2024 than in 2016. The differences appear to be largest in dairy farming, followed by pig farming and arable farming. Nevertheless, in both 2016 and 2024, surveyed entrepreneurs think it is good that there is a manure policy and they still intend to comply with the manure policy. The scores in 2024 are less positive than in 2016 and are closer to the neutral score.

In both 2016 and 2024, surveyed entrepreneurs also find it difficult to meet the requirements of the manure policy, experience risk and uncertainty as a result and experience an us-versus-them feeling. They thought in 2016 and still think in 2024 that the current manure policy entails many risks and that policymakers do not have the knowledge to design manure policy and do not understand how difficult it is to put the rules of manure policy into practice. These negative perceptions are even more negative in 2024 than in 2016. As in the previous paragraph, this difference can be seen most clearly among dairy farmers.

Smoother licensing, more coherent policy and the promotion of technological innovations are seen as the most important solutions for an adapted manure policy by surveyed entrepreneurs

The most important solutions mentioned by the entrepreneurs (out of a list of 15 possible solutions) are: making licensing for manure processing smoother, more coherent policy, promoting technological innovations, stimulating manure processing into high-quality products and promoting the valorisation of manure. Making licensing of manure processing easier can count on a lot of support from pig farmers, poultry farmers and veal farmers. Pig farmers also consider stimulating manure processing into high-quality products and promoting the export of fertilizers to be (very) important solutions. It is striking that surveyed entrepreneurs from livestock sectors and arable farmers in particular are considerably more outspoken about what they do and do not see as important solutions for manure policy. This is less the case for floriculture and outdoor vegetable farmers. Possible explanations are that the impact of the manure policy in the livestock sectors is directly experienced (after all, they are less able to dispose of their manure); arable farmers are confronted with stricter manure rules than in the other plant-based sectors because they cultivate more land than floriculture growers and outdoor vegetable growers.

Solutions that have little support among entrepreneurs are the designation of nutrient-polluted areas in the Netherlands, shrinking the livestock population, limiting the use of manure and limiting manure placement space. Dairy farmers, pig farmers and veal farmers in particular are not keen on these solutions. However, surveyed arable farmers are also very negative about the latter three solutions. More land-based farming is a solution that in particular pig farmers and (the limited number of) veal farmers do not like.

Focus group participants endorse solutions from surveyed entrepreneurs for improved manure policy, but also have additional recommendations

The focus groups confirm the results of the survey on solutions. Also, additional directions for policy have been put forward in the groups. In summary, these are the following solutions:

- More and broader knowledge among policymakers
- Listening more to practitioners and involving them in policy development
- Giving entrepreneurs more freedom to decide for themselves how they deal with fertilization and the moments when manure is spread
- No or more flexible calendar farming, a manure policy that takes into account the type of soil and the nutrient requirements of each crop

- Making the manure policy less complicated
- Do not focus on measures but on goals so that entrepreneurs have more freedom to decide for themselves how to achieve the goals
- Measure more so that it is clear what the state of the soil and water is
- The Netherlands does not have a stricter policy than the rest of Europe
- Good communication to explain why the manure policy is the way it is and why it is so important to continue to comply with it.

S.3 Recommendations

Good communication, involvement of entrepreneurs in the manure policy, integrated policy, the facilitation of a soil type and crop-specific manure policy, goal management and the provision of action perspectives can be solutions for a better manure policy

The results of the survey and the subsequent focus groups have made it clear what issues the participating entrepreneurs run into due to the manure policy. This has led to the following recommendations made by the researchers involved:

- There still seems to be a lot of uncertainty about the manure policy. Good communication to explain why the manure policy is the way it is and why it is important to continue to comply with it is therefore important. At least as important is the way in which communication takes place and by whom or which authority. In order to reach all entrepreneurs, different forms of communication are important because every entrepreneur gains knowledge in his or her own way and feels addressed by different arguments. For some entrepreneurs, interactive forms of learning such as study groups and practice networks are sufficient, but others value individual advice or passive knowledge transfer via professional journals or the internet. The value orientations of entrepreneurs can also be taken into account in communication. Role models, excursions or demonstrations may also help to help entrepreneurs to think differently about manure policy. The survey shows that trade journals and the internet are the most important media sources for the surveyed entrepreneurs (and not social media) when they are looking for information about the manure policy. Crop advisors, fellow entrepreneurs and independent advisors are the most important people to obtain information about this, and RVO and farmers' interest groups are the most important authorities.
- Involving entrepreneurs in the development of policy will increase support for policy among entrepreneurs and, according to the entrepreneurs who participated in the study, policy will emerge that is more in line with agricultural practice. As far as the participants are concerned, this would mean that entrepreneurs would have more freedom to decide for themselves how to deal with fertilization and the moment at which manure is spread.
- According to focus group participants and surveyed entrepreneurs, manure policy should be more integrated with other agricultural policies. Agricultural entrepreneurs now sometimes experience lack of coherence in the dossiers they have to deal with (nitrogen, greenhouse gases, biodiversity, water quality). This lack of coherence leads to frustration among the focus group participants because, according to them, it can lead to conflicting messaging and the lack of a shared vision.
- According to the participants in the study, the manure policy should take more account of the type of soil and the nutrient requirements of each crop. There should also be more focus on goals than on measures, so that entrepreneurs have more freedom to decide for themselves how to achieve the goals. However, organising goal-based management and developing more soil type and crop-specific manure policy will not be easy and seems to be at odds with the desire for less complicated manure policy. More research seems necessary here. This involves not only research into how exactly the manure policy can be made soil type and crop specific, and what exactly should and should not be allowed for each crop and soil type, but also research into the consequences of monitoring on the farm. After all, it is also important to monitor whether results have been achieved in goal management. This means that an accurate monitoring system must be set up and that entrepreneurs must be willing to share data. Also, a decision must be made which organisation will be responsible for monitoring and who will pay for it.
- In addition to good and appropriate communication, it is also important to offer perspectives for action so that it becomes clearer to agricultural entrepreneurs which measures they can take to comply with the

manure policy. This concerns, for example, measures to improve water quality. Water quality is not visible. This makes the goal not very concrete. It is therefore important to offer perspectives for action so that entrepreneurs can act on measuring and improving water quality.

S.4 Methodology

The study examined how agricultural entrepreneurs from 7 sectors think about manure policy. These were dairy farming, pig farming, poultry farming, veal farming, arable farming, floriculture and outdoor vegetable production. The study consisted of three parts:

1. Seven interviews with sector representatives about the developments in the sector in which they worked with the main aim of verifying the questionnaire for the survey.
2. A survey among agricultural entrepreneurs from the 7 sectors mentioned above. This survey was largely conducted online. The survey was launched on Friday, February 16, 2024 and closed on Friday, March 8, 2024.
3. Seven focus groups in order to be able to delve deeper into the question of how agricultural entrepreneurs experience the manure policy per sector and to better interpret the answers from the survey. The focus groups were held across the Netherlands from 11 to 23 April 2024.

In the study, most emphasis was placed on the second part, the survey. The aim of the survey was to gain insight into how agricultural entrepreneurs think about manure policy, what they expect from manure policy in the future, what they perceive as important bottlenecks and how they view different solutions going forward. In addition, questions were asked about company characteristics, which company-related themes were top concerns for the entrepreneurs, what they considered important sustainability themes, what they thought were important goals of the manure policy, how they viewed the manure policy and what positive and negative effects they expected from it, what their intention was to (continue to) comply with the manure policy, how they thought about policymakers and what influence people and institutions in their environment had on their opinions and actions with regard to manure policy. The survey was largely based on a survey from 2016 that also investigated how agricultural entrepreneurs think about manure policy.

The data collection was carried out by research agency Flycatcher. Flycatcher (through its partner organisation) has an online panel consisting of approximately 12,000 agricultural entrepreneurs. The survey was completed in full (379) or partially (349) by 728 agricultural entrepreneurs. The response rate varied from 4.4% for dairy farming to 9.7% for poultry farming. All complete and incomplete responses were included in the analyses. When interpreting the findings, it is important to realize that outdoor vegetable production and in particular veal husbandry are based on limited numbers of respondents.

The participants in the focus groups were recruited from the survey, in which respondents could indicate whether they wanted to participate, and via Flycatcher. A total of 39 entrepreneurs participated in the focus groups (8 dairy farmers, 5 pig farmers, 5 poultry farmers, 3 veal farmers, 7 arable farmers, 5 outdoor vegetable growers and 5 floriculture growers). The meetings took place all over the Netherlands.

The evaluation of the Dutch Manure and Fertilisers Act in the spring of 2024, which includes the study into the perception of the manure policy by agricultural entrepreneurs, took place at times of great unrest among agricultural entrepreneurs about manure. The phasing out of the derogation started in 2023, so the consequences of the lower derogation standard were becoming clear, especially for dairy farmers. Not only the economic impact on agricultural entrepreneurs became more visible because they are confronted with high costs for manure removal, but also the consequences for the manure market: there was a substantial manure surplus. In addition, during this period, it became clear where the nutrient-polluted areas are located. It is conceivable that these developments have negatively affected the willingness of agricultural entrepreneurs to complete the survey or to participate in the focus groups. Also, these developments may have negatively influenced the answers and reactions of agricultural entrepreneurs who participated in the survey.

1 Belevingsonderzoek ten behoeve van de evaluatie van het Mestbeleid 2024

1.1 Mest in beweging

1.1.1 Beleidscontext

Het 7e actieprogramma Nitraatrichtlijn kondigt in 2024 een evaluatie van de Meststoffenwet aan. Ook schrijft artikel 46 van de Meststoffenwet voor dat eens per vijf jaar een verslag wordt uitgebracht over de doeltreffendheid van de Meststoffenwet en over de effecten ervan in de praktijk. Daarnaast volgt uit de Nitraatrichtlijn dat Nederland eens in de vier jaar het opgestelde actieprogramma beziet en waar nodig herziet (art. 5 Nitraatrichtlijn). Uit de evaluatie Meststoffenwet 2016 is naar voren gekomen dat het mestbeleid in de loop van de jaren is uitgegroeid tot een gedetailleerd stelsel van regelgeving dat door betrokkenen als complex wordt ervaren. Sindsdien is het stelsel van de Meststoffenwet niet gewijzigd. Wel zijn in de tussentijd met het 6e en 7e actieprogramma Nitraatrichtlijn en de nieuwe derogatiebeschikking nieuwe maatregelen geïmplementeerd. Daarmee is het regelgevend kader nog verfijnder en ook complexer geworden.

De Evaluatie Meststoffenwet 2024 bestaat uit vijf onderzoeken:

1. Belevingsonderzoek (Wageningen Economic Research): Agrarische ondernemers over het mestbeleid;
2. Kennisnotitie Waterkwaliteit in Landbouwgebieden (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)): Ex-post Evaluatie Meststoffenwet;
3. Onderzoek op waterkwaliteit (Wageningen Environmental Research (WEnR)): Effecten van het mestbeleid op de uit- en afspoeling van meststoffen (effecten 7e Actie Programma en derogatiebeschikking);
4. Onderzoek mestmarkt (Commissie van Deskundigen Meststoffenwet (CDM)): Recente en verwachte ontwikkelingen in de mestmarkt;
5. Strategisch onderzoek (Commissie van Deskundigen Meststoffenwet (CDM)): Aanpak mestbeleid in relatie tot realisatie waterkwaliteitsdoelen.

De resultaten van de Evaluatie Meststoffenwet 2024 en de uitkomsten van de onderzoeken leveren informatie voor een nieuw op te stellen 8e actieprogramma Nitraatrichtlijn, dat vanaf 2026 in moet gaan.

1.1.2 Maatschappelijke context

Ten tijde van de evaluatie Meststoffenwet, in het voorjaar van 2024, is er veel maatschappelijke onrust rond mest. De afbouw van derogatie is in 2023 in gang gezet, waardoor de gevolgen van de lagere derogatienorm nu duidelijk worden. Niet alleen de economische impact voor agrarisch ondernemers wordt zichtbaar omdat zij met hoge kosten voor mestafvoer worden geconfronteerd (Evers en De Haan, 2024), maar ook de gevolgen voor de mestmarkt: er zal een fors mestoverschot ontstaan.

Gezien de urgentie publiceert demissionair landbouwminister Adema op 5 april 2024 het 'Plan van aanpak mestmarkt' om de druk op de mestmarkt te verlichten. In reactie daarop brengen boerenorganisaties en de Boer Burger Beweging een eigen plan naar buiten. Uiteindelijk krijgt de minister eind april groen licht van de Tweede Kamer commissie voor uitvoering van het plan. Een bezoek aan 'Brussel' om soepelere mestregels te vragen voor Nederland, zoals sommige partijen verzoeken, acht de minister kansloos.

Begin 2024 is ook de tijd van wijdverspreide boerenprotesten in Europa en Brussel gericht tegen het landbouwbeleid van de EU, waaronder de Europese Green Deal, toegenomen complexiteit van de regelgeving en maatregelen zoals brandstoftaks. Na diverse aanpassingen in het beleid nemen de protesten af. Deze protesten volgden op boerenprotesten en onvrede over de stikstofaanpak die in 2019 was ingezet.

1.2 Belevingsonderzoek mestbeleid 2016 en 2024

In het kader van de evaluatie van het mestbeleid in 2016 is door Wageningen University & Research in dat jaar een onderzoek uitgevoerd naar de beleving van deze wetgeving door agrarische ondernemers uit de melkveehouderij, akkerbouw en varkenshouderij. Het onderzoek bestond destijds uit diepte-interviews, een enquête en focusgroepen (zie De Lauwere et al., 2016). Het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) – voorheen Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) - heeft Wageningen Economic Research gevraagd om te onderzoeken hoe agrarische ondernemers momenteel, in 2024, het mestbeleid beleven, middels een gedeeltelijke herhaling van het mestbelevingsonderzoek uit 2016, met name wat betreft het kwantitatieve gedeelte (de enquête).

In het licht van de ontwikkelingen en toegenomen spanningen in de agrarische sector in de afgelopen jaren is bekeken in hoeverre de enquête op onderdelen geactualiseerd moet worden. Zo zijn sommige onderdelen van het onderzoek uit 2016 achterhaald door veranderingen als de afschaffing van de derogatie, terwijl de zoektocht naar mineralenconcentraten uit dierlijke mest ter vervanging van het gebruik van kunstmest onverminderd doorgaat. Tegelijkertijd zijn er nieuwe ontwikkelingen in de houding van agrarische ondernemers ten opzichte van het mestbeleid die belangrijk zijn om mee te nemen in het onderzoek. Daarnaast wil het ministerie ook zicht krijgen op de beleving van het mestbeleid in een aantal niet eerder meegenomen bedrijfscategorieën.

De sectoren die in 2024 zijn meegenomen in het onderzoek zijn de volgende:

1. Melkveehouderij
2. Varkenshouderij
3. Pluimveehouderij
4. Vleeskalverhouderij
5. Akkerbouw
6. Sierteelt
7. Vollegrondsgroenteteelt.

1.3 Doel en onderzoeksvragen

Het doel van het belevingsonderzoek is inzicht te krijgen in de houding van agrarische ondernemers ten aanzien van het mestbeleid, hun positieve en negatieve ervaringen ermee en de door hen ervaren knelpunten. De uitkomsten van het belevingsonderzoek worden gebruikt om het draagvlak voor het mestbeleid onder agrarische ondernemers en hun directe omgeving in beeld te brengen. Ook wordt gekeken hoe de beleving van het huidige mestbeleid door melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers zich heeft ontwikkeld ten opzichte van 2016.

Het onderzoek beoogt primair een geactualiseerd antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Hoe staan agrarische ondernemers tegenover het huidige mestbeleid?
2. Welke (positieve en negatieve) ervaringen hebben agrarische ondernemers met het mestbeleid?

Secundair en indicatief worden de volgende vragen beantwoord:

3. Hoe verschilt de beleving van het mestbeleid in vergelijking met de resultaten uit 2016?
4. Welke wensen, ideeën en richtingen voor het ontwerp van toekomstig beleid en maatregelen komen uit het onderzoek voort?

De resultaten van de enquête, en opvolgende duiding daarvan in focusgroepen, vormen samen met de vier andere in paragraaf 4.1 genoemde onderzoeken de evaluatie Meststoffenwet 2024.

1.4 Leeswijzer

Voordat dieper op het onderzoek wordt ingegaan, wordt eerst kort de theoretische achtergrond van dit onderzoek beschreven (hoofdstuk 2). Hierna volgt in hoofdstuk 3 een beschrijving van de aanpak van het onderzoek met een uitleg over de interviews met sectorvertegenwoordigers, de opzet en verwerking van een enquête die is uitgevoerd onder agrarische ondernemers en de opzet en verwerking van focusgroepen. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van interviews met sectorvertegenwoordigers beschreven. In hoofdstuk 5, 6 en 7 volgen dan de resultaten van de enquête. In hoofdstuk 5 worden de uitkomsten van de enquête algemeen beschreven, in hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de invloed van de sector en diverse bedrijfskenmerken op de uitkomsten van de enquête en in hoofdstuk 7 staan de verschillen tussen 2016 en 2024 centraal, voor de sectoren melkveehouderij, varkenshouderij en akkerbouw. Na de beschrijving van de resultaten van de enquête volgen in hoofdstuk 8 de resultaten van 7 focusgroepen die na de enquête zijn gehouden. In hoofdstuk 9 worden de onderzoeksvragen beantwoord en worden beperkingen van de studie beschreven, gevolgd door een reflectie en discussie in hoofdstuk 10. Het rapport wordt afgesloten met aanbevelingen in hoofdstuk 11.

2 Theoretische achtergrond

2.1 Diverse theorieën als basis voor de vragenlijst

In dit onderzoek werd in 7 sectoren onderzocht hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken. Het betrof de melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt. Om hier grip op te krijgen werd een vragenlijst ontwikkeld die onder andere elementen bevatte van de Theorie van Gepland Gedrag (Ajzen, 1991) en de Sociale Identiteitstheorie (Hogg, 2006). De theorie van gepland gedrag - *Theory of Planned Behaviour* in het Engels (TPB) - is een veel in de gedragswetenschappen toegepaste theorie om de factoren die bewust gedrag beïnvloeden te begrijpen. Deze theorie is de laatste jaren ook veel in de landbouw gebruikt (Van Dijk et al., 2016; Senger et al., 2017; Bijttebier et al., 2018; De Lauwere et al., 2020). De Sociale Identiteitstheorie - *Social Identity Theory* in het Engels - wordt toegepast om te begrijpen hoe sociale groepen zich ten opzichte van elkaar verhouden. Als mensen zich met een bepaalde sociale groep identificeren zullen ze eerder bereid zijn hun gedrag aan deze groep aan te passen. Ook deze theorie is in de landbouw gebruikt (Fielding et al., 2008; McGuire et al., 2013). De twee genoemde theorieën worden hieronder wat verder uitgewerkt en 'vertaald' naar vragen over het mestbeleid.

2.2 Theorie van Gepland Gedrag (TPB)

De TPB gaat ervan uit dat de intentie van mensen om een bepaald gedrag uit te voeren - in dit geval invulling geven aan het mestbeleid - afhangt van hun houding tegenover dit gedrag, de mening van belangrijke andere personen of organisaties over het gedrag (sociale normen), de mate waarin deze mensen zich iets aantrekken van de mening van die belangrijke relaties en de mate waarin zij het idee hebben nog controle te hebben over de situatie als zij het gedrag uitvoeren.

2.2.1 'Vertaling' van TPB naar ondernemer die moet voldoen aan mestbeleid

Als ondernemers achter het mestbeleid staan, en hun houding ten aanzien van het mestbeleid dus positief is, zal hun bereidheid om aan het mestbeleid te voldoen groter zijn. Dit zal bijvoorbeeld het geval zijn als zij denken - of de *overtuiging* hebben - dat het voldoen aan het mestbeleid goed is voor het milieu of de bodemvruchtbaarheid. De door de ondernemers verwachte *uitkomst* van het gedrag - bijvoorbeeld een beter milieu - moet dan wel belangrijk gevonden worden door de betreffende ondernemers.

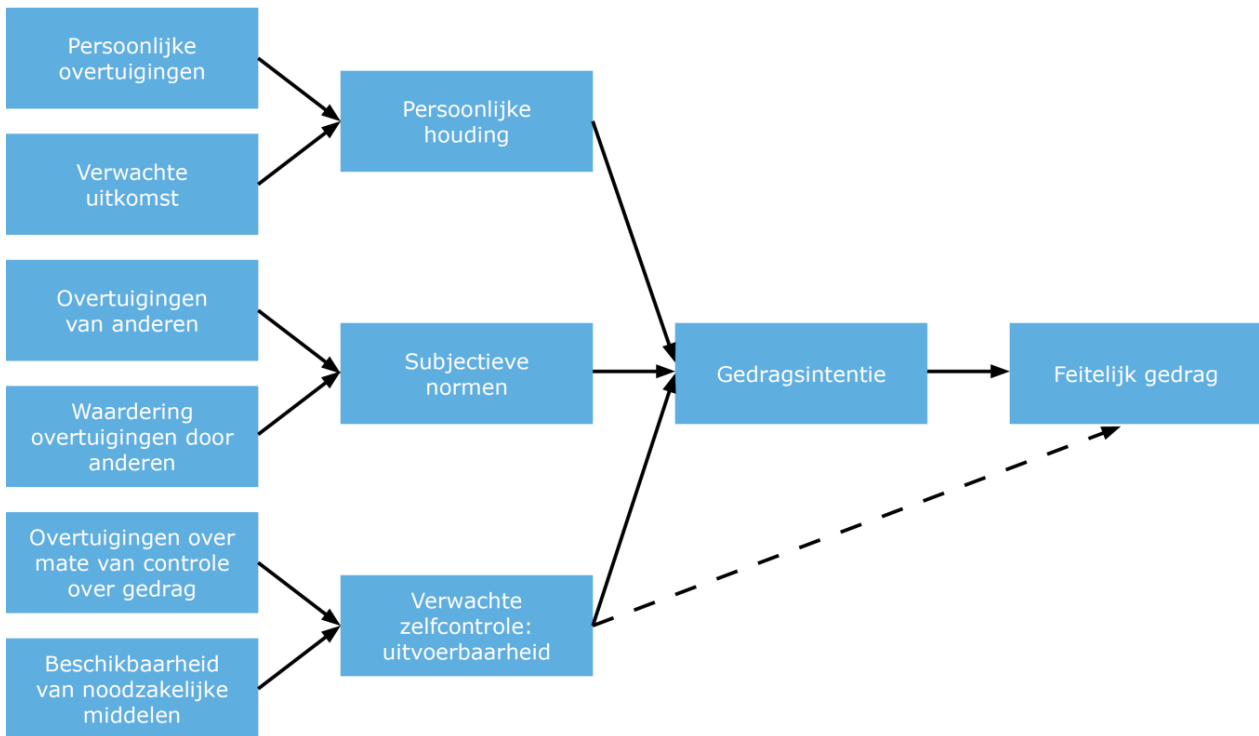
2.2.2 Subjectieve normen

De mening van de ondernemers - en daarmee samenhangend dus de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen - zal mede gebaseerd zijn op de mening van voor de ondernemers belangrijke personen of instanties en de mate waarin de ondernemers zich hier iets van aantrekken. Niet alleen de eigen overtuigingen beïnvloeden dus de bereidheid om aan het mestbeleid te voldoen, maar ook die van bepaalde mensen aan wiens mening de ondernemers waarde hechten, terwijl zij zich van de mening van andere mensen weinig of niets aan zullen trekken.

In de TPB wordt hier gesproken van *subjectieve normen* die bepaald worden door *overtuigingen* van anderen en de mate waarin de ondernemers zich hier wat van aantrekken. Daarbij kan onderscheid gemaakt worden tussen *injunctieve* en *descriptieve subjectieve normen*. Injunctieve subjectieve normen gaan over de mate waarin ondernemers denken dat een bepaald gedrag van hen *verwacht* wordt, en descriptieve subjectieve normen over de mate waarin ondernemers denken dat ondernemers uit hun omgeving of vergelijkbare *hetzelfde doen*. Een complicatie voor het meten van subjectieve normen is dat mensen zich vaak niet bewust zijn van het feit dat ze zich door anderen laten beïnvloeden (Nolan et al., 2008).

2.2.3 Gevoel van controle

Ten slotte zal, volgens de TPB, de bereidheid van ondernemers om aan het mestbeleid te voldoen ook afhangen van de mate waarin zij verwachten *controle* te hebben over de situatie. Hebben zij bijvoorbeeld het idee dat ze voldoende kennis of voldoende tijd hebben om invulling te geven aan het mestbeleid? Figuur 2.1 geeft een overzicht van de TPB.

Figuur 2.1 Overzicht van de Theorie van Gepland Gedrag
Bron: Ajzen (2002).

In het onderzoek naar de beleving van het mestbeleid door ondernemers worden elementen van de TPB gebruikt om de houding van ondernemers ten aanzien van het mestbeleid en hun bereidheid om aan het mestbeleid te voldoen, te onderzoeken. Vragen naar de intentie om aan het mestbeleid te voldoen zijn wel gesteld maar in dit onderzoek wat minder relevant omdat ondernemers verplicht zijn om aan het mestbeleid te voldoen. Dit maakt de antwoorden echter niet minder interessant. Omdat controle over of uitvoerbaarheid van gedrag ook van invloed is op de mogelijke weerstand die ondernemers voelen als zij invulling moeten geven aan het mestbeleid, is ook gevraagd naar mogelijke knelpunten en oplossingen. Ook is gevraagd in hoeverre risico en onzekerheid wordt ervaren over het mestbeleid.

2.3 Sociale Identiteitstheorie (SIT)

2.3.1 Tot een groep willen behoren

Volgens Hogg (2006) wordt sociale identiteit bepaald door de mate waarin mensen tot een groep willen behoren. Het behoren tot een groep heeft voordelen, omdat mensen zich hierdoor kunnen onderscheiden van anderen (*self-enhancement* en *positive distinctiveness*) en omdat ze zich hierdoor minder onzeker voelen; ze weten tenslotte hoe ze zich in de groep waartoe ze behoren moeten gedragen (*uncertainty reduction*). Daarbij is het altijd zoeken naar de juiste balans tussen wel tot een groep behoren (*inclusion*) maar toch uniek blijven (*optimal distinctiveness*).

2.3.2 Wat een ander doet, is belangrijker dan wat hij/zij verwacht

In de SIT wordt ervan uitgegaan dat gedrag meer bepaald wordt door de identiteit van mensen dan door datgene dat van hen verwacht wordt (Fielding et al., 2008). Vragen over wat vergelijkbare mensen - bijvoorbeeld collega-ondernemers - doen om aan het mestbeleid te voldoen is dan meer relevant dan vragen wat anderen hierover verwachten.

Een interessant element uit de SIT is de intergroep perceptie: denken ondernemers bijvoorbeeld dat ze aan dezelfde kant staan als de overheid, kennisinstellingen en dergelijke? Of denken ze dat deze groepen niet aan dezelfde kant staan. Met andere woorden, is er een 'wij-zij'-gevoel of niet? In het eerste geval scoren ondernemers hoog op een stelling als 'De mensen die het mestbeleid vormgeven, begrijpen niet hoe moeilijk het is om het in de praktijk toe te passen', en in het tweede geval scoren ze hoog op een stelling als 'De mensen die het mestbeleid bepalen, hebben de juiste kennis hiervoor'. Het is voor te stellen dat ondernemers die het gevoel hebben dat er twee 'kampen' zijn meer weerstand voelen tegenover het mestbeleid dan andere ondernemers. Dit zal hun houding ten opzichte van het mestbeleid en het draagvlak voor het mestbeleid negatief beïnvloeden.

3 Materiaal en methode

3.1 Aanpak

Het onderzoek is uitgevoerd in zeven landbouwsectoren om een goede indruk te krijgen van hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken. Het gaat om de volgende sectoren: melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij (blank, rosé start en rosé afmest), akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt.

Het onderzoek bestond uit drie onderdelen:

- Begonnen werd met zeven interviews met sectorvertegenwoordigers over de ontwikkelingen in de sector waarin ze werkzaam waren. Het belangrijkste doel van de interviews was om de vragenlijst voor de enquête uit het volgende onderdeel van het onderzoek te verifiëren. Deze interviews vonden plaats in januari 2024.
- Hierna volgde een enquête onder agrarische ondernemers uit de 7 bovengenoemde sectoren. Deze enquête werd grotendeels online uitgevoerd. Als de respons achterbleef in een sector, werden ook nog telefonisch enquêtes uitgevoerd om de vooraf afgesproken respons per sector te realiseren. Voorafgaand aan de enquête werd de vragenlijst getest in alle sectoren behalve de vollegrondsgroenteteelt. Hiervoor werd door de korte doorlooptijd van dit deel van het onderzoek niet op tijd een ondernemer gevonden. De enquête werd uitgezet op vrijdag 16 februari 2024 en afgesloten op vrijdag 8 maart 2024.
- Na de enquête werd in elke sector ook nog een focusgroep gehouden om dieper in te kunnen gaan op de vraag hoe agrarische ondernemers het mestbeleid beleven en de antwoorden uit de enquête beter te kunnen duiden. De focusgroepen werden gehouden van 11 tot en met 23 april 2024.

In het onderzoek lag de meeste nadruk op het tweede onderdeel, de enquête. Deze was grotendeels gebaseerd op een enquête uit 2016 waarin ook onderzocht werd hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken. In 2016 werden echter alleen de melkveehouderij, de varkenshouderij en de akkerbouw meegenomen.

Hieronder worden de verschillende onderdelen van het onderzoek in meer detail uitgewerkt.

3.2 Interviews met sectorvertegenwoordigers

De enquête die in 2016 is gehouden over de beleving van agrarische ondernemers ten aanzien van het mestbeleid (De Lauwere et al., 2016), is als leidraad genomen voor interviews met zeven sectorvertegenwoordigers - uit elke sector één.

De interviews werden uitgevoerd om de enquête uit 2016 te actualiseren en recente ontwikkelingen in de landbouw (zoals bijvoorbeeld het geleidelijk afschaffen van de derogatie in de melkveehouderij) in de vragenlijst voor de enquête mee te nemen. Dit was ook belangrijk omdat vier nieuwe sectoren zijn meegenomen in het onderzoek (de pluimveehouderij, de vleeskalverhouderij, de vollegrondsgroenteteelt en de sierteelt). De gesprekken met de sectorvertegenwoordigers duurden ongeveer drie kwartier tot een uur. De namen van de geïnterviewde personen werden verkregen via het ministerie van LNV voor alle sectoren, behalve voor de sierteelt. Voor deze sector werd de geïnterviewde sectorvertegenwoordiger gevonden via internet. De sectorvertegenwoordigers werken bij belangenorganisaties als sectorspecialist of belangenbehartiger van de betreffende sector. Alle interviews vonden online plaats en werden opgenomen om de antwoorden tijdens het uitwerken van de interviews te kunnen controleren. Alle geïnterviewde sectorvertegenwoordigers tekenden een toestemmingsformulier waarmee ze toestemming gaven om van hun geanonimiseerde antwoorden gebruik te maken.

Tijdens de interviews werden vragen gesteld over het toekomstperspectief van de sector, de belangrijke duurzaamheidsthema's, effecten en knelpunten van het mestbeleid, informatievoorziening rondom het mestbeleid, en de verwachting over de veranderingen rondom het mestbeleid. De vragenlijst voor de interviews staat in bijlage 1.

3.3 Opzet van de enquête

3.3.1 Testen van de enquête

Na het actualiseren van de enquête aan de hand van de interviews met sectorvertegenwoordigers, is de enquête getest met één ondernemer uit elke deelnemende sector, behalve uit de vollegrondsgroenteteelt waarvoor door de korte doorlooptijd van dit deel van het onderzoek niet op tijd een ondernemer werd gevonden. De melkveehouder, pluimveehouder, akkerbouwer en sierteler die de enquête hebben getest zijn gevonden via het netwerk van de betrokken onderzoekers, en de varkenshouder en kalverhouder via de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers. Deze ondernemers zijn pas benaderd voor het testen van de enquête nadat ze bij hun contactpersoon hadden aangegeven dat hun contactgegevens mochten worden gedeeld. De opmerkingen en suggesties van deze agrarische ondernemers zijn verwerkt in de uiteindelijke enquête. Het testen van de vragenlijst duurde ongeveer een uur per geteste enquête en vond deels live en deels online plaats. Alle agrarische ondernemers hebben een toestemmingsformulier ondertekend.

3.3.2 Vragenlijst en respondenten

In de periode van 16 februari tot en met 8 maart 2024 is een enquête uitgevoerd onder agrarische ondernemers uit 7 verschillende sectoren (melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt). Het doel van de enquête was inzicht te krijgen in hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken, wat zij van het mestbeleid verwachten in de toekomst, wat zij als belangrijke knelpunten ervaren en hoe zij aankijken tegen verschillende oplossingen. Naast vragen over bovengenoemde onderwerpen, werden ook nog vragen gesteld over:

- Bedrijfskenmerken
- Hoe de ondernemers dachten over hen voorgelegde bedrijfsgebonden thema's
- Hoe zij dachten over hen voorgelegde duurzaamheidsthema's
- Hoe zij dachten over het voorgelegde doelen van het mestbeleid
- Hoe ze tegenover het mestbeleid stonden en welke positieve en negatieve effecten ze ervan verwachtten
- Wat hun intentie was om aan het mestbeleid te (blijven) voldoen
- Hoe zij dachten over beleidsmakers
- Welke invloed personen en instanties in hun omgeving hadden op hun mening en handelen ten aanzien van het mestbeleid (zie bijlage 2 voor de volledige vragenlijst)
- Hoe belangrijk zij aan hen voorgelegde informatiebronnen vonden.

De dataverzameling is uitgevoerd door onderzoeksbureau Flycatcher. Dit bureau heeft via zijn partnerorganisatie 12.849 enquêtes uitgezet onder agrarische ondernemers uit de bovengenoemde sectoren. Deze ondernemers maakten deel uit van een panel van het partnerbureau (zie 5.1 voor meer detail). Vooraf waren de gewenste aantallen responses (volledig ingevulde vragenlijsten) per agrarische sector bepaald. Dit waren er 100 voor de melkveehouderij en akkerbouw, 50 voor de varkenshouderij en sierteelt en 30 voor de pluimveehouderij, vleeskalverhouderij en vollegrondsgroenteteelt. Deze aantallen waren gebaseerd op het totaal aantal land- en tuinbouwbedrijven in Nederland in de aan de enquête deelnemende sectoren volgens Agrimatie (cijfers 2022; zie tabel 3.1) en de verwachting dat de respons op de enquête in iedere sector maximaal 10% zou zijn.

Tabel 3.1 Aantal land- en tuinbouwbedrijven in Nederland

Bedrijfscategorie		Totaal aantal	Aantal per subcategorie
Dierlijk	Melkveehouderij	14.729	
	Varkenshouderij	3.273	
	- Zeugenhouderij		1.370
	- Vleesvarkenshouderij		2.653
	Pluimvee	1.353	
	- Leghennen		734
	- Vleeskuikens		619
	Vleeskalverhouderij	1.504	
	Plantaardig	Akkerbouw	19.108
Vollegrondsgroenten		2.866	
Sierteelt		6.714	
Bloembollen			1.618
Boomkwekerij open grond			2.769
Boomkwekerij bedekte teelt			570
Pot- en Perkplanten totaal			813
Glassnijbloemen			944

Bron: Agrimatie (cijfers 2022).

In eerste instantie werd de enquête in de deelnemende sectoren on-line uitgezet via een e-mail aan de betrokken ondernemers. In sectoren waar de respons op deze manier niet werd gehaald, werd ook een deel van de enquêtes telefonisch verzameld (zie paragraaf 5.1.1 voor meer details).

De meeste vragen werden aan de agrarische ondernemers voorgelegd in de vorm van stellingen op een 7-puntschaal waarbij 1 de laagste score was (bijvoorbeeld geheel mee oneens, zeer onbelangrijk, zeer onwaarschijnlijk), 4 de neutrale score en 7 de hoogste score (bijvoorbeeld helemaal meer eens, zeer belangrijk of zeer waarschijnlijk). Bij de vragen over bedrijfsgebonden thema's, duurzaamheidsthema's en doelen van het mestbeleid werd de ondernemers gevraagd de drie belangrijkste thema's of doelen te kiezen waarbij ze het doel of thema dat voor hen de hoogste prioriteit bovenaan moesten zetten, gevolgd door de doelen of thema's met de één na en twee na hoogste prioriteit.

3.3.3 Verwerking van de resultaten

De enquêtegegevens werden eerst geanalyseerd met behulp van beschrijvende statistiek. Hiervoor werden frequentieanalyses uitgevoerd en gemiddelde scores en standaarddeviaties berekend van afzonderlijke items (vragen). Daarna werd een factoranalyse uitgevoerd met principale componenten en een varimax rotatie om het aantal variabelen (items) te reduceren en waar mogelijk te combineren tot constructen (een combinatie van samenhangende variabelen). Dit werd gedaan voor vragen (variabelen/items) over een bepaald onderwerp (bijvoorbeeld de mening van ondernemers over de mestwetgeving) waarvan vermoed werd dat ze samenhangen. Vervolgens werd nog een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd om te bepalen of de op de factoranalyse gebaseerde constructen voldoende validiteit hadden. Hiervoor werd de zogenaamde Cronbachs alfa berekend, een maat voor de validiteit van een schaal. Als deze waarde 0,70 of hoger was, werd ervan uitgegaan dat de betreffende variabelen gecombineerd konden worden tot een voldoende valide construct (Reynaldo en Santos, 1999). Voor vragen waarvan van tevoren al bekend was dat ze samenhangen omdat ze op een bepaalde theorie waren gebaseerd, werd alleen een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Ook hiervoor gold dat de betreffende variabelen alleen gecombineerd werden tot een construct als de Cronbach's alfa 0,70 of hoger was.

De constructen zijn in de meeste gevallen gebaseerd op de Theorie van Gepland gedrag (intentie, attitude, positieve en negatieve overtuigingen en subjectieve en injunctieve normen). Het construct dat iets zegt over hoe de geënquêteerde agrarische ondernemers tegenover beleidsmakers die het mestbeleid maken staan (het wij-zij gevoel) is gebaseerd op de Sociale Identiteitstheorie (zie paragraaf 2.1 voor meer uitleg hierover). In de factoranalyse werden vragen over de mening van de ondernemers over het mestbeleid en de

vragen over wat ondernemers van het mestbeleid verwachten in de toekomst (vraag 18 en 19 in de enquête; zie bijlage 2) gecombineerd. Dit leverde 5 factoren op waarvan er drie volgens een betrouwbaarheidsanalyse valide waren. Deze factoren bevatten stellingen over de mate waarin ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen (MB_belangrijk), stellingen over de mate waarin ondernemers aangeven voldoende kennis en vakmanschap over het mestbeleid te hebben (MB_kennis) en stellingen over de mate waarin ondernemers aangeven het mestbeleid moeilijk uitvoerbaar te vinden (MB_moeilijk).¹ In bijlage 3 worden alle constructen beschreven inclusief de variabelen waaruit ze zijn opgebouwd.

Om na te gaan of de antwoorden van geënquêteerde ondernemers op stellingen over het mestbeleid van elkaar verschilden tussen sectoren, bedrijfstypes (gangbaar of biologisch), het wel of niet in een met nutriënten verontreinigd (NV)-gebied wonen, grondsoorten, het wel of niet een opvolger hebben, het wel of niet een afgeronde landbouwopleiding hebben en verschillende opleidingsniveaus (basisschool, vmbo, mbo, hbo, universiteit) is een Kruskal Wallis toets uitgevoerd.² Eenzelfde toets is uitgevoerd om vast te stellen of geënquêteerde ondernemers van mening verschilden over het mestbeleid als:

- Ze verschillende verwachtingen hadden over hun toekomstige bedrijfsgrootte (bedrijf in 2030 ten opzichte van 2023 kleiner, even groot, tot 20% groter, meer dan 20% groter)
- De ontwikkelingsfase van hun bedrijf anders was (overgedragen aan de volgende generatie in de afgelopen 10 jaar, bedrijf langer dan 10 jaar geleden overgenomen en nog meer dan 10 jaar voortgezet, bedrijf binnen 10 jaar overgedragen naar de volgende generatie, bedrijf binnen 10 jaar beëindigd of verkocht)
- Hun bedrijven een bepaalde afstand hebben tot een Natura 2000-gebied (<1 km, 1-10 km, 10-25 km, >25 km).

Een Pearson correlatiecoëfficiënt³ is gebruikt om na te gaan of geënquêteerde ondernemers anders scoren op stellingen over het mestbeleid naarmate ze ouder zijn, hun bedrijven groter zijn of ze van plan zijn hun bedrijf in een bepaalde richting te ontwikkelen (specialisatie, verbreding of een ander bedrijfssysteem (bijvoorbeeld regeneratief of natuurinclusief)). Ook is de Pearson correlatiecoëfficiënt gebruikt om na te gaan of melkveehouders anders scoren op stellingen over het mestbeleid naarmate ze een intensiever bedrijf hebben (dus meer koeien per hectare). Het effect van bedrijfsgrootte is per sector bekeken. Voor de veehouders is gekeken naar de correlatie tussen het aantal dieren dat ze hebben (aantal melkkoeien, varkens, stuks pluimvee of vleeskalveren) en hun scores op de stellingen over het mestbeleid en voor de akkerbouwers, siertelers en vollegrondsgroentetelers is gekeken naar de correlatie tussen het aantal hectares dat ze in gebruik hebben (eigendom of langlopende of kortlopende pacht) en hun scores op de stellingen over het mestbeleid.

In de statistische analyses werd niet op itemniveau naar de verschillen tussen sectoren en de invloed van bedrijfskenmerken gekeken maar op constructniveau.

3.4 Focusgroepen

Nadat de eerste resultaten van de enquête beschikbaar waren gekomen, zijn in de periode van 11 tot 23 april 2024 zeven focusgroepen georganiseerd met een deel van de agrarische ondernemers die ook de enquête hadden ingevuld. Per sector is een aparte bijeenkomst gehouden. De bijeenkomsten vonden verspreid over Nederland plaats.

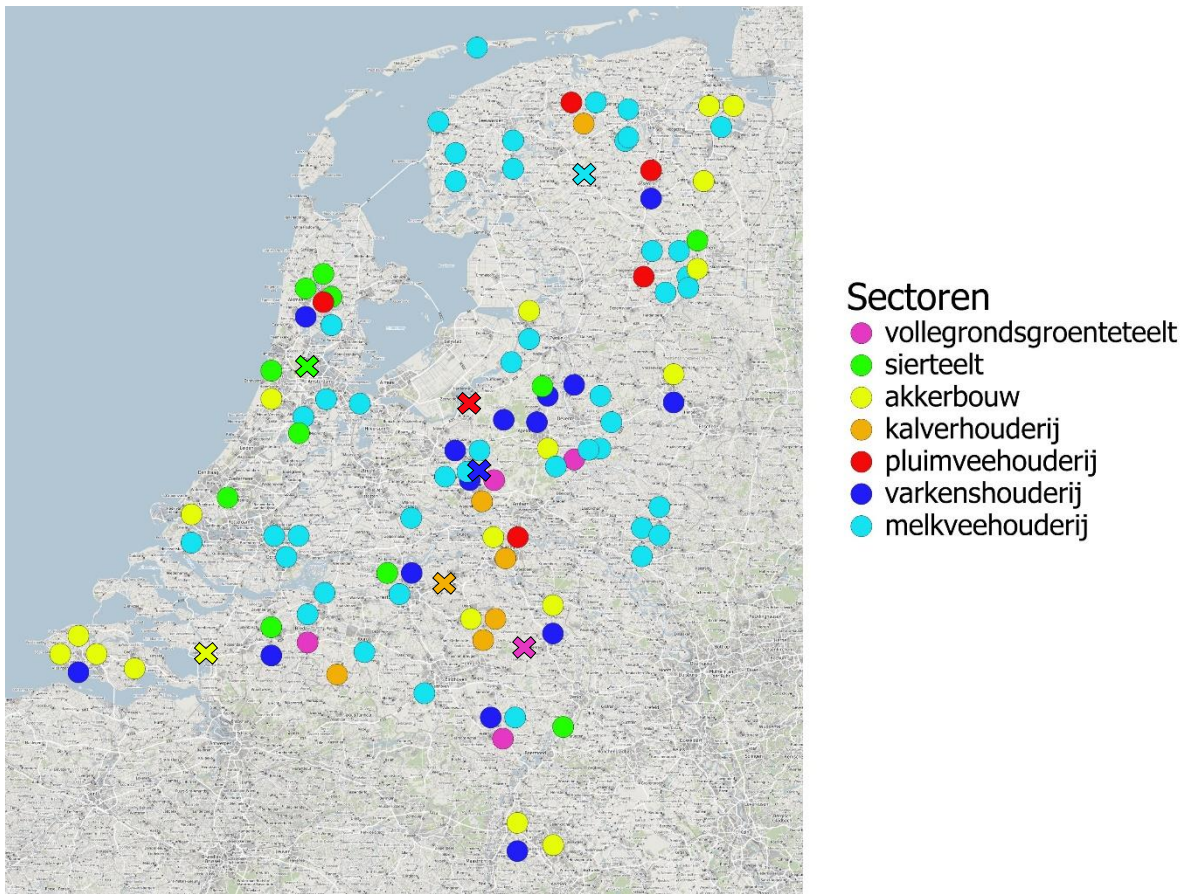
De locaties voor de focusgroepen zijn gebaseerd op de respons in de enquête op de vraag of de respondent ook interesse had in deelname aan een focusgroep. Via de eerste twee cijfers van de postcode is een overzicht gemaakt waar de geïnteresseerden vandaan kwamen. Op grond daarvan zijn de locaties van de focusgroepen bepaald. Wanneer de woonplaatsen van de geïnteresseerden te ver uit elkaar lagen of als er in een bepaalde sector te weinig geënquêteerde ondernemers interesse hadden voor een focusgroep, is

¹ De Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy en de Bartlett's test of Sphericity, indicatoren die aangeven of een factoranalyse kan worden gebruikt, bedragen respectievelijk 0,77 en 1459, 60 ($p < 0,001$). Dit betekent dat de factoranalyse kon worden toegepast.

² De Kruskal-Wallis toets is een verdelingsvrije toets in de statistiek waarmee getoetst wordt of er verschil is tussen de verdelingen waaruit twee of meer steekproeven afkomstig zijn (Daniel, 1990).

³ Een Pearson correlatiecoëfficiënt is een correlatiecoëfficiënt waarmee wordt gemeten of er een lineaire correlatie bestaat tussen twee variabelen (Stewart, 2024).

gekeken naar de geografische verdeling van de betreffende sector en op basis daarvan een locatie voor de focusgroepen gekozen (zie figuur 3.1). Dit gold voor de pluimveehouderij en de vollegrondsgroenteteelt. Voor de melkveehouderij en akkerbouw waren meerdere locaties aan te wijzen omdat daar veel geïnteresseerde waren. Gekozen is voor de melkveehouderij in het noorden en de akkerbouw in het zuidwesten zodat de locaties van de focusgroepen verspreid waren over het hele land.

Figuur 3.1 Geografische verdeling van de respondenten die in de enquête hebben aangegeven interesse te hebben voor de focusgroepen (rondjes) en de locaties waar de focusgroepen zijn gehouden (kruisjes)

De werving van deelnemers voor de focusgroepen is uitgevoerd door FlyCatcher (in samenwerking met zijn partnerbureau). Zij zijn eerst gestart met het werven van de respondenten die in de enquête hun interesse hebben aangegeven voor de focusgroep. Daarbij zijn alleen de mensen gebeld die binnen een uur rijden van de locatie van de focusgroep wonen. Als na deze belronde de focusgroep nog niet gevuld was, zijn ook ondernemers uit deze regio's uit het databestand van het partnerbureau telefonisch benaderd. Het streven was 8 tot 10 deelnemers voor elke focusgroep te vinden. Deze aantallen werden niet gehaald (zie 5.1 voor meer detail).

Het doel van de focusgroepen was om na te gaan in hoeverre de deelnemers zich herkennen in de resultaten van de enquête en om na te gaan welke mogelijkheden en oplossingen de deelnemers zien om de doelen van de mestwetgeving op betere manieren te verwezenlijken.

Iedere focusgroep begon met een voorstelronde van de deelnemers en een korte presentatie over de aanleiding en het doel van het onderzoek en de belangrijkste enquêteresultaten. Daarna was er een discussie aan de hand van de volgende stellingen:

1. Het is goed dat er een mestbeleid is (en dan gaat het over 'een' mestbeleid en niet het huidige mestbeleid).
2. Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit.

-
3. Het mestbeleid is te ingewikkeld.
 4. Het is moeilijk om aan de eisen van het mestbeleid te voldoen.
 5. Het verder aanscherpen van het mestbeleid werkt het overtreden van mestregels in de hand.
 6. Het verder aanscherpen van het mestbeleid zorgt voor het gebruik van extra kunstmest.

Het laatste onderdeel van de bijeenkomst was het bespreken van oplossingen aan de hand van de volgende vragen:

1. Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?
2. Hoe kan het mestbeleid vereenvoudigd worden zodat het makkelijker wordt om eraan te voldoen?
3. Vindt u dat uw sector voldoende betrokken is bij het vormgeven van het mestbeleid?

In dit laatste deel is bewust gekozen om bij stelling 1 te vragen naar de bodemvruchtbaarheid en niet naar de waterkwaliteit (wat het doel is van het mestbeleid), omdat uit de enquête is gebleken dat agrarische ondernemers meer affiniteit hebben met de bodem dan met de waterkwaliteit (zie 5.3.3). Bovendien was de waterkwaliteit al aan de orde gekomen bij het bespreken van stelling 2.

De focusgroep bijeenkomsten duurden 2 uur met aansluitend een lunch (na een ochtendsessie) of een borrel (na een middagsessie). Van de bijeenkomsten is een geluidsopname en een verslag gemaakt dat als basis diende voor het rapporteren van de resultaten (zie hoofdstuk 6). Alle deelnemers hebben een toestemmingsverklaring ondertekend waarmee ze toestemming geven om van hun geanonimiseerde antwoorden gebruik te maken.

4 Sectorvertegenwoordigers over het mestbeleid - resultaten van de interviews

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten van de interviews met de sectorvertegenwoordigers besproken. De visies en opvattingen van de zeven geïnterviewde sectorvertegenwoordigers worden hier per thema gebundeld. Wanneer een sectorvertegenwoordiger een duidelijke andere mening had over een bepaald thema dan de andere sectorvertegenwoordigers, wordt dat apart benoemd.

Aan de hand van de informatie uit de interviews is de enquête geactualiseerd. Zo is onder andere een vraag over aan de bedrijfsvoering gerelateerde thema's toegevoegd en is de lijst van effecten en knelpunten verder aangescherpt en aangevuld.

Toekomstperspectief van de sector

Volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers wordt vanuit de samenleving en het beleid verlangd dat de agrarische sector zoveel mogelijk in harmonie met de omgeving opereert, goed is voor de bodem en een positieve invloed heeft op het klimaat. Dit is door de ontwikkeling van de landbouw in de afgelopen 70 jaar echter een enorme uitdaging geworden omdat zoveel mogelijk produceren tegen zo laag mogelijke kosten lange tijd centraal stond in de landbouw. Dit ging gepaard met veel gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en een hoge aanvoer van nutriënten, waardoor landbouw en natuur steeds verder uit balans zijn geraakt. Het herstellen van deze balans is niet eenvoudig, en de uitdagingen voor alle sectoren om een gezond bedrijf te houden worden, naar verwachting van de geïnterviewden, in de toekomst alleen maar groter. Dit komt onder andere door het onstabiele politieke klimaat, zoals de snelle wisseling van bewindspersonen en daarmee ook een wisseling van visie op landbouw en natuur wat bij veel agrarische ondernemers tot grote onzekerheid leidt. Hierdoor kan of durft een groot deel van de ondernemers volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers geen lange termijn investeringen te doen. Daarnaast speelt de concurrentiepositie van Nederland binnen Europa ook een rol in het voortbestaan van het bedrijf. Door de strenge regels wordt het voor Nederlandse boeren steeds lastiger om te concurreren met voedsel uit het buitenland dat op een goedkopere manier wordt geproduceerd, aldus de sectorvertegenwoordigers. In de plantaardige sectoren speelt het inperken van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers ook een rol in het voortbestaan van bedrijven. In de vleeskalverhouderij is vooral het 'slechte' imago van de opfok van kalveren een factor in het voortbestaan.

Belangrijkste duurzaamheidsthema's

Voor het mestbeleid is het verbeteren van de waterkwaliteit het belangrijkste duurzaamheidsthema. Maar de sectorvertegenwoordigers zien dat niet als het belangrijkste thema voor hun sector. Door de sectorvertegenwoordigers uit de plantaardige sectoren worden het verbeteren van de bodemvruchtbaarheid en de emissies van gewasbeschermingsmiddelen als belangrijkste thema's genoemd. De bodem is de basis volgens deze sectorvertegenwoordigers en als wordt gekort op het geven van nutriënten dan worden planten minder weerbaar en moeten er meer gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt. De sectorvertegenwoordigers uit de dierlijke sectoren noemen dierenwelzijn en diergezondheid als de belangrijkste thema's. Ze noemen daarbij ook dat deze thema's soms tegenstrijdig zijn met de emissies van stikstof en broeikasgassen, wat ze ook een belangrijk thema vinden.

Effecten en knelpunten van het mestbeleid

In de interviews is gevraagd naar positieve en negatieve effecten van het mestbeleid. De geïnterviewde sectorvertegenwoordigers vonden het gemakkelijker om negatieve effecten te noemen dan positieve. Een positief effect van het mestbeleid is volgens hen dat de boeren zullen overgaan naar efficiëntere bemesting van de gewassen of overgaan op precisielandbouw. De boeren worden zich dus meer bewust van de relatie tussen de mestgift en de behoefte van het gewas.

De geïnterviewde sectorvertegenwoordigers vinden negatief aan het mestbeleid dat het te generiek is en dat het losstaat van de praktijk. De sectorvertegenwoordigers uit de plantaardige sectoren voegen daar nog aan toe dat ondernemers in deze sectoren ook minder mestplaatsingsruimte krijgen door de derogatieschikking.

Dit betekent dat naast de derogatie ook met nutriënten verontreinigde gebieden worden aangewezen waar alle agrarische sectoren een korting krijgen op de mestplaatsingsruimte. Hierdoor wordt het moeilijk om weerbare gewassen te telen. Volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers maken minder nutriënten gewassen kwetsbaarder voor ziektes, plagen en weersinvloeden.

Het knelpunt van het mestbeleid in de plantaardige sector is volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers het meetellen van organische meststoffen (zoals bodemverbeteraars) binnen de gebruiksruijme van dierlijke mest. Dit betekent dat de ondernemers uit deze sectoren niet de mogelijkheid hebben om aan de gewasbehoefte te voldoen en de bodemkwaliteit op peil te houden. Hierdoor moeten ze het gebruik van dierlijke en organische mest aanvullen met kunstmest.

In de dierlijke sectoren wordt door de sectorvertegenwoordigers de stroeve vergunningverlening rondom mestverwerking als groot knelpunt genoemd. Daarnaast benoemen ze ook de onduidelijkheid rond de voorgestelde invoering van het gebruik van RENURE als kunstmestvervanger als knelpunt, waardoor het mogelijk zou worden extra dierlijke meststoffen (in de vorm van RENURE) toe te voegen boven de norm van 170 kg N/ha.⁴ Afschaffen van de derogatie is volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers een direct knelpunt voor melkveehouders, maar indirect leidt het ook tot een verlaging van het mestplafond voor pluimveehouders en tot hogere kosten van de mestafzet voor varkenshouders en kalverhouders omdat de mestmarkt eerder verzadigd zal zijn.

Verwachting over de verandering rondom het mestbeleid

Alle geïnterviewde sectorvertegenwoordigers verwachten dat het mestbeleid nog verder aangescherpt zal worden en dat de gebruiksnormen verder naar beneden worden bijgesteld. Het liefst zien de sectorvertegenwoordigers dat het mestbeleid overgaat op doelsturing (ze specificeren niet of het algemeen of bedrijfsspecifiek moet zijn), maar mocht dat niet het geval zijn hopen ze dat de generieke regels verdwijnen en worden vervangen door bedrijfsspecifieke regels. Hierdoor zal het mestbeleid duidelijker worden voor ondernemers en hopelijk ook werkbaarder. De geïnterviewde sectorvertegenwoordigers uit de plantaardige sectoren hopen ook dat het mestbeleid aandacht gaat besteden aan teeltrotaties op pachtgronden. Wanneer op eigen land wordt geteeld kan een langetermijnplanning worden gemaakt en kan er gewerkt worden aan bodemverbetering. Met pachtrotatie gaat dat volgens de geïnterviewde sectorvertegenwoordigers een stuk lastiger, omdat meestal geen afspraken worden gemaakt over bodemverbetering. Bovendien hebben ondernemers dan niet altijd zeggenschap over wat voor mest ze precies op hun land krijgen. Dat wordt soms door de verpachter bepaald (bijvoorbeeld als een varkenshouder land verhuurd aan een vollegrondsgroenteteler).

⁴ RENURE bevat stikstofhoudende meststoffen die gewonnen worden uit dierlijke mest of digestaat waar dierlijke mest voor is gebruikt. Het gaat om producten die een vergelijkbare werking hebben qua benutting van stikstof als kunstmest en daarom geen hoger risico hebben op nitraatuitspoeling. In de praktijk moeten we dan denken aan mineralenconcentraten, spuiwater uit indampinstallaties of misschien ook dunne fractie van digestaat ([RENURE \(kunstmestvervangers\): resultaten Europees SAFEMANURE-onderzoek \(mestverwaarding.nl\)](#)). De Europese Commissie heeft op 19 een voorstel gepubliceerd met betrekking tot het toestaan van RENURE.

5 Agrarische ondernemers over de mestwetgeving in 2024

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de enquête besproken. Eerst worden de respons op de enquête en ondernemers- en bedrijfskenmerken van de respondenten beschreven (5.1 en 5.2). Daarna wordt ingegaan op welke aan de bedrijfsvoering gerelateerde thema's en duurzaamheidsthema's belangrijk zijn voor de geënquêteerde ondernemers en hoe zij over de doelen van het mestbeleid denken (5.3). Vervolgens komt aan de orde hoe de geënquêteerde ondernemers over het mestbeleid denken (5.4 en 5.5), wat hun houding is tegenover het mestbeleid (5.6), welke overtuigingen zij over het mestbeleid hebben (5.7), in welke mate zij risico en onzekerheid door het mestbeleid ervaren (5.8), wat de invloed van de omgeving is (5.9), hoe zij denken over beleidsmakers (5.10) en hoe hun intentie is om aan het mestbeleid te blijven voldoen (5.12). Ook wordt beschreven hoe de geënquêteerde ondernemers over mogelijke knelpunten van en oplossingen voor het huidige mestbeleid denken (5.11 en 5.14), hoe het mestbeleid hun beslissingen over deelname aan vrijwillige maatregelen voor het verbeteren van de waterkwaliteit beïnvloedt (5.13) en wat belangrijke informatiebronnen voor hen zijn voor het inwinnen van informatie over het mestbeleid (5.15).

5.1 Respons

Het aantal gewenste respondenten per deelnemende sector (zie ook paragraaf 3.3.1) is voor de meeste sectoren min of meer gehaald: 129 respondenten van de gevraagde 100 in de melkveehouderij, 48 van de gevraagde 50 in de varkenshouderij, 28 van de gevraagde 30 in de pluimveehouderij, 104 van de gevraagde 100 in de akkerbouw en 51 van de gevraagde 50 in de sierteelt (tabel 5.1). Alleen in de vleeskalverhouderij en de vollegrondsgroenteteelt bleven de gerealiseerde responses achter bij de gewenste aantallen. In de vleeskalverhouderij werden slechts 7 van de 30 gevraagde responsen gehaald en in de vollegrondsgroenteteelt slechts 12 van de 30. Deze relatief lage respons lijkt vooral te wijten aan lagere vertegenwoordiging van de vleeskalverhouderij en vollegrondsgroenteteelt in de aangesproken database van bedrijven, niet omdat deze sectoren kleiner zijn (zie ook tabel 3.1).

In de varkenshouderij, pluimveehouderij en sierteelt werd een aanzienlijk deel van de volledige responsen via een telefonische nabelronde binnengehaald. Flycatcher heeft in de nabelronde onder meer respondenten door zijn partnerbureau laten benaderen die aan de vragenlijst waren begonnen, maar deze niet hadden afgemaakt (drop-outs). Reden bleek dan vaak te zijn dat de benaderde agrarische ondernemers niets met mest van doen hadden. Dat lijkt dan ook de voornaamste oorzaak van drop-outs te zijn, volgens Flycatcher.

Behalve de volledig ingevulde enquêtes, waren er in iedere deelnemende sector ook een aantal niet volledig ingevulde enquêtes. Uiteindelijk kwam het totaal aantal volledig ingevulde enquêtes uit op 379 en het aantal onvolledig ingevulde enquêtes op 349. In totaal vulden dus 728 agrarische ondernemers de enquête geheel of gedeeltelijk in. De respons varieert van 4,4% voor melkveehouderij tot 9,7% voor pluimveehouderij (zie tabel 5.1).

In de analyses zijn alle volledige en onvolledige responsen meegenomen. De keuze van het meenemen van ook de onvolledige responsen (ofwel de gedeeltelijk ingevulde vragenlijsten) is gedaan met het oog op de lage respons binnen de sectoren vleeskalverhouderij en vollegrondsgroenteteelt: het verdubbelt het aantal respondenten voor in ieder geval de eerste vragen. Naast het algemene beeld, wordt ook ingegaan op opvallende verschillen tussen sectoren. Bij de interpretatie van de bevindingen is het belangrijk te beseffen dat de vollegrondsgroenteteelt en met name de vleeskalverhouderij zijn gebaseerd op beperkte aantallen respondenten. Resultaten van deze sectoren zijn daarom ook niet meer dan een indicatie. In deze rapportage is er ook voor gekozen om voor deze twee sectoren naast de percentages ook de absolute responses te noemen.

Tabel 5.1 Respons naar agrarische sector

Sector	Aantal gevraagde responses	Aantal volledig ingevulde enquêtes (waarvan telefonisch)	Aantal gedeeltelijk ingevulde enquêtes	Totaal	Aantal benaderde ondernemers	Respons (in %) a)
Melkveehouderij	100	129 (1)	115	244	5.515	4,4
Varkenshouderij	50	48 (20)	29	77	838	9,2
Pluimveehouderij	30	28 (11)	30	58	599	9,7
Vleeskalverhouderij	30	7 (0)	9	16	243	6,6
Akkerbouw	100	104 (1)	87	191	3.112	6,1
Sierteelt	50	51 (9)	66	117	2.176	5,4
Vollegrondsgroenteteelt	30	12 (1)	13	25	366	6,8
Totaal	390	379	349	728	12.849	5,7

a) Percentage van alle responsen.

5.2 Ondernemers- en bedrijfskenmerken

Deze paragraaf geeft inzicht in een aantal bedrijfs- en ondernemerskenmerken van de geënquêteerde agrarische ondernemers. In tabel 5.2 zijn deze overzichtelijk weergegeven. In de bespreking gaat vooral aandacht uit naar de kenmerken die in de verdiepende analyses gebruikt worden om verschillen tussen ondernemers te begrijpen.

Bedrijfskenmerken

Bedrijfsomvang

De bedrijfsomvang van geënquêteerde ondernemers varieert zowel in aantallen dieren als in hectares landbouwgrond. Gemiddeld hebben melkveehouders 110 melkkoeien (met uitschieters tot 700 koeien), varkenshouders 3.725 varkens (met uitschieters tot 23.000 varkens), pluimveeouders 58.000 kuikens/kippen/overig pluimvee (met uitschieters tot 400.000 stuks pluimvee) en kalverhouders 870 kalveren (met uitschieters tot 1900 kalveren). Deze gemiddelde aantallen dieren komen grotendeels overeen met het landelijk beeld van: 110 melkkoeien, 3.398 varkens, 706 kalveren, 45.232 leghennen en 66.573 vleeskuikens.⁵ Akkerbouwbedrijven hebben met gemiddeld 70 ha de meeste hectares landbouwgrond, gevolgd door melkveeouders, die gemiddeld 59 ha landbouwgrond hebben. Voor melkveeouders komt dit areaal overeen met landelijke cijfers hieromtrent.⁶ Het akkerbouwareaal ligt iets hoger dan het landelijk gemiddelde areaal van 60 ha voor gespecialiseerde akkerbouwbedrijven, waarbij voor de landelijke cijfers aangemerkt wordt dat de spreiding in de groep akkerbouwers groot is: de 10% grootste bedrijven hadden een gemiddelde omvang van ruim 170 ha in 2022. Deze variatie in bedrijfsomvang tussen akkerbouwbedrijven kan de kleine afwijking met het landelijke cijfers verklaren.⁷ In de analyse is ook gekeken of de intensiteit van melkveebedrijven de antwoorden van de geënquêteerde melkveeouders beïnvloedt.

Dominante grondsoort

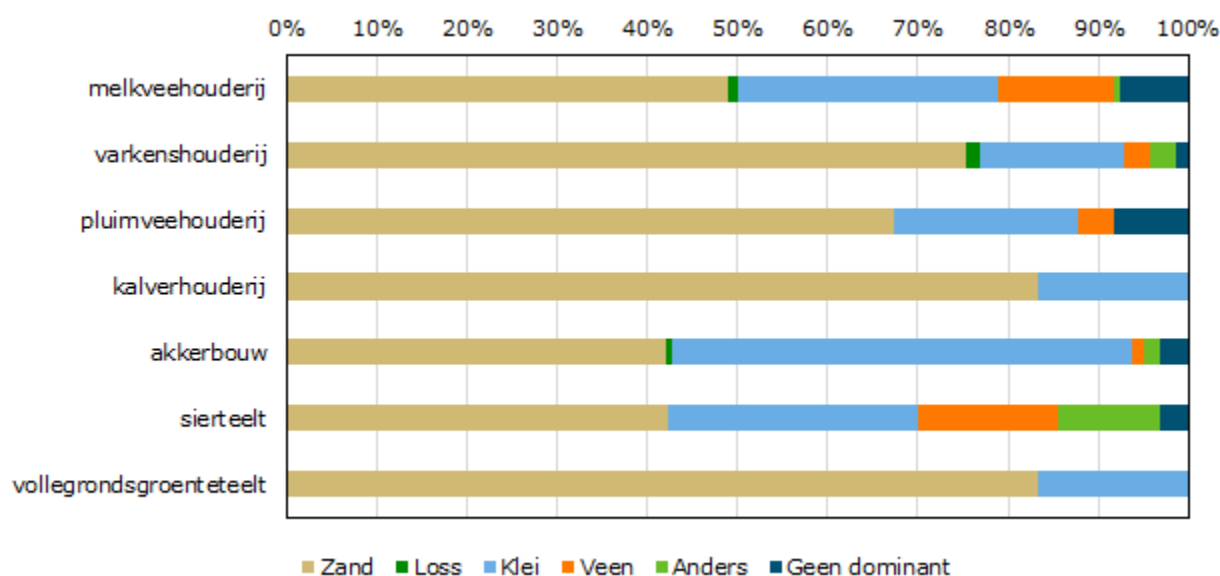
Ondernemers is gevraagd welke grondsoorten voorkomen op het bedrijf. In totaal zijn vier grondsoorten onderscheiden: zand, löss, klei en veen, en een categorie anders. Hiervan is de dominante grondsoort (> 50% van het bedrijf moet op de betreffende grondsoort zitten) afgeleid. Ruim de helft van de bedrijven van de geënquêteerde ondernemers (52%) ligt vooral op zandgrond, 32% vooral op kleigrond en 6% vooral veengrond. De overige bedrijven van geënquêteerde ondernemers liggen op een combinatie van deze grondsoorten of ze hebben bij de vraag over de grondsoort het antwoord 'anders' gegeven. Slechts 4 geënquêteerde ondernemers hebben aangegeven lössgrond te hebben (0,7%). Uit figuur 5.1 blijkt dat

⁵ agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2286&indicatorID=2015§orID=2257.

⁶ <https://agrimatie.nl/PublicatiePage.aspx?subpubID=2523§orID=2245&themaID=2753&indicatorID=2761#:~:text=De%20melkveebedrijven%20in%20de%20Kleiregio,de%20vier%20grondsoortregio%27s%20in%202022>.

⁷ agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2272&indicatorID=2100.

zandgrond het vaakst voorkomt als dominant binnen alle sectoren, behalve binnen de akkerbouw. Binnen de akkerbouw is kleigrond de dominante grondsoort.

Figuur 5.1 Verdeling van de grondsoort over de bedrijven van de geënuquêteerde ondernemers

Gangbaar of biologisch bedrijf

In totaal geven 534 geënuquêteerde agrarische ondernemers (93%) aan dat ze een gangbaar bedrijf hebben en 42 (7%) dat ze een biologisch bedrijf hebben of in omschakeling naar biologisch zijn. Van deze 42 ondernemers zijn er 28 biologisch gecertificeerd (SKAL; ofwel 4,9%, dit komt in grote lijnen overeen met de landelijke cijfers (3,7%),⁸ zijn er drie biologisch-dynamisch gecertificeerd (Demeter) en zijn 11 ondernemers in omschakeling naar biologisch. Tussen de sectoren zijn er grote verschillen in landbouwbedrijven die biologisch of in omschakeling zijn: van 4% in de melkveehouderij en 3% in de akkerbouw tot 28% in de vollegrondsgroenteteelt en 21% in de pluimveehouderij (zie tabel 5.2).

Ligging nabij Natura 2000-gebied en in NV-gebied

Bijna één op de vijf bedrijven (18%) van geënuquêteerde melkveehouders ligt binnen een straal van 1 km van een Natura 2000-gebied; dit is beduidend vaker dan bedrijven van geënuquêteerde ondernemers uit andere sectoren (zie tabel 5.2). Ook liggen de bedrijven van de geënuquêteerde melkveehouders vaker dan van andere sectoren in met nutriënten verontreinigde gebieden (NV-gebieden) (45%). Ook relatief veel bedrijven van geënuquêteerde akkerbouwers liggen in een NV-gebied (41%, zie tabel 5.2).

Aantal eigenaren en uitbesteding mestboekhouding

Van de deelnemende bedrijven is 36% in handen van één eigenaar/beslisnemer. In totaal 43% van de agrarische bedrijven in dit onderzoek telt twee eigenaren/beslisnemers. Tabel 5.2 laat zien dat meer dan twee eigenaren het meest voorkomt onder vleeskalverhouderijen (29%, n=7), melkveehouderijen (28%), en sierteelt (27%), en het minst onder varkenshouderijen (slechts 8%).

Op de vraag over wie de mestboekhouding doet, geeft 33% van de geënuquêteerde ondernemers aan deze volledig zelf te doen, 29% besteedt dit uit aan een adviseur en 38% doet het samen met een adviseur. Met name varkenshouders besteden de mestboekhouding volledig uit, akkerbouwers, siertelers en kalverhouders doen dit minder vaak (tabel 5.2).

⁸ <https://agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2286&indicatorID=3586#:~:text=Van%20de%20totale%20oppervlakte%20cultuurgrond,gecertificeerd%20biologisch%2014%2C2%25.>

Ondernemerskenmerken

Leeftijd en opleidingsniveau en inkomsten van buiten het bedrijf

De gemiddelde leeftijd van de agrarische ondernemers die in het onderzoek zijn betrokken is 55 jaar. De geënquêteerde akkerbouwers zijn met gemiddeld 58 jaar ouder dan de ondernemers uit de andere sectoren. Daarmee samenhangend ligt het aantal 55-plussers onder de geënquêteerde akkerbouwers ook hoger: 69%, waar dit voor alle geënquêteerde ondernemers samen uitkomt op 59%. Ook onder de geënquêteerde pluimveehouders zijn met 64% relatief veel 55-plussers. De leeftijd van 55-plus is relevant in relatie tot bedrijfsopvolging (zie verderop).

In de melkveehouderij is het aandeel geënquêteerde ondernemers met een volledige agrarische opleiding hoog, namelijk 85%; dat geldt ook voor geënquêteerde vollegrondsgroentetelers en varkenshouders. Onder de geënquêteerde akkerbouwers is dit aandeel relatief laag (69%). Opvallend is wel dat de geënquêteerde akkerbouwers vaker een hoog opleidingsniveau (hbo of hoger) hebben: 36%. Er zijn veel verschillen tussen sectoren qua hoogopgeleiden. Onder geënquêteerde siertelers zijn er weinig hoogopgeleiden (12%), melkveehouders zitten daar tussenin met 25%. Opvallend is verder dat de 12 vollegrondstellers met een hoog opleidingsniveau allen universiteit hebben gedaan. Meest genoemd in alle sectoren is mbo-niveau.

Circa een kwart van de geënquêteerde ondernemers heeft ook inkomsten uit een andere baan. Onder de geënquêteerde akkerbouwers ligt dit aandeel beduidend hoger: 40% van hen heeft ook ander betaald werk. Voor 14% van de geënquêteerde akkerbouwers is akkerbouw ook niet de hoofdactiviteit, ter vergelijking: onder geënquêteerde melkveehouders is dit slechts 2%.

Opvolging en toekomst

Wat betreft ontwikkelingsfase, geeft 30% van de geënquêteerde ondernemers aan dat het bedrijf naar verwachting binnen 10 jaar wordt overgedragen aan een nieuwe generatie. Zo'n 14% verwacht dat het bedrijf binnen 10 jaar wordt beëindigd/doorverkocht en voor 18% is het onduidelijk hoe het bedrijf zich de komende 10 jaar zal ontwikkelen. De overige 37% van de geënquêteerde ondernemers geeft aan dat het bedrijf in de afgelopen 10 jaar is overgedragen en/of naar verwachting nog minimaal 10 jaar wordt voortgezet.

Wat toekomstverwachtingen betreft, verwacht 45% van de geënquêteerde ondernemers dat het bedrijf in 2030 even groot is als nu en 25% verwacht een beperkte bedrijfsgroei van 0-20%. Circa 1 op de 8 van de geënquêteerde ondernemers verwacht gestopt te zijn met het bedrijf.

Aan geënquêteerde ondernemers met een bedrijf dat in de afgelopen 10 jaar niet is overgedragen aan nieuwe generatie, is gevraagd naar bedrijfsopvolging.⁹ De meeste geënquêteerde melkveehouders uit deze groep hebben een opvolger (59%). Ook onder geënquêteerde akkerbouwers uit deze groep is relatief vaak een opvolger in beeld (46%).

⁹ Het gaat om geënquêteerde ondernemers die hebben aangegeven dat hun bedrijf naar verwachting binnen 10 jaar wordt overgedragen aan een nieuwe generatie, dat hun bedrijf naar verwachting binnen 10 jaar wordt beëindigd of dat ze nog niet weten hoe het bedrijf zich binnen de komende 10 jaar zal ontwikkelen.

Tabel 5.2 Ondernemers- en bedrijfskenmerken naar sector

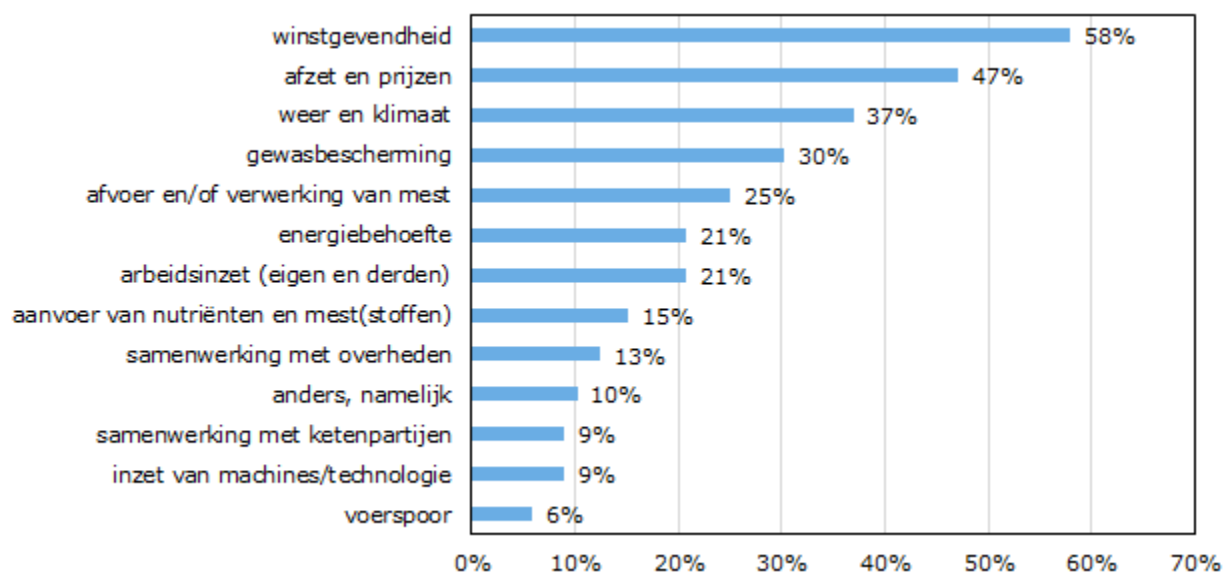
Kenmerk	Melkveehouderij	Varkenshouderij	Pluimveehouderij	Vleeskalverhouderij	Akkerbouw	Sierteelt	Vollegronds- groenteteelt	Totaal
Bedrijfskenmerken								
Bedrijven met meer dan twee eigenaren (v33)	28% (n=130)	8% (n=48)	14% (n=28)	29% (n=7)	18% (n=104)	27% (n=52)	8% (n=12)	21% (n=381)
Twee dominante grondsoorten (v10)	Zand (49%) Klei (29%) (n=184)	Zand (75%) Klei (16%) (n=69)	Zand (67%) Klei (20%) (n=49)	Zand (83%) Klei (17%) (n=12)	Klei (51%) Zand (42%) (n=159)	Zand (42%) Klei (28%) (n=97)	Zand (83%) Klei (17%) (n=18)	## (n=##)
Hectare grond (eigendom en pacht; gemiddeld) (v9)	59 ha (n=187)	23 ha (n=69)	17 ha (n=50)	35 ha (n=12)	70 ha (n=161)	21 ha (n=100)	28 ha (n=20)	## (n=##)
Aantal stuks vee (gemiddeld) (v9)	110 melkkoeien (n=187)	3.725 varkens (n=69)	58.000 pluimvee (n=50)	870 kalveren (n=12)				
Biologisch of in omschakeling (v11)	4% (n=182)	3% (n=68)	21% (n=48)	0% (n=12)	3% (n=154)	14% (n=94)	28% (n=18)	7% (n=576)
Ligging nabij Natura 2000, <1 km (v12)	18% (n=182)	12% (n=68)	8% (n=48)	0% (n=12)	10% (n=154)	9% (n=94)	6% (n=18)	12% (n=576)
Ligging in NV-gebied	45% (n=130)	33% (n=48)	18% (n=28)	29% (n=7)	41% (n=104)	10% (n=51)	42% (n=12)	35% (n=380)
Mesthouding wordt volledig uitbesteed	33% (n=130)	44% (n=48)	32% (n=28)	14% (n=7)	20% (n=104)	20% (n=51)	33% (n=12)	29% (n=380)
Ondernemerskenmerken								
Gemiddelde leeftijd ondernemer (v41)	54 (n=130)	55 (n=48)	54 (n=28)	51 (n=7)	58 (n=104)	54 (n=51)	53 (n=12)	55 (n=380)
Ondernemers 55 jaar of ouder (%) (v41)	54% (n=130)	56% (n=48)	64% (n=28)	43% (n=7)	69% (n=104)	53% (n=51)	50% (n=12)	59% (n=380)
Ondernemers met volledige agrarische (mbo/hbo) opleiding (%) (v43)	85% (n=130)	81% (n=48)	72% (n=28)	72% (n=7)	69% (n=104)	76% (n=51)	83% (n=12)	80% (n=380)
Behaalde opleidingsniveau hbo of hoger (%) (v42)	22% (n=130)	15% (n=48)	18% (n=28)	14% (n=7)	36% (n=104)	12% (n=51)	25% (n=12)	23% (n=380)
Ondernemers met ook ander betaald werk (%) (v40)	23% (n=130)	23% (n=48)	21% (n=28)	29% (n=7)	40% (n=104)	16% (n=51)	0% (n=12)	26% (n=380)
Ondernemers met opvolger (%) (v37)	59% (n=112)	43% (n=40)	44% (n=25)	20% (n=5)	46% (n=85)	33% (n=39)	20% (n=10)	47% (n=316)

* Percentage van alle responsen.

5.3 Belangrijke thema's in bedrijfsvoering, duurzaamheid en mestbeleid

5.3.1 Prioritering van thema's gerelateerd aan de bedrijfsvoering

In de enquête is gevraagd naar de belangrijke thema's in de bedrijfsvoering van de ondernemers (de thema's die hen het meest bezig houden bij het runnen van hun bedrijf). In totaal zijn 13 thema's voorgelegd (inclusief een categorie anders). Aan respondenten is gevraagd de drie belangrijkste thema's voor hun bedrijfsvoering in 2023 te benoemen, in volgorde van belangrijkheid. In figuur 5.2 is weergegeven in welke mate de thema's in de top 3 van de geënquêteerde ondernemers voorkomen. De figuur laat zien dat winstgevendheid overall het meest wordt genoemd.

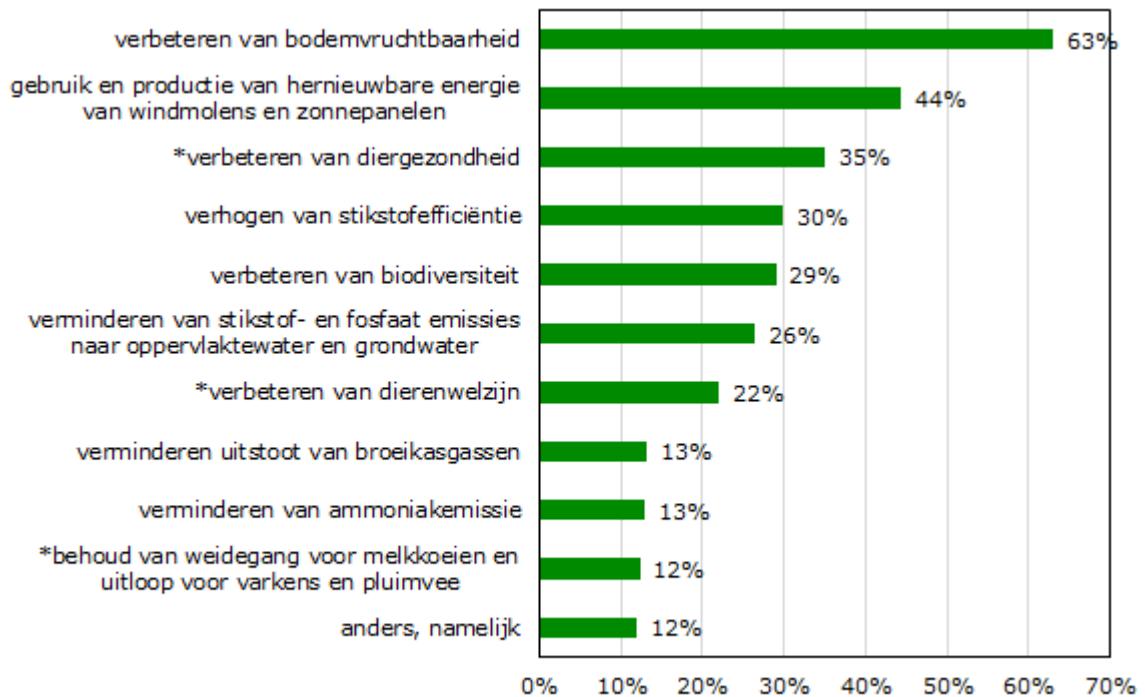
Figuur 5.2 Belangrijkste thema's (top 3) in de bedrijfsvoering van geënquêteerde agrarische ondernemers

Respondenten noemen winstgevendheid het meest (58%), gevolgd door afzet en prijzen (47%) en weer en klimaat (37%). Als naar afzonderlijke sectoren wordt gekeken, komt dat beeld ook deels terug (zie bijlage 4): winstgevendheid en afzet en prijzen staan -op respectievelijk sierteelt en akkerbouw na- in de top 3 van alle sectoren. Voor de teeltsectoren akkerbouw en sierteelt is gewasbescherming het meest genoemde thema (door respectievelijk 61% en 64% van de geënquêteerde ondernemers), en onder vollegrondsgroenteteelt is dit ook belangrijk. Afvoer en verwerking van mest zijn veel genoemd door de geënquêteerde melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders. Voor geënquêteerde pluimveehouders speelt dit aanzienlijk minder: kippenmest wordt verbrand of gedroogd. In relatie tot mestbeleid valt tot slot op dat de aanvoer van nutriënten en meststoffen relatief weinig is genoemd als belangrijk thema. Enkel voor geënquêteerde vollegrondsgroentetelers en akkerbouwers was dit thema van enig belang: respectievelijk 39% en 29% van deze respondenten noemen het in hun top 3.

5.3.2 Prioritering van duurzaamheidsthema's

In de enquête is ook gevraagd welke duurzaamheidsthema's de geënquêteerde ondernemers het meest belangrijk vonden. Het aantal voorgelegde thema's varieert van 8 tot 11, afhankelijk van de sector. De drie thema's over omgang met vee (verbeteren van dierenwelzijn, verbeteren van diergezondheid, behoud van weidegang voor melkkoeien en uitloop voor varkens en pluimvee) zijn enkel aan veehouders voorgelegd, waarbij de laatstgenoemde niet is voorgelegd aan de kalverhouders; aan hen zijn dus 10 thema's voorgelegd.

Figuur 5.3 maakt duidelijk dat het verbeteren van bodemvruchtbaarheid het meest wordt genoemd in de top 3 van belangrijkste duurzaamheidsthema's: 63% van de respondenten noemt dit.

Figuur 5.3 Belangrijkste duurzaamheidsthema's (top 3) van geënquêteerde agrarische ondernemers
 *= thema is niet aan alle sectoren voorgelegd.

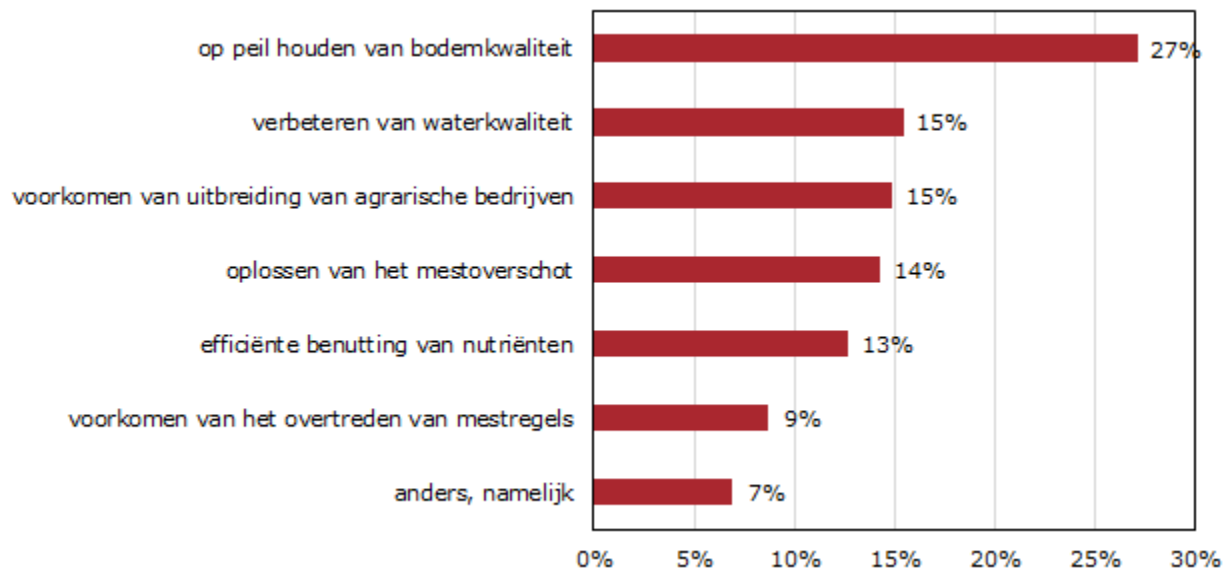
Als naar de afzonderlijke sectoren wordt gekeken, is te zien dat bodemvruchtbaarheid door bijna alle geënquêteerde akkerbouwers (94%) is genoemd en ook door 9 van de 10 geënquêteerde vollegrondsgroentetelers (bijlage 5). Ook voor de melkveehouderij en de sierteelt is bodemvruchtbaarheid het meest genoemde duurzaamheidsthema. In de overige dierlijke sectoren (varkens, pluimvee, kalveren) is het verbeteren van diergezondheid het meest genoemd, en ook het verbeteren van dierenwelzijn scoort binnen deze sectoren hoog. In relatie tot de mestwetgeving valt op dat het verhogen van de stikstofefficiëntie veel genoemd wordt door geënquêteerde vollegrondstellers (67% van hen). Het verminderen van stikstof- en fosfaatemissies naar oppervlaktewater en grondwater -dat relevant is in relatie tot de waterkwaliteitsdoelen van het mestbeleid- wordt door slechts 26% van de geënquêteerde ondernemers genoemd. Vooral de geënquêteerde ondernemers uit dierlijke sectoren lijken dit thema minder belangrijk te vinden. In de akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt noemt respectievelijk 45%, 40% en 39% het in hun top drie van belangrijkste duurzaamheidsthema's.

5.3.3 Prioritering van doelen mestbeleid

In de enquête is ook een prioriteringsvraag gesteld over de doelen van het mestbeleid. Op grond van de open vraag over doelen van mestwetgeving uit de vorige peiling (2016) zijn 6 doelen geformuleerd (en daarnaast de optie anders). Ook voor deze vraag is respondenten gevraagd de drie meest belangrijke doelen te selecteren en daarbij ook te prioriteren.

Figuur 5.4 maakt duidelijk dat het op peil houden van de bodemkwaliteit het vaakst wordt genoemd: ruim 1 op de vier geënquêteerde ondernemers ziet dit als het belangrijkste doel van het mestbeleid, gevolgd door het verbeteren van de waterkwaliteit en het voorkomen van uitbreiding van agrarische bedrijven (elk door 15% van de geënquêteerde ondernemers genoemd als belangrijkste doel). Tussen de sectoren zijn er verschillen. Geënquêteerde melkveehouders noemen het vaakst dat het mestbeleid bedoeld is om uitbreiding van agrarische bedrijven te voorkomen (25%), varkenshouders noemen het oplossen van het mestoverschot

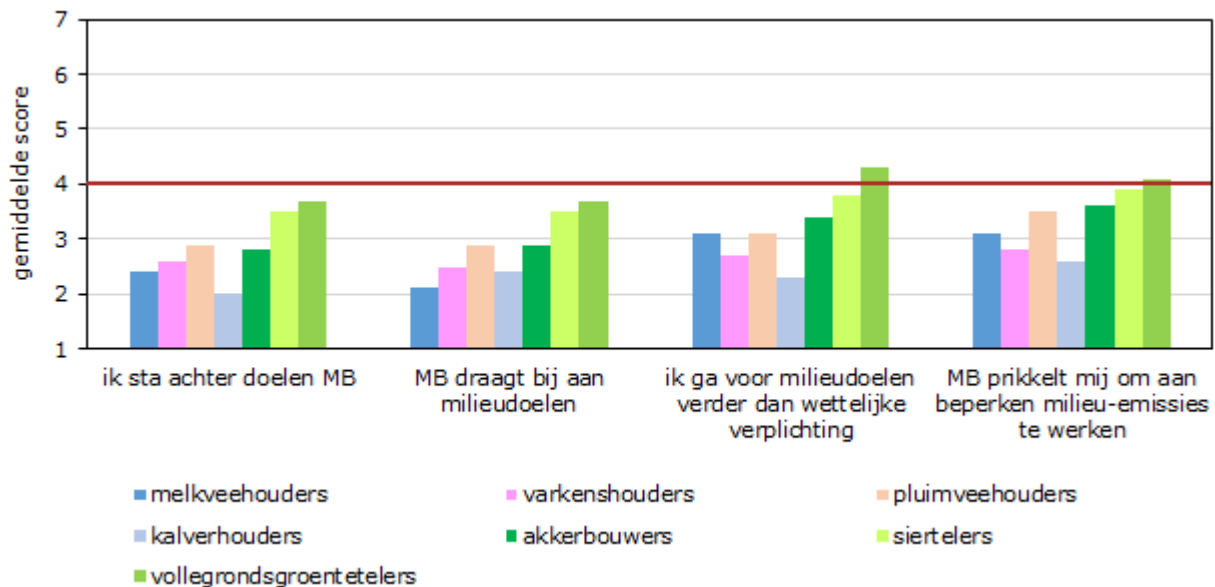
het vaakst (36%), (het beperkte aantal) kalverhouders de efficiënte benutting van nutriënten (33%) en pluimveehouders het op peil houden van de bodemkwaliteit (31%). Voor plantaardige sectoren is de bodemkwaliteit het meest genoemde doel van het mestbeleid: 65% van de geënuquëteerde akkerbouwers, 78% van de siertelers en 69% van (het beperkte aantal) vollegrondsgroentetelers noemt dit in hun top 3 van belangrijke doelen. Het verbeteren van de waterkwaliteit - naast bodemkwaliteit een belangrijk doel binnen het mestbeleid - wordt niet ervaren als een heel belangrijk doel in de dierlijke sectoren. In de plantaardige sectoren staat het doel bij 62% van de akkerbouwers, 73% van de siertelers en 56% van de vollegrondsgroentetelers in de top 3, en bij 40% van de geënuquëteerde melkveehouders, 33% van de varkenshouders, 36% van de pluimveehouders en 22% van de kalverhouders (bijlage 6, tabel B6.1).

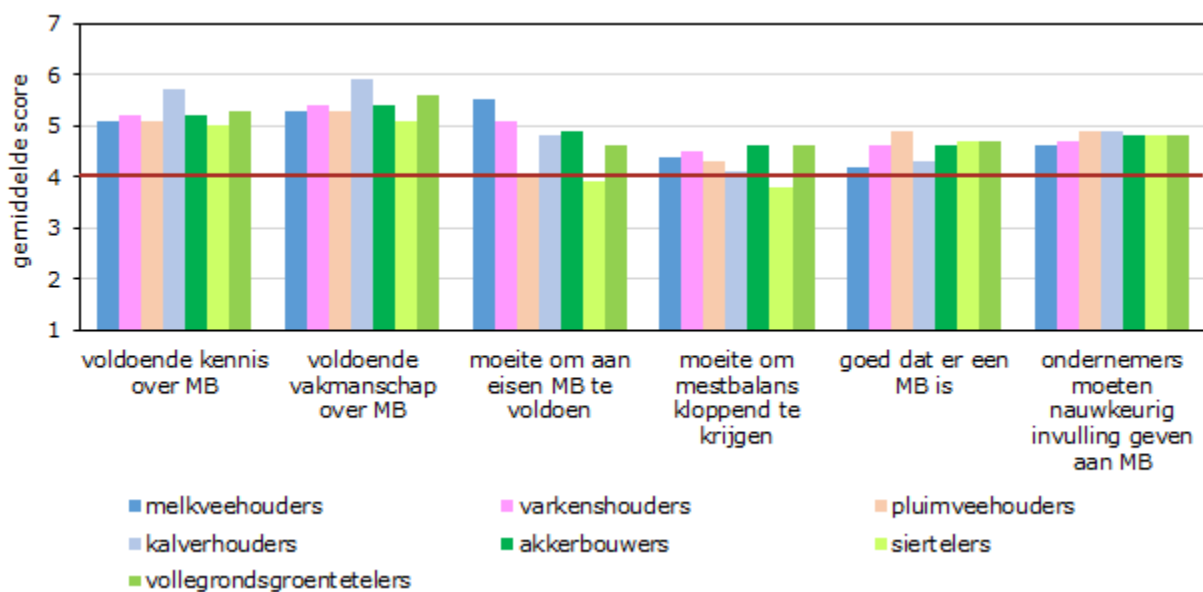
Figuur 5.4 Belangrijkste doel van het mestbeleid volgens geënuquëteerde agrarische ondernemers

5.4 Hoe denken agrarische ondernemers over het mestbeleid?

De geënuquëteerde ondernemers zijn negatief over het mestbeleid. Ze scoren gemiddeld negatief - dus onder de 4 - op stellingen die iets positiefs zeggen over het mestbeleid (bijvoorbeeld 'het mestbeleid draagt effectief bij aan het behalen van de milieudoelen') of over hun bereidheid verder te gaan dan het mestbeleid voorschrijft (bijvoorbeeld 'het mestbeleid prikkelt mij om aan het beperken van milieu-emissies te werken'). Het valt daarbij op dat in de dierlijke sectoren nog wat lager wordt gescoord dan in de plantaardige sectoren (figuur 5.5). Tegelijkertijd scoren geënuquëteerde ondernemers uit alle sectoren gemiddeld positief op stellingen die iets zeggen over hoe moeilijk het mestbeleid voor hen is en op stellingen over de mate waarin ze vinden dat ze voldoende kennis en vakmanschap hebben ten aanzien van het mestbeleid. Ook scoren ze gemiddeld positief op stellingen die aangeven dat het toch wel belangrijk is dat er een mestbeleid is (figuur 5.6). Bijlage 7 geeft de bijbehorende getallen voor alle stellingen die in figuur 5.5 en figuur 5.6 zijn gepresenteerd.

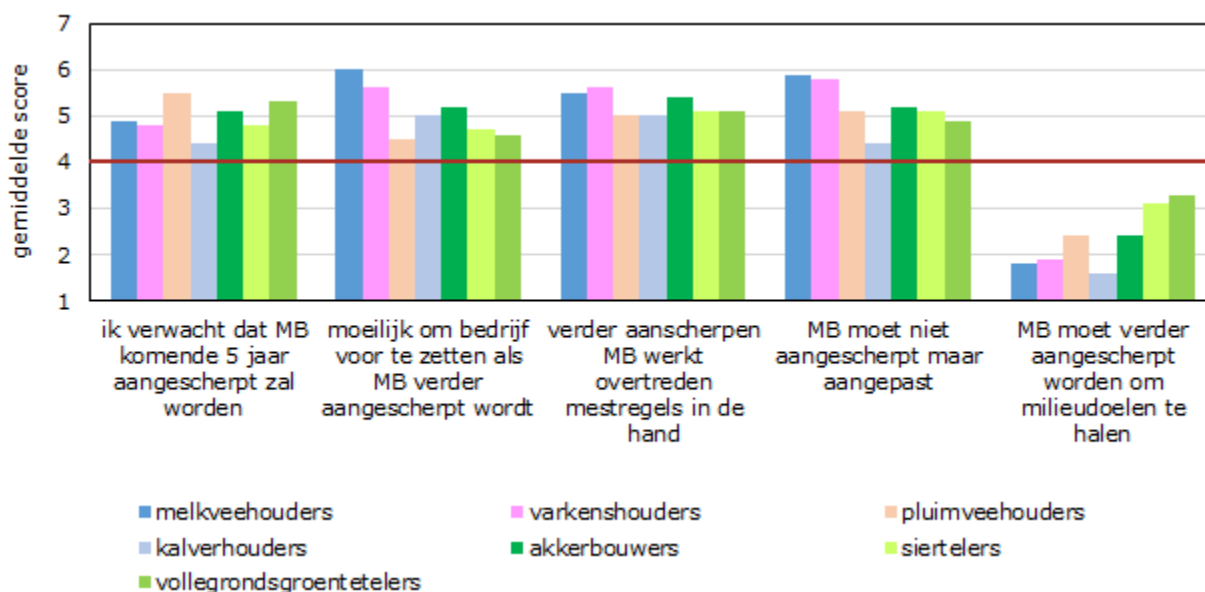
Figuur 5.5 Gemiddelde scores van geënquêteerde agrarische ondernemers op positieve stellingen over het mestbeleid (MB). Scores zijn op een 7-puntschaal: 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal mee eens; de rode lijn markeert de neutrale score.

Figuur 5.6 Gemiddelde scores van geënquêteerde agrarische ondernemers op stellingen over hoe moeilijk het mestbeleid (MB) voor hen is, over de mate waarin ze vinden dat ze voldoende kennis en vakmanschap hebben ten aanzien van het mestbeleid en op stellingen die aangeven dat het toch wel belangrijk is dat er een mestbeleid is. Scores zijn op een 7-puntschaal: 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal mee eens; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.5 Verwachtingen ten aanzien van toekomstig mestbeleid

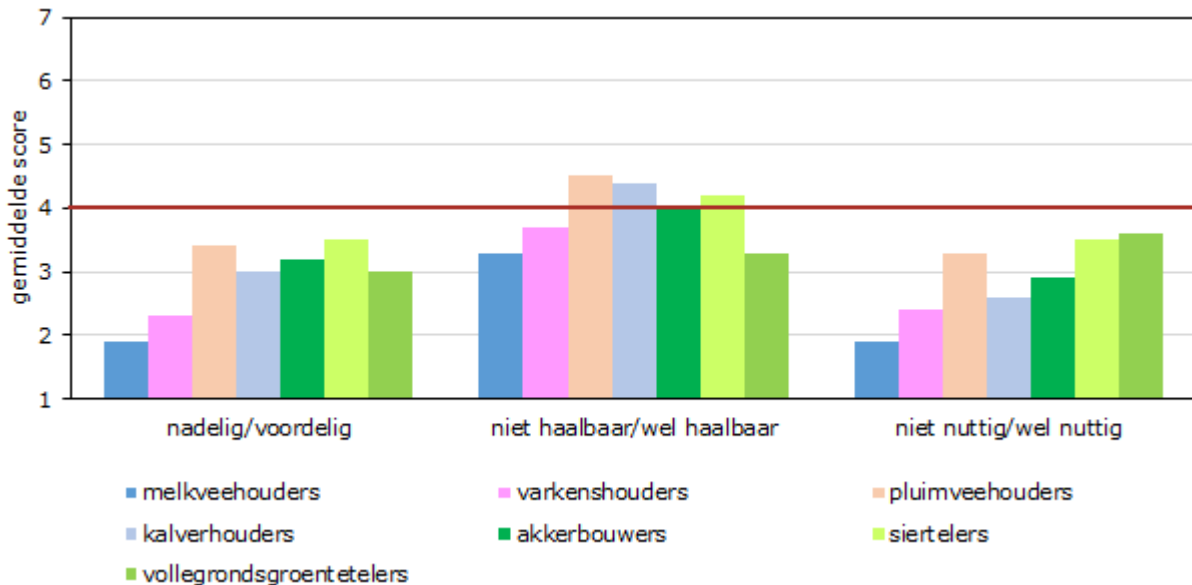
Aan de geënquêteerde agrarische ondernemers is ook gevraagd wat hun verwachtingen zijn ten aanzien van toekomstig mestbeleid. Ze verwachten wel dat het mestbeleid in de komende 5 jaar aangescherpt zal worden, maar geven ook aan dat het dan moeilijk voor hen zal worden om hun bedrijf voort te zetten en dat dan de kans groter wordt dat mestregels overtreden worden. Op alle stellingen die hierover gaan, scoren ze gemiddeld positief. Ze scoren ook gemiddeld positief op de stelling dat het huidige mestbeleid niet aangescherpt maar aangepast moet worden. Ze scoren gemiddeld negatief op de stelling dat het mestbeleid verder aangescherpt moet worden (figuur 5.7; bijlage 8 geeft de bijbehorende getallen). Ook hier lijken wat verschillen tussen sectoren te bestaan. Met name geënquêteerde melkveehouders en varkenshouders lijken wat hoger te scoren op de stelling dat het moeilijk zal zijn om het bedrijf voort te zetten als het mestbeleid verder wordt aangescherpt. Ook lijken zij wat meer dan de andere geënquêteerde ondernemers te denken dat het aanscherpen van het mestbeleid het overtreden van mestregels in de hand zal werken.

Figuur 5.7 Verwachtingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over het toekomstig mestbeleid (MB). Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal mee eens; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.6 Houding tegenover het mestbeleid

De houding van de geënquêteerde agrarische ondernemers ten aanzien van het mestbeleid is gemeten aan de hand van drie stellingen: (1) de mate waarin de ondernemers het mestbeleid nadelig dan wel voordelig vinden voor hun bedrijf, (2) de mate waarin ze het wel of niet haalbaar vinden en (3) de mate waarin ze het wel of niet nuttig vinden voor hun bedrijf. De stellingen waren allemaal op een 7-puntschaal waarop 1 de meest negatieve score was, 4 de neutrale score en 7 de meest positieve score. De geënquêteerde agrarische ondernemers vinden het mestbeleid gemiddeld meer nadelig dan voordelig en meer niet dan wel nuttig voor hun bedrijf. Op de haalbaarheid scoren ze gemiddeld iets hoger dan op de andere stellingen, hoewel de melkveehouders, varkenshouders en vollegrondsgroentetelers gemiddeld nog steeds negatief scoren (figuur 5.8; zie bijlage 9 voor de bijbehorende getallen). Geënquêteerde melkveehouders lijken het mestbeleid het meest nadelig en niet nuttig te vinden gevolgd door de geënquêteerde varkenshouders.

Figuur 5.8 Houding van geënquêteerde agrarische ondernemers tegenover het mestbeleid. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=de meest negatieve score (zeer nadelig, zeker niet haalbaar, zeker niet nuttig), 4=de neutrale score en 7=de meest positieve score (zeer voordelig, zeker haalbaar, zeer nuttig); de rode lijn markeert de neutrale score.

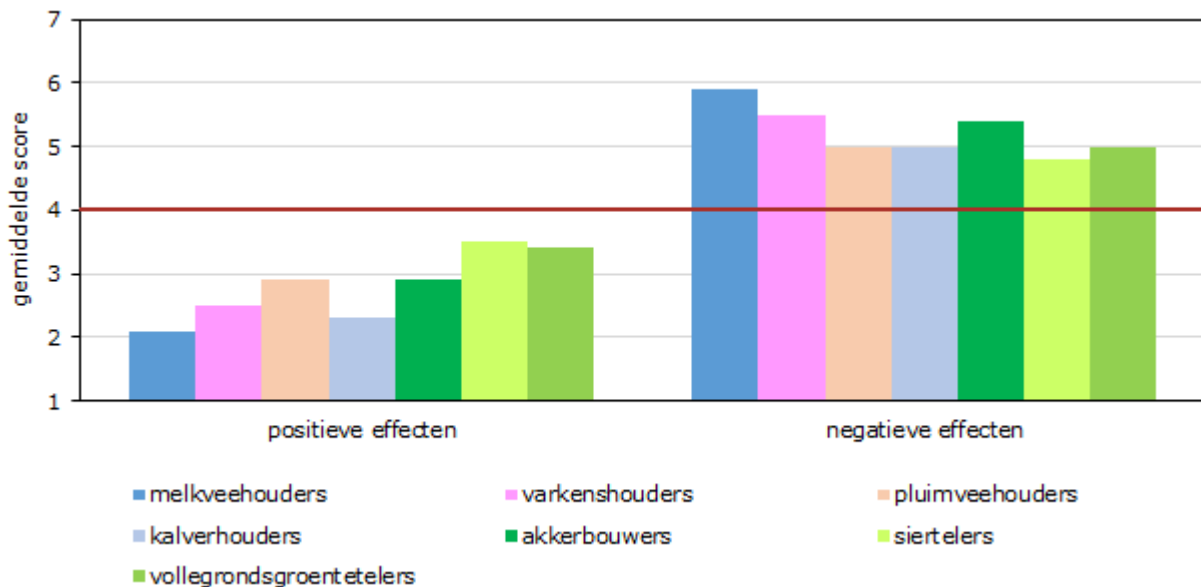
5.7 Overtuigingen over het mestbeleid

De houding van de geënquêteerde agrarische ondernemers tegenover het mestbeleid wordt veroorzaakt door hun overtuigingen en ervaren risico en onzekerheid (zie paragraaf 5.8). De enquêteresultaten laten zien dat de geënquêteerde agrarische ondernemers gemiddeld negatief scoren op positieve overtuigingen over het mestbeleid en gemiddeld positief scoren op negatieve overtuigingen over het mestbeleid (figuur 5.9; bijlage 10 geeft de bijbehorende getallen). Ze geloven dus niet in de aan hen gepresenteerde voordelen van het mestbeleid en wel in de gepresenteerde nadelen. Ze vinden het onwaarschijnlijk - en geloven dus niet - dat het huidige mestbeleid:

- leidt tot betere gewasopbrengsten
- op termijn meer inkomsten oplevert
- goed is voor de bodemvruchtbaarheid
- goed is voor het milieu
- goed is voor de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater
- helpt om het land beter te bemesten.

Tegelijkertijd vinden ze het waarschijnlijk - en geloven dus wel - dat het huidige mestbeleid:

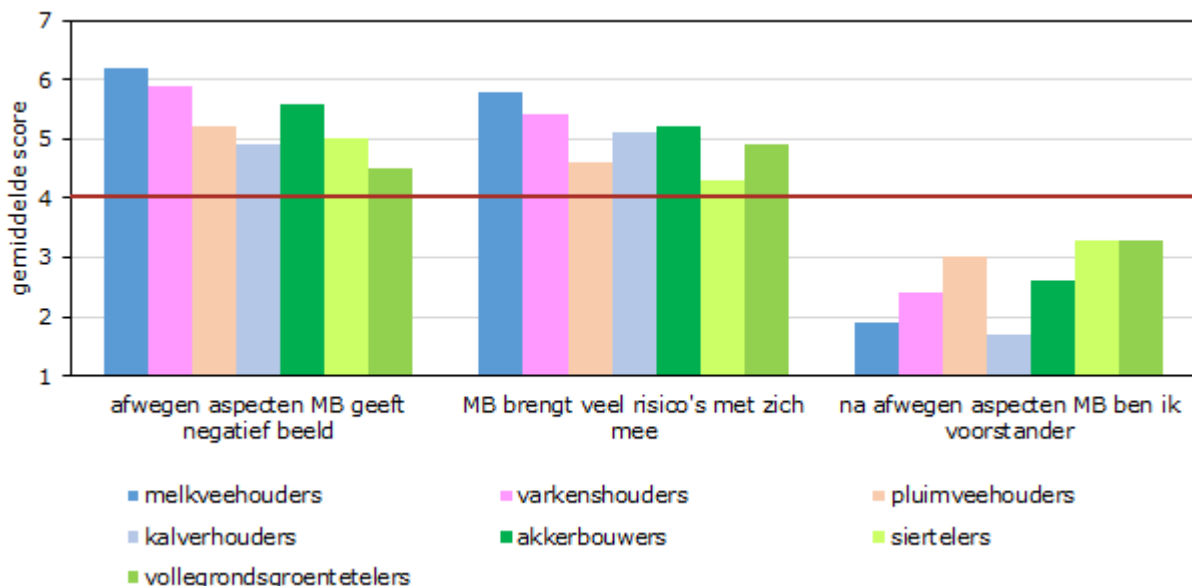
- ten koste gaat van de bedrijfsresultaten
- ten koste gaat van de arbeidsvreugde
- veel tijd kost
- het overtreden van mestregels in de hand werkt
- veel moeite kost
- een zorgvuldige planning vergt
- het moeilijk maakt om het bedrijf voort te zetten
- leidt tot een hoger gebruik van kunstmest.

Figuur 5.9 Positieve en negatieve overtuigingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over de effecten van het mestbeleid. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeer onwaarschijnlijk, 2=onwaarschijnlijk, 3=enigszins onwaarschijnlijk, 4=neutraal, 5=enigszins waarschijnlijk, 6=onwaarschijnlijk, 7=zeer waarschijnlijk; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.8 Ervaren risico en onzekerheid

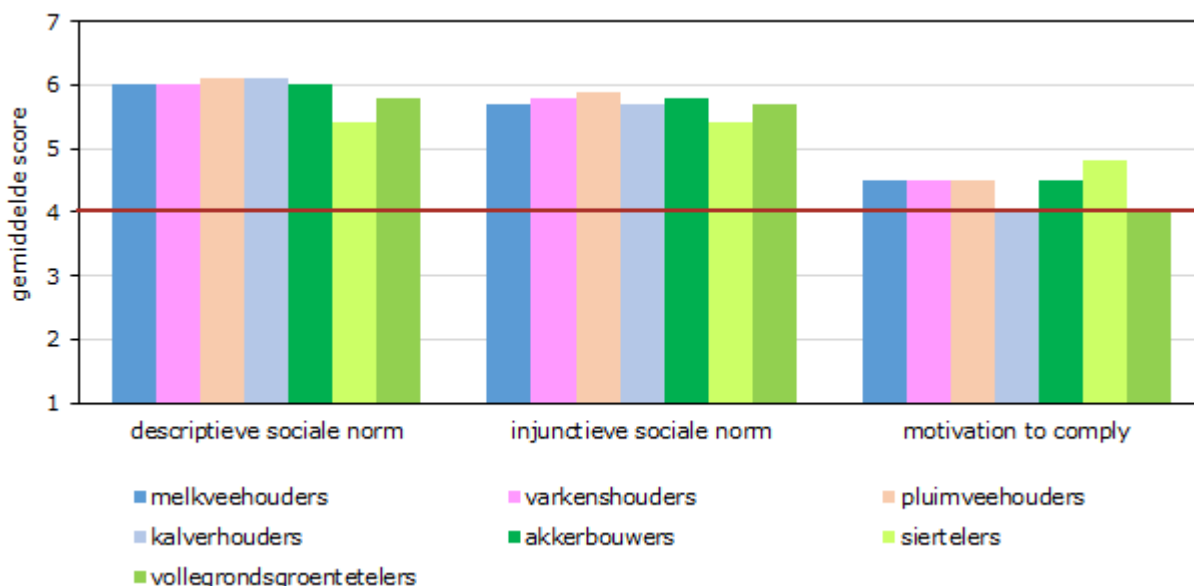
De geënquêteerde agrarische ondernemers vinden dat het mestbeleid risico's en onzekerheid met zich meebrengt. Ze scoren gemiddeld positief op stellingen die dit aangeven en gemiddeld negatief op een stelling die aangeeft dat ze voorstander van het mestbeleid zijn als ze alle aspecten ervan tegen elkaar afwegen (figuur 5.10; zie bijlage 11 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 5.10 Mate waarin de geënquêteerde agrarische ondernemers risico en onzekerheid ervaren ten aanzien van het mestbeleid (MB). Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal mee eens; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.9 Invloed van de omgeving

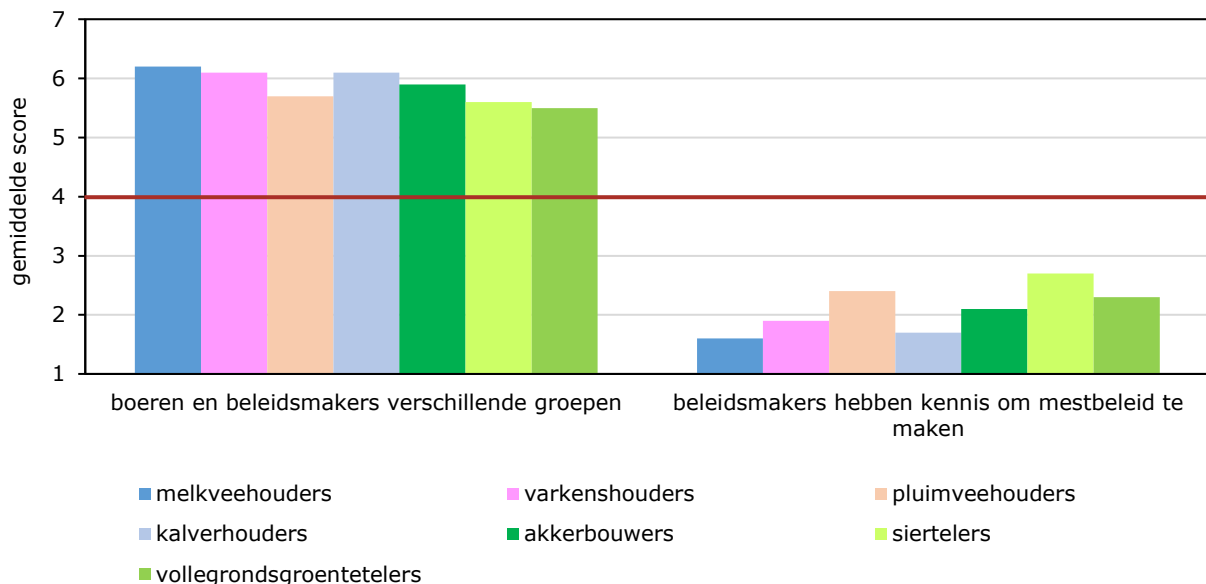
Ondernemers kunnen in hun opvattingen beïnvloed worden door hun omgeving. De geënquêteerde agrarische ondernemers scoren gemiddeld hoog op stellingen die iets zeggen over de mate waarin zij denken dat agrarische ondernemers uit hun omgeving of agrarische ondernemers die belangrijk voor hen zijn er alles aan doen om aan het mestbeleid te voldoen (descriptieve sociale normen). Ook scoren zij gemiddeld hoog op stellingen die iets zeggen over de mate waarin zij denken dat andere ondernemers en mensen uit hun omgeving van hen verwachten dat zij er zelf ook alles aan doen om aan het mestbeleid te voldoen (injunctieve sociale normen). Zij scoren gemiddeld echter lager (tussen neutraal en enigszins positief in) op de mate waarin zij zeggen zich iets aan te trekken van wat anderen van hen verwachten (motivation to comply) (figuur 5.11; zie bijlage 12 en 13 voor de bijbehorende getallen). Ze lijken zich dus weinig te laten beïnvloeden door de sociale druk die ze ervaren. De 'anderen' waren in de gebruikte vragenlijst: familie, burens, belangenorganisaties zoals LTO en NAV, de organisatie waar mest wordt afgezet, collega agrarische ondernemers, afnemers, accountants, veevoederleveranciers, teeltadviseurs en de mesttransporteur of -leverancier. De geënquêteerde ondernemers scoren gemiddeld positief op stellingen over de mate waarin ze denken dat deze 'anderen' van hen verwachten dat ze er alles aan doen om aan het mestbeleid te blijven voldoen (normative beliefs). Alleen het beperkte aantal geënquêteerde kalverhouders scoort wat negatiever op deze stellingen (bijlage 14).

Figuur 5.11 Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers denken dat andere agrarische ondernemers er alles aan doen om aan het mestbeleid te voldoen (descriptieve sociale norm), dat van hen verwacht wordt dat zij dat ook doen (injunctieve sociale norm) en de mate waarin ze zich iets van deze verwachting aantrekken (motivation to comply). Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeker niet, 2=niet, 3=enigszins niet, 4=neutraal, 5=enigszins wel, 6=wel, 7=zeker wel; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.10 Wij-zij gevoel

De geënquêteerde agrarische ondernemers lijken niet veel vertrouwen in beleidsmakers te hebben. Ze vinden dat boeren en beleidsmakers tot verschillende groepen behoren en denken niet dat beleidsmakers voldoende kennis hebben om mestbeleid te maken. Dit blijkt uit stellingen zoals 'mensen die beleid maken begrijpen niet hoe moeilijk het is om het toe te passen' en 'Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en beleidsmakers' (figuur 5.12; zie bijlage 15 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 5.12 Mate waarin de geënquêteerde agrarische ondernemers een wij-zij gevoel ervaren als het over het mestbeleid gaat. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal mee eens; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.11 Door geënquêteerde ondernemers ervaren knelpunten van het mestbeleid

In totaal zijn 21 mogelijke knelpunten van het mestbeleid aan respondenten voorgelegd.¹⁰ Hen is gevraagd op een 7-puntschaal (1=helemaal mee oneens; 7= helemaal mee eens) aan te geven in hoeverre zij de genoemde knelpunten ook echt knelpunten vonden. In een open antwoordcategorie konden respondenten nog andere knelpunten aandragen.

De knelpunten die door de geënquêteerde ondernemers het meest als knelpunt worden ervaren en waar gemiddeld dus het hoogst op gescoord is als alle sectoren samen worden genomen, zijn:

- regelgeving sluit niet aan bij de praktijk (gemiddelde score 6,30)
- hoge administratieve lasten (gemiddelde score 6,29)
- milieudoelen zijn soms tegenstrijdig met elkaar of met andere duurzaamheidsdoelen (gemiddelde score 6,27)
- uitvoeren van de mestwetgeving is te ingewikkeld (gemiddelde score 6,15)
- hoge kosten van mestafzet (gemiddelde score 6,14).

Knelpunten die het minst als knelpunt worden ervaren en waar gemiddeld dus het laagst op gescoord is als alle sectoren samen worden genomen, zijn:

- druk op bedrijf door groei veehouders (gemiddelde score 4,46)
- het mestbeleid stimuleert schaalvergroting in de veehouderij (gemiddelde score 4,68)
- overtreding van mestregels door mesttransporteurs en/of leveranciers (gemiddelde score 4,82)
- onduidelijkheid over de samenstelling van de aangevoerde mest (gemiddelde score 4,84)
- overtreding van mestregels door andere agrarische ondernemers (gemiddelde score 4,97)

Onduidelijk is of de geënquêteerde agrarische ondernemers de knelpunten die zij het minst als knelpunt ervaren zo zien omdat zij verwachten dat deze situaties zich niet voordoen, of omdat zij wel denken dat dit speelt, maar het niet als knelpunt zien.

¹⁰ Deze knelpunten kwamen uit de enquête die in 2016 is gehouden (zie De Lauwere et al., 2016) en zijn geactualiseerd aan de hand van de interviews met sectorvertegenwoordigers; zie 3.2.

Als naar afzonderlijke sectoren gekeken wordt, dan is allereerst te zien dat geënuquëeerde ondernemers uit verschillende sectoren onderling verschillen in de mate waarin zij knelpunten ervaren. In tabel 5.2 is met rode en oranje arceringen aangegeven welke knelpunten het meest negatief beoordeeld zijn (dus het hoogst scoren). Direct valt het grote aantal rood gearceerde knelpunten onder de geënuquëeerde melkveehouders op: 13 van de 21 knelpunten zijn beoordeeld met een score van 6,0 of hoger (eens/helemaal mee eens).

Ook geënuquëeerde varkenshouders en kalverhouders beoordelen relatief veel knelpunten als een groot knelpunt. Onder de plantaardige sectoren is het aantal 'rode' knelpunten aanzienlijk minder: akkerbouwers beoordelen 5 knelpunten boven 6,0, vollegrondsgroentetelers slechts één knelpunt en sierteelt geen enkel knelpunt. Als tweede valt op dat deels andere knelpunten spelen in de verschillende sectoren. Zo spelen voor de geënuquëeerde melkveehouders de hoge kosten van mestafzet (als hoogst scorende knelpunt) en de knelpunten regelgeving sluit niet aan bij de praktijk, milieudoelen zijn soms tegenstrijdig met elkaar of andere duurzaamheidsdoelen en afschaffen derogatie het meest (maar andere knelpunten scoren ook hoog). Voor geënuquëeerde varkenshouders en kalverhouders spelen vergelijkbare knelpunten. Voor geënuquëeerde varkenshouders zijn de verminderde exportmogelijkheden en de vergunningverlening voor mestverwerking ook een groot knelpunt, geënuquëeerde pluimveehouders en kalverhouders noemen relatief veel het beperkte draagvlak vanuit Brussel. Vollegrondsgroenteteelt noemt als meest belangrijke knelpunt de ingewikkelde uitvoering van de mestwetgeving (zie bijlage 16 voor meer details van de bijbehorende getallen).

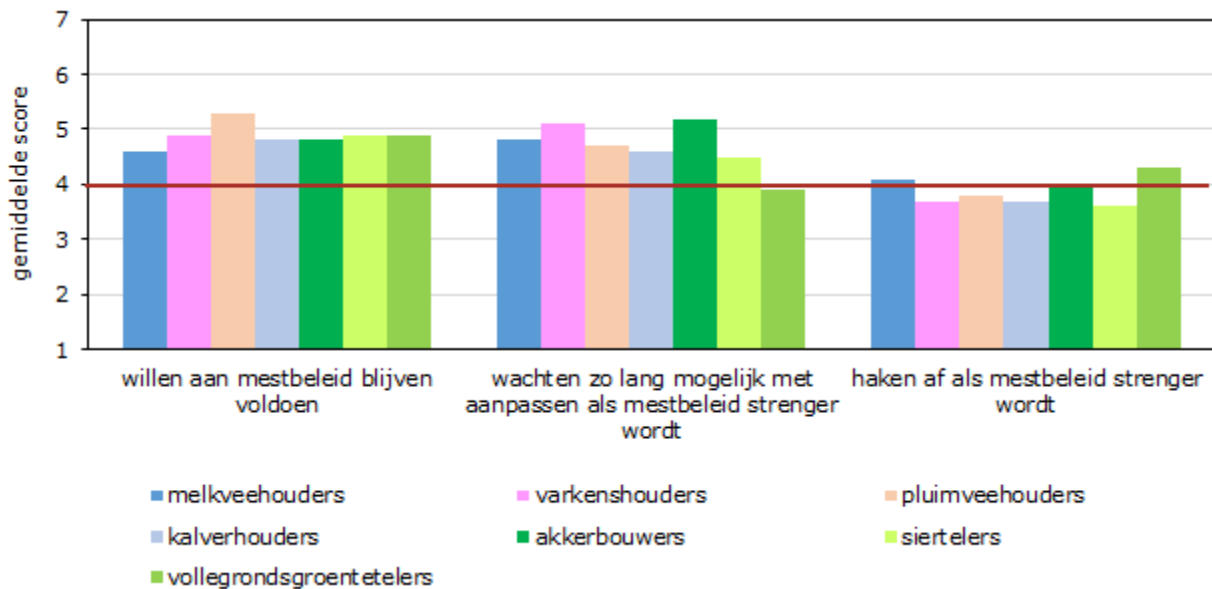
Tabel 5.2 Gemiddelde beoordeling knelpunten op 7-puntschaal naar agrarische sector; rode arcering is oordeel $\geq 6,0$, oranje arcering is oordeel tussen 5,5 en 6,0

Sector	Melkveehouderij	Varkenshouderij	Pluimveehouderij	Kalverhouderij	Akkerbouw	Sierteelt	Vollegrondsgroenteteelt
regelgeving sluit niet aan bij de praktijk	6,7	6,5	6,0	6,5	6,1	5,6	5,4
hoge administratieve lasten	6,6	6,5	6,1	6,4	6,3	5,5	5,7
milieudoelen zijn soms tegenstrijdig met elkaar of met andere duurzaamheidsdoelen	6,7	6,6	6,0	6,3	6,1	5,6	5,7
weinig draagvlak onder boeren	6,6	6,3	5,7	6,4	6,2	5,4	5,9
uitvoeren van de mestwetgeving is te ingewikkeld	6,5	6,4	5,8	6,3	6,1	5,3	6,0
hoge kosten van mestafzet	6,8	6,6	5,3	6,6	5,8	5,1	5,4
door afschaffing derogatie in de melkveehouderij krijgen alle agrarische ondernemers te maken met krappe mestplaatsings- ruimtes	6,7	6,5	5,9	6,1	5,9	5,0	4,9
steeds minder mogelijkheid om mest af te zetten	6,6	6,6	5,2	5,4	5,9	5,0	5,5
te hoge grondprijzen	6,4	6,1	5,9	5,9	5,7	4,8	5,9
verminderde bodemvruchtbaarheid door uitputting van de grond	6,1	6,0	5,3	6,1	5,9	5,2	5,3
mestwetgeving is te generiek	6,1	5,9	5,5	6,3	5,6	5,1	5,3
beperkt het gebruik van organische stof	6,1	5,7	5,2	4,8	5,7	5,4	5,8
onvoldoende draagvlak in Brussel voor	5,9	5,9	6,1	6,1	5,6	5,3	5,1

Sector	Melkvee- houderij	Varkens- houderij	Pluimvee- houderij	Kalver- houderij	Akkerbouw	Sierteelt	Vollegronds- groenteteelt
Nederlandse invulling van het mestbeleid							
kalenderlandbouw	6,0	5,8	4,8	3,3	5,5	5,1	4,5
minder exportmogelijkheden van Nederlandse mestproducten door strengere regels	5,5	6,2	5,1	5,6	5,4	4,9	4,3
vergunningverlening voor mestverwerking	5,5	6,2	5,6	5,0	4,9	4,6	4,2
overtreding van mestregels door andere agrarische ondernemers	5,3	4,9	4,9	3,8	5,0	4,6	4,8
onduidelijkheid over de samenstelling (hoeveelheid nitraat en fosfaat) van de aangevoerde mest	4,7	5,1	5,0	4,7	4,9	4,6	5,3
overtreding van mestregels door mesttransporteurs en/of -leveranciers	5,0	4,9	4,7	3,8	4,8	4,7	4,9
stimuleert schaalvergroting in de veehouderij	4,8	5,3	4,3	3,6	4,7	4,0	4,3
druk op mijn bedrijf door groei veehouderij	4,9	4,3	4,4	3,6	4,1	4,3	4,0

5.12 Intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen

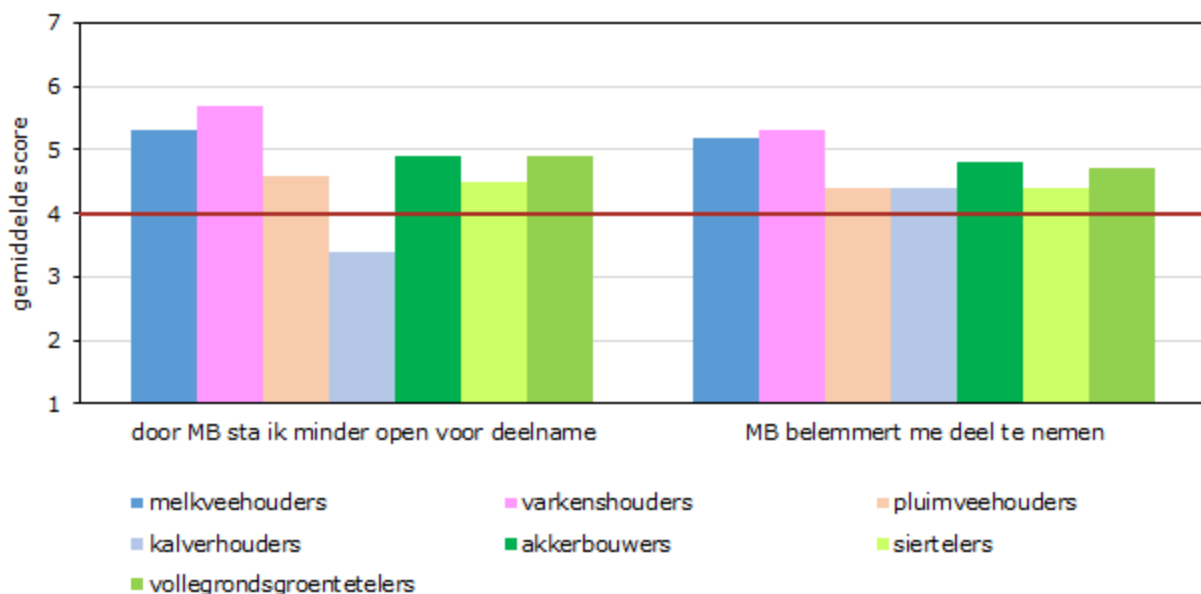
Uit de voorgaande paragrafen blijkt dat de geënquêteerde agrarische ondernemers veel zorgen hebben over het mestbeleid. Ondanks dat zijn ze van plan om aan het mestbeleid te blijven voldoen. Ze scoren gemiddeld enigszins positief op de stellingen 'Over vijf jaar voldoet mijn bedrijf nog steeds aan de eisen van het mestbeleid' en 'Ook als het mestbeleid strenger wordt, ben ik van plan eraan te blijven voldoen'. De meeste geënquêteerde ondernemers geven wel aan dat ze zo lang mogelijk zullen wachten met het aanpassen van hun bedrijf als het mestbeleid strenger wordt. Ze scoren gemiddeld ook enigszins positief op een stelling die hierover gaat. Alleen siertelers scoren gemiddeld iets lager. De geënquêteerde ondernemers zijn niet van plan om met hun bedrijf te stoppen als het mestbeleid strenger wordt. Ze scoren gemiddeld enigszins negatief op een stelling die hierover gaat (figuur 5.13; zie bijlage 17 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 5.13 Intentie van geënquêteerde agrarische ondernemers om aan het mestbeleid te blijven voldoen. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeker niet, 2=niet, 3=enigszins niet, 4=neutraal, 5=enigszins wel, 6=wel, 7=zeker wel; de rode lijn markeert de neutrale score.

5.13 Vrijwillige maatregelen

Het mestbeleid stimuleert de geënquêteerde agrarische ondernemers niet om vrijwillige maatregelen te nemen voor bijvoorbeeld DAW (Deltaplan Agrarisch Waterbeheer), ANLb (Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer) of Ecoregelingen van het GLB (Gemeenschappelijk Landbouwbeleid). Ze scoren gemiddeld neutraal tot enigszins positief op stellingen die aangeven dat ze door het mestbeleid minder open staan voor vrijwillige maatregelen of zich hierdoor belemmerd voelen. Geënquêteerde melkveehouders en varkenshouders lijken zich gemiddeld nog iets meer belemmerd te voelen dan de andere ondernemers, terwijl kalverhouders hier juist iets minder last van lijken te hebben (figuur 5.14; zie bijlage 18 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 5.14 Invloed van mestbeleid (MB) op de intentie van geënquêteerde agrarische ondernemers om vrijwillige maatregelen te nemen voor bijvoorbeeld DAW, ANLb of een ecoregeling van het GLB om natuur- en waterkwaliteit te verbeteren. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeker niet, 2=niet, 3=enigszins niet, 4=neutraal, 5=enigszins wel, 6=wel, 7=zeker wel; de rode lijn markeert de neutrale score.

Ecoregelingen die vallen onder het GLB lijken nog het meest populair. Van de geënquêteerde ondernemers geeft 52,1% aan gebruik te maken van deze regelingen en 18,0% nog geen gebruik te maken van deze regelingen maar dit wel van plan te zijn. De geënquêteerde melkveehouders, kalverhouders en akkerbouwers maken het meest gebruik van deze regelingen; respectievelijk 64,9%, 71,4% (van 7) en 66,7% van hen. Geënquêteerde varkenshouders en siertelers maken het minst gebruik van deze regelingen. Van hen zegt respectievelijk 64,6% en 50% geen gebruik te maken van deze regelingen.

Van de onderzochte regelingen lijkt DAW het minst populair. Van de geënquêteerde ondernemers zegt 56,4% hier niks mee te doen. Van de geënquêteerde ondernemers doet 17,3% er wel iets mee en 26,3% doet er nog niks mee maar is dit wel van plan. De geënquêteerde melkveehouders, varkenshouders en pluimveeouders doen het minst met het DAW: respectievelijk 59,7%, 70,8% en 66,7% van hen zegt niks met DAW te doen en dit ook niet van plan te zijn. Van de geënquêteerde akkerbouwers, siertelers en vollegrondsgroentetelers zegt ongeveer de helft niks met DAW te doen DAW en dit ook niet van plan te zijn.

Van de ANLb wordt iets meer gebruikgemaakt. Hiervan zegt 47,4% van de geënquêteerde ondernemers geen gebruik te maken van de regeling en dit ook niet van plan te zijn. Respectievelijk 30,9% en 21,6% van de geënquêteerde ondernemers zegt wel gebruik te maken van de ANLb, of er nog geen gebruik van te maken maar dit wel van plan te zijn. De ANLb is het minst populair onder geënquêteerde varkenshouders en siertelers. Van hen zegt respectievelijk 68,8% en 61,5% geen gebruik te maken van de ANLb en dit ook niet van plan te zijn.

Bijlage 19 geeft de bijbehorende getallen voor de drie onderzochte regelingen.

5.14 Mogelijke oplossingen

In totaal zijn 15 mogelijke oplossingen voor verbetering van het huidige mestbeleid aan de respondenten voorgelegd.¹¹ Hen is gevraagd op een 7-puntsschaal (1=zeer onbelangrijk; 7= zeer belangrijk) aan te geven in hoeverre zij elk van deze aspecten als oplossing zien. In een open antwoordcategorie konden respondenten nog andere oplossingen aandragen.

Als alle sectoren samen worden genomen, zijn de oplossingen die het hoogst scoorden:

- vergunningverlening rondom mestverwerking soepeler laten verlopen (gemiddelde score 5,73)
- meer samenhangend beleid (gemiddelde score 5,69)
- bevorderen technologische innovaties (gemiddelde score 5,67)
- mestverwerking tot hoogwaardige producten stimuleren (gemiddelde score 5,54)
- bevorderen van het verwaarden van mest (gemiddelde score 5,46).

De volgende oplossingen hebben nauwelijks draagvlak bij de geënquêteerde ondernemers (score <3,0):

- aanwijzen van met nutriënten verontreinigde gebieden in Nederland (gemiddelde score 2,92)
- krimp van de veestapel (gemiddelde score 2,89)
- beperken mestgebruik (gemiddelde score 2,75)
- beperken mestplaatsingsruimte (gemiddelde score 2,67).

Als naar afzonderlijke sectoren gekeken wordt, dan zijn enkele interessante patronen te zien. In tabel 5.3 zijn met donkergroene arceringen de oplossingen aangegeven die belangrijk tot zeer belangrijk worden gevonden (score ≥ 6), lichtgroen gearceerd zijn de oplossingen die ook op behoorlijk draagvlak kunnen rekenen (score tussen 5,5 en 6). Rood gearceerd zijn de oplossingsrichtingen die niet als relevante oplossingsrichting worden gezien (score <3). Allereerst valt op dat geënquêteerde ondernemers uit dierlijke sectoren en geënquêteerde akkerbouwers aanzienlijk uitgesproken zijn over wat zij wel en wat zij niet als belangrijke oplossing zien dan de geënquêteerde siertelers en vollegrondsgroentetelers. Het versoepelen van de vergunningverlening rondom mestverwerking kan op veel bijval rekenen van geënquêteerde varkenshouders, pluimveeouders en kalverhouders. Varkenshouders zien ook het stimuleren van

¹¹ Deze oplossingen kwamen uit de enquête die in 2016 is gehouden (zie De Lauwere et al., 2016) en zijn geactualiseerd aan de hand van de interviews met sectorvertegenwoordigers; zie 3.2.

mestverwerking tot hoogwaardige producten en het bevorderen van export van meststoffen als (zeer) belangrijke oplossingen. Verder valt op dat geënuquëteerde kalverhouders vrij veel oplossingen in andere richtingen als (zeer) belangrijk beoordelen. Geënuquëteerde melkveehouders en akkerbouwers zijn - gelet op het ontbreken van donkergroene kleuren in de tabel - wat minder positief over de gepresenteerde oplossingen.

In relatie tot oplossingen die niet als belangrijk worden gevonden, zien we grote eensgezindheid tussen de dierlijke sectoren - met uitzondering van de pluimveehouderij - en de akkerbouw. Geënuquëteerde pluimveehouders zijn wat positiever gestemd. Het beperken van de mestplaatsingsruimte en het beperken van het mestgebruik worden door de geënuquëteerde melkveehouders, varkenshouders, kalverhouders en akkerbouwers als minst geschikte oplossingen gezien (zie bijlage 20 voor meer details van de bijbehorende getallen). Meer grondgebondenheid is een oplossing die vooral de geënuquëteerde varkenshouders en kalverhouders niet zien zitten.

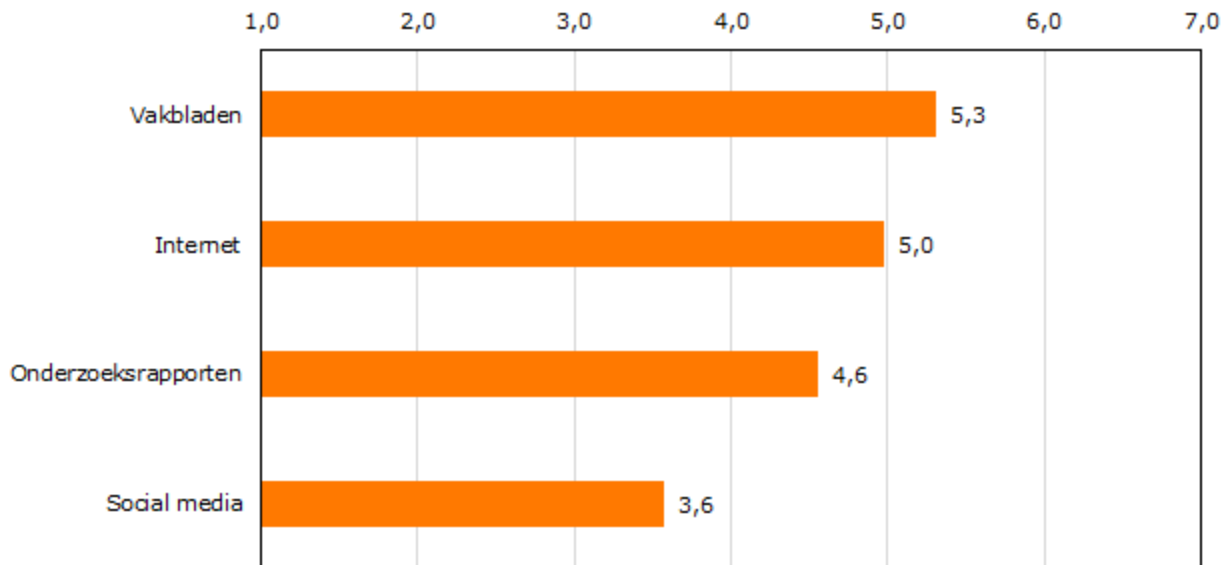
Tabel 5.3 Gemiddelde beoordeling oplossingsrichtingen op 7-puntschaal naar agrarische sector; groene arcering is oordeel $\geq 6,0$; lichtgroene arcering is oordeel tussen 5,5 en 6,0; rode arcering is oordeel $< 3,0$

Sector	Melkveehouderij	Varkenshouderij	Pluimveehouderij	Kalverhouderij	Akkerbouw	Sierteelt	Vollegrondsgroenteteelt
vergunningverlening rondom mestverwerking soepeler laten verlopen	5,8	6,4	6,0	6,1	5,5	5,2	4,6
meer samenhangend beleid (nu is er regelgeving op deelgebieden met soms tegenstrijdige effecten)	5,9	5,9	4,8	6,1	5,8	5,3	5,3
bevorderen technologische innovaties	5,5	5,9	5,5	6,3	5,8	5,7	5,1
mestverwerking tot hoogwaardige producten stimuleren	5,4	6,1	5,8	6,3	5,3	5,6	5,5
bevorderen van het verwaarden van mest	5,7	5,9	5,6	6,1	5,1	4,9	4,9
bevorderen van export van meststoffen	5,4	6,0	5,7	6,4	4,8	4,8	5,1
beleid bedrijfs- / gebiedsspecifieker maken	5,2	4,9	4,3	4,6	5,2	4,7	5,1
overgaan op doelsturing	5,2	4,6	4,6	4,4	5,0	4,5	4,9
meer grondgebondenheid in de veehouderij	4,3	2,8	3,8	2,7	4,1	4,6	4,3
verlagen mestproductie	3,4	3,6	3,3	3,4	3,3	4,2	4,3
aanwijzen van met nutriënten verontreinigde gebieden in Nederland	2,6	2,7	3,5	2,3	3,0	3,6	3,5
krimp van de veestapel	2,7	2,8	2,8	3,1	2,8	3,6	3,5
beperken mestgebruik	2,4	2,5	3,3	2,0	2,8	3,6	4,1
beperken mestplaatsingsruimte	2,1	2,5	3,5	2,1	2,7	3,8	3,9

5.15 Informatiebronnen

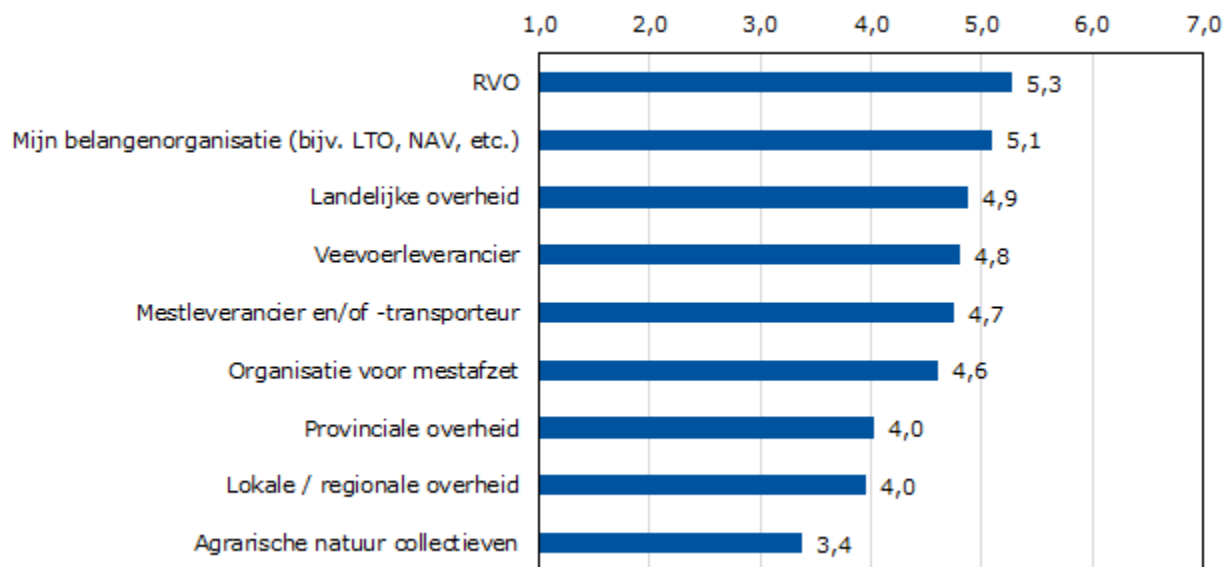
Een vraag is gesteld over hoe belangrijk de geënquêteerde ondernemers bepaalde informatiebronnen vinden voor het vinden van informatie over het mestbeleid. In totaal zijn 18 informatiebronnen voorgelegd, zowel mediabronnen, instanties als personen. Respondenten werd gevraagd op een 7-puntsschaal aan te geven in welke mate elk van deze informatiebronnen belangrijk is.

Wat mediabronnen, ofwel openbaar toegankelijke schriftelijke of online bronnen, betreft vinden de geënquêteerde ondernemers vakbladen het meest belangrijk. Ook internet is een relevante mediabron voor hen, aan social media daarentegen hechten zij veel minder waarde voor het inwinnen van informatie over het mestbeleid (figuur 5.15).

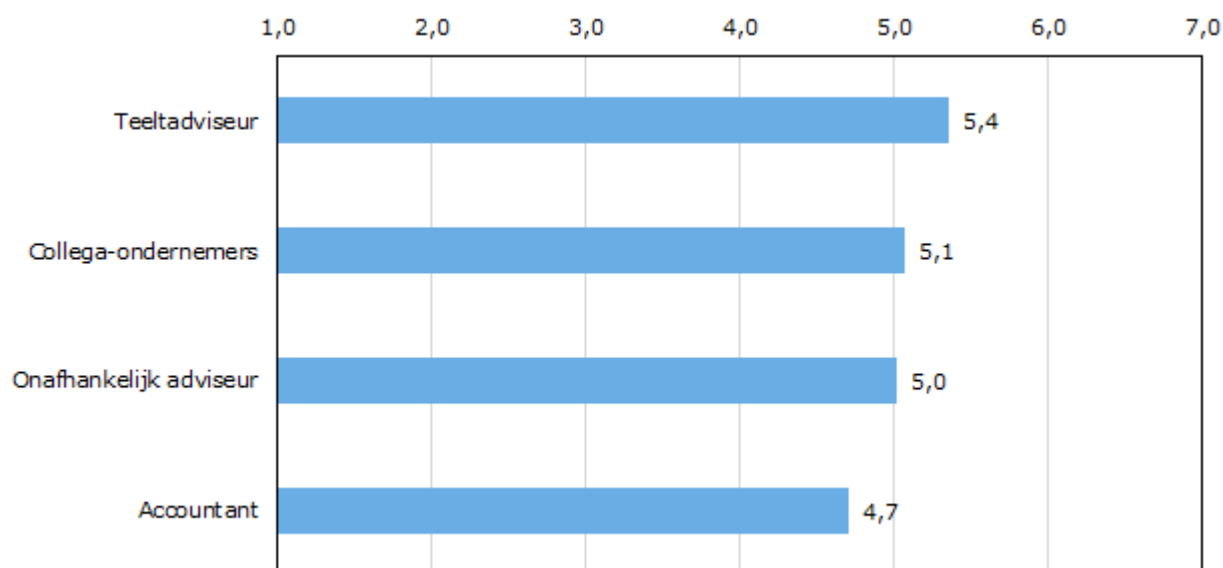
Figuur 5.15 Belang van mediabronnen voor het inwinnen van informatie over mestbeleid

De RVO wordt door de respondenten gezien als de belangrijke instantie, om te raadplegen over het mestbeleid. Ook de eigen agrarische belangenorganisatie is een belangrijke informatiebron, net als de overheid. Lagere overheden (provincie en gemeente) worden veel minder belangrijk gevonden als informatiebron. De agrarische natuurcollectieven worden het minst belangrijk gevonden door de geënquêteerde agrarische ondernemers (figuur 5.16).

Figuur 5.16 Belang van instanties voor het inwinnen van informatie over mestbeleid

Daar waar het gaat om personen in de eigen omgeving als informatiebron, wordt de teeltadviseur het meest door de geënquêteerde agrarische ondernemers genoemd als belangrijke informatiebron. Maar ook collega-ondernemers, onafhankelijke adviseurs en de accountant zijn belangrijke informatiebronnen (figuur 5.17).

Figuur 5.17 Belang van personen als informatiebron over mestbeleid

Alles overziend kan worden gesteld dat personen uit de periferie rondom de geënquêteerde agrarische ondernemers hun belangrijkste type informatiebron zijn, boven mediabronnen zoals vakbladen en internet en instanties. Van alle informatiebronnen samen, worden de teeltadviseur, vakbladen en RVO het belangrijkste gevonden. Agrarische natuurcollectieven, sociale media en lokale/regionale overheden worden het minst belangrijk gevonden. Bijlage 21 geeft de bijbehorende getallen.

6 Invloed van sector en bedrijfskenmerken op enquêteresultaten

In het voorgaande hoofdstuk zijn de belangrijkste resultaten van de enquête beschreven. In dit hoofdstuk wordt wat dieper ingegaan op verschillen tussen sectoren en de invloed van verschillende bedrijfskenmerken, zoals de intensiteit van het bedrijf (bij melkveehouders), het type bedrijfsvoering (biologisch of niet), de bedrijfsgrootte en de verwachtingen daarover in 2030, de ontwikkelingsfase, de verwachte ontwikkelingsrichting van de bedrijven (bijvoorbeeld richting natuurinclusief), de ligging van het bedrijf (in een met nutriënten verontreinigd gebied of niet en dichtbij of ver van een Natura 2000-gebied), de leeftijd en opleiding van de ondernemers en het al of niet hebben van een opvolger. Daarbij worden niet op item-niveau naar de verschillen tussen sectoren en de invloed van bedrijfskenmerken gekeken maar op construct-niveau (zie paragraaf 3.3.3 en bijlage 3 voor een overzicht van deze constructen).

6.1 Verschillen tussen sectoren

De intentie van de geënquêteerde agrarische ondernemers om aan het mestbeleid te blijven voldoen, verschilt niet tussen sectoren. Ditzelfde geldt voor de mate waarin de ondernemers ervaren dat het van hen wordt verwacht om aan het mestbeleid te blijven voldoen (injunctieve normen) en de mate waarin de geënquêteerde agrarische ondernemers denken over voldoende kennis en vakmanschap te beschikken om aan het mestbeleid te blijven voldoen.

Bij de andere constructen worden wel verschillen tussen de sectoren gevonden. Het gaat te ver om deze verschillen allemaal in detail te bespreken. Op hoofdlijnen lijken melkveehouders vaak het meest negatief te zijn en siertelers het meest positief. De verschillen worden in detail weergegeven in bijlage 22. In tabel 6.1 wordt door middel van een cijfer van 1 tot 7 aangegeven hoe de sectoren ten opzichte van elkaar op de constructen met significante verschillen hebben gescoord. Daarbij zijn 6 en 7 respectievelijk gebaseerd op de hoogste en één na hoogste scores op positieve constructen (donkergroen en groen gekleurd) (intentie, positieve overtuigingen en mestbeleid_belangrijk) en 1 en 2 op de hoogste en één na hoogste scores bij negatieve constructen (rood of oranje gekleurd). In de tabel is te zien dat de geënquêteerde melkveehouders vaak het negatiefst hebben gescoord, gevolgd door de varkenshouders en de kalverhouders. De geënquêteerde siertelers hebben het vaakst het positiefst gescoord, gevolgd door de vollegroondsgroentetelers. In grote lijnen lijken de ondernemers in de dierlijke sectoren dus wat negatiever over het mestbeleid dan de ondernemers in de plantaardige sectoren. Uitzondering zijn de geënquêteerde pluimveehouders die op sommige constructen ook het hoogst of het één na hoogst scoren. De geënquêteerde akkerbouwers lijken een neutrale positie in te nemen. Een hoge positie op de ranglijst zegt overigens niets over de gemiddelde score van de sector op bepaalde constructen. Deze kan nog steeds negatief zijn (zie daarvoor bijlage 22).

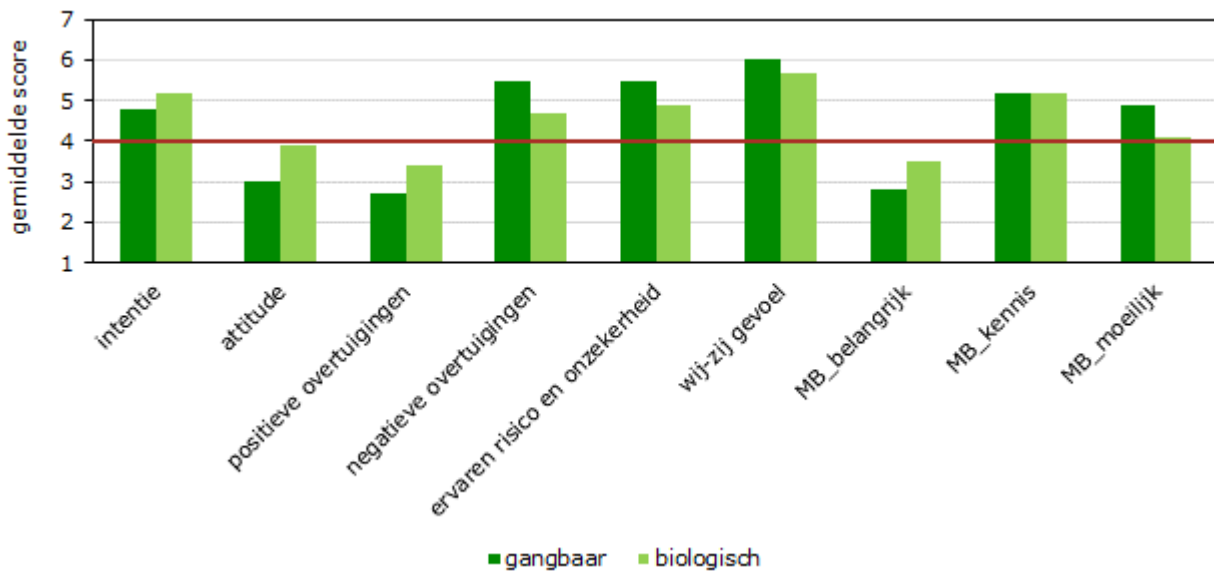
Tabel 6.1 Rangorde van scores op constructen per sector; 6 en 7 zijn respectievelijk de hoogste en één na hoogste posities bij positieve constructen (donkergroen en groen gekleurd) en 1 en 2 de hoogste en één na hoogste posities bij negatieve constructen (rood of oranje gekleurd)

	Melkvee- houderij	Varkens- houderij	Pluimvee- houderij	vleeskalverhouderij	akkerbouw	sierteelt	Vollegroonds- groenteteelt
Positieve intentie	1	6	7	2	3	5	4
Attitude	1	2	7	4	5	6	3
Positieve overtuigingen	1	3	4-5	2	4-5	7	6
Negatieve overtuigingen	1	2	4	6	3	7	5
Ervaren risico en onzekerheid	1	2	5	3	4	6-7	6-7
Wij-zij gevoel negatief	1	3	5	2	4	6	7
MB belangrijk	2	3	4	1	5	6	7
MB moeilijk	1	2	6	4	3	7	5

6.2 Melkveehouders met een intensief bedrijven lijken nog bezorgder dan melkveehouders met extensieve bedrijven

In de vorige paragraaf kwam naar voren dat de geënquêteerde melkveehouders het meest negatief zijn over het mestbeleid. Daarom is nader bekeken of de intensiteit van hun bedrijven nog uitmaakt. Dit lijkt voor een aantal constructen het geval te zijn. Volgens de Pearson correlatiecoëfficiënt hebben geënquêteerde melkveehouders die meer koeien per hectare hebben gemiddeld lagere scores op intentie ($r=-0,28$), attitude ($r=-0,33$), positieve overtuigingen ($r=-0,28$) en het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=-0,29$) gemiddeld hogere scores op negatieve overtuigingen ($r=0,26$), ervaren risico en onzekerheid ($r=0,20$), stellingen die aangeven dat het mestbeleid moeilijk uitvoerbaar is ($r=0,29$) en stellingen die iets zeggen over de mate waarin de geënquêteerde ondernemers denken voldoende kennis en vakmanschap te hebben om aan het mestbeleid te voldoen ($r=0,17$) ($p<0,01$ voor alle genoemde correlaties behalve de laatste waarvoor $p<0,05$). Geënquêteerde melkveehouders lijken dus negatiever over het mestbeleid te zijn naarmate hun bedrijf intensiever is. Ondernemers met biologische bedrijven zijn minder negatief over het mestbeleid dan hun gangbare collega's.

Geënquêteerde ondernemers uit de groep 'biologisch' zijn gemiddeld genomen iets minder negatief over het mestbeleid dan ondernemers die een gangbaar bedrijf hebben (van hen zijn er 28 biologisch gecertificeerd (SKAL), drie biologisch-dynamisch gecertificeerd en 11 in omschakeling naar biologisch). In vergelijking met hun gangbare collega's, staan de geënquêteerde ondernemers uit de biologische groep significant minder negatief tegenover het mestbeleid (attitude) en scoren ze significant minder negatief op positieve overtuigingen en het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen. Hun gemiddelde scores op deze positieve constructen zijn echter nog steeds negatief (dus lager dan 4, de neutrale score). Ook scoren de geënquêteerde ondernemers uit de biologische groep significant lager op negatieve overtuigingen, ervaren risico en onzekerheid en het construct waarin stellingen gecombineerd worden die aangeven dat het mestbeleid moeilijk uitvoerbaar is. Hun scores op deze negatieve constructen liggen boven de 4; ze scoren gemiddeld dus meer positief dan negatief op deze negatieve constructen. Ook biologische ondernemers zijn dus negatief over het mestbeleid, zij het minder dan hun gangbare collega's (figuur 6.1; zie bijlage 23 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 6.1 Verschillen tussen gangbare en biologische ondernemers. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeer negatief, 2=negatief, 3=enigszins negatief, 4=neutraal, 5=enigszins positief, 6=positief, 7=zeer positief.

6.3 Bedrijfsomvang beïnvloedt de beleving van het mestbeleid vooral in de melkveehouderij, sierteelt en varkenshouderij

De bedrijfsomvang blijkt de beleving van het mestbeleid vooral in de melkveehouderij, de sierteelt en de varkenshouderij een rol te spelen. Volgens de Pearson correlatiecoëfficiënt hebben geënquêteerde melkveehouders die meer koeien hebben gemiddeld lagere scores op intentie ($r=-0,23$), attitude ($r=-0,25$), positieve overtuigingen ($r=-0,24$) en stellingen die aangeven dat zij het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=-0,20$), en gemiddeld hogere scores op negatieve overtuigingen ($r=0,20$) en ervaren risico en onzekerheid ($r=0,20$) ($p<0,01$ voor de correlaties met intentie, attitude en positieve overtuigingen en $p<0,05$ voor de andere genoemde correlaties).

In de sierteelt scoren geënquêteerde ondernemers die meer land in gebruik hebben (in eigendom of in kortlopende of langlopende pacht) gemiddeld lager op attitude ($r=-0,47$), positieve overtuigingen ($r=-0,52$) en stellingen die aangeven dat zij het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=-0,24$), en gemiddeld hoger op negatieve overtuigingen ($r=0,43$) ($p<0,01$ voor alle correlaties behalve die met het construct waarin stellingen zijn gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen waarvoor $p<0,05$).

Geënquêteerde varkenshouders met meer varkens scoren gemiddeld lager op het construct waarin stellingen zijn gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=-0,29$; $p<0,05$).

6.4 Verwachte bedrijfsomvang in 2030 en ontwikkelingsfase van het bedrijf spelen soms een rol

De verwachtingen die de geënquêteerde agrarische ondernemers hebben over de grootte van hun bedrijf in 2030 lijkt hun mening over het mestbeleid hier en daar te beïnvloeden. Met name ondernemers die verwachten dat hun bedrijf in 2030 meer dan 20% zal zijn gegroeid ten opzichte van 2023 of 0-20% zal zijn

gegroeid ten opzichte van 2023 staan wat negatiever tegenover het mestbeleid en scoren wat lager op positieve overtuigingen (zie bijlage 24 voor de bijbehorende getallen).

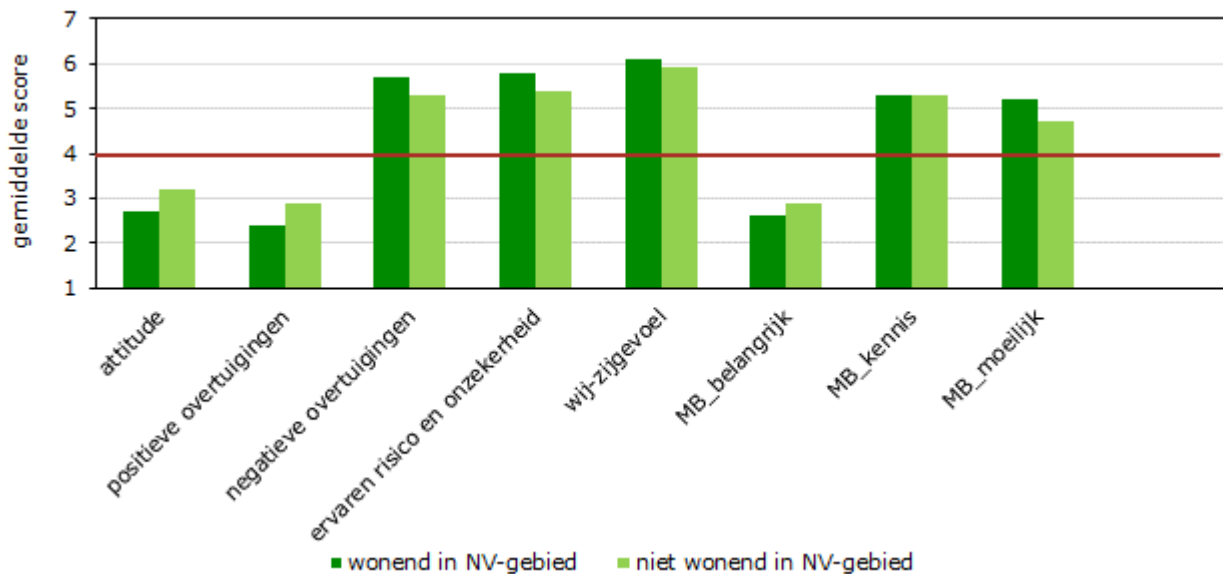
De ontwikkelingsfase van de bedrijven lijkt alleen van invloed te zijn op de scores op positieve overtuigingen. De 116 geënquêteerde ondernemers die hebben aangegeven dat hun bedrijf naar verwachting binnen 10 jaar wordt overgedragen aan de volgende generatie scoren significant lager op positieve overtuigingen dan de 55 geënquêteerde ondernemers die aangeven dat hun bedrijf binnen 10 jaar beëindigd of verkocht zal worden (gemiddelde scores 2,47 vs. 3,10; $Z=10,90$; $p<0,05$).

6.5 Geënquêteerde agrariërs die willen omschakelen naar een ander bedrijfssysteem lijken wat minder negatief over het mestbeleid

Geënquêteerde agrarische ondernemers die hebben aangegeven dat ze hun bedrijf in de toekomst willen ontwikkelen naar een ander bedrijfssysteem, zoals bijvoorbeeld regeneratief of natuurinclusief scoren volgens de Pearson correlatiecoëfficiënt wat hoger op intentie ($r=0,13$), de mate waarin ze het idee hebben dat van hen verwacht wordt dat ze aan het mestbeleid voldoen ($r=0,11$) en op het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=0,18$). Ze lijken wat minder risico en onzekerheid ten aanzien van het mestbeleid te ervaren ($r=-0,10$; $p<0,05$) voor alle genoemde correlaties behalve de correlatie met het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen, waarvoor $p<0,01$). Overigens was het aantal ondernemers dat aangaf zich in een bepaalde richting te ontwikkelen beperkt. Slechts 64 van hen gaven aan te willen verbreden, 86 gaven aan te willen specialiseren en 52 gaven aan naar een ander bedrijfssysteem te willen omschakelen (respectievelijk 16,8%, 22,6% en 13,6% van de 381 ondernemers die deze vragen beantwoord hadden).

6.6 Geënquêteerde agrarische ondernemers die in met nutriënten verontreinigde gebieden wonen zijn kritischer over het mestbeleid

Het bedrijf van 133 geënquêteerde agrarische ondernemers (35%) bevond zich in een met nutriënten verontreinigd (NV-)gebied. Het bedrijf van 58 melkveehouders bevond zich in een NV-gebied (44,6%), van 16 varkenshouders (33,3%), van 5 pluimveehouders (17,9%), van 2 kalverhouders (28,6%), van 42 akkerbouwers (40,4%), van 5 siertelers (9,8%) en van 5 vollegrondsgroentetelers (41,7%). De ondernemers die in een NV gebied wonen zijn nog wat kritischer over het mestbeleid dan ondernemers die niet in een NV-gebied wonen: ze staan negatiever tegenover het mestbeleid (attitude), scoren lager op positieve overtuigingen en hoger op negatieve overtuigingen, ervaren meer risico en onzekerheid over het mestbeleid, scoren lager op het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen en hoger op het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat het mestbeleid moeilijk uitvoerbaar is (figuur 6.2; zie bijlage 25 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 6.2 Verschillen tussen ondernemers die wel of niet in een met nutriënten verontreinigd gebied wonen. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeer negatief, 2=negatief, 3=enigszins negatief, 4=neutraal, 5=enigszins positief, 6=positief, 7=zeer positief.

6.7 Afstand tussen het bedrijf en een Natura 2000-gebied en grondsoort hebben weinig invloed

De afstand van het bedrijf tot een Natura 2000-gebied (zie ook paragraaf 5.2) heeft weinig invloed op de mening van de geënquêteerde agrarische ondernemers over het mestbeleid. Alleen 72 ondernemers die meer dan 25 km van een Natura 2000-gebied wonen, ervaren iets minder risico en onzekerheid door het mestbeleid. Zij scoren er gemiddeld een 5,1 op (n=72) terwijl de ondernemers die dichterbij Natura 2000-gebieden (minder dan 1 km, 1-10 km en 10-25 km) er gemiddeld respectievelijk 5,53 (n=58), 5,50 (n=218) en 5,56 (n=133) op scoren ($Z=7,9$; $p<0,05$).

Ook de grondsoort op de bedrijven van de geënquêteerde agrarische ondernemers (zie paragraaf 5.2) lijkt geen invloed te hebben op hun mening over het mestbeleid. Dit is echter moeilijk te bepalen omdat de meeste bedrijven meerdere grondsoorten hebben en het daarom moeilijk is vast te stellen onder welke grondsoortcategorie ondernemers vallen. In figuur 5.1 is te zien dat de meest geënquêteerde agrarische ondernemers hun bedrijf op zandgrond hadden, gevolgd door kleigrond. Deze ondernemers scoren niet verschillend op de constructen die iets zeggen over hoe de ondernemers over het mestbeleid denken. Ook ondernemers wiens bedrijven voornamelijk op veengrond liggen, scoren niet anders dan ondernemers met bedrijven op zand en veen

6.8 Oudere ondernemers lijken iets minder negatief over het mestbeleid

Uit de enquêteresultaten blijkt dat oudere ondernemers wat minder negatief over het mestbeleid lijken te denken dan jongere ondernemers. Als alle geënquêteerde ondernemers samen worden genomen (dus ongeacht sector) blijkt uit een de Pearson correlatiecoëfficiënt dat oudere ondernemers wat hoger - maar nog steeds negatief - scoren op positieve overtuigingen ($r=0,12$; $p<0,05$) en op het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=0,17$; $p<0,01$) en wat lager - maar nog steeds positief - op negatieve overtuigingen ($r=-0,14$; $p<0,01$). Als naar de afzonderlijke sectoren gekeken wordt, worden de genoemde correlaties niet

gevonden in de melkveehouderij, de varkenshouderij, de pluimveehouderij en de sierteelt. In de vleeskalverhouderij scoren oudere ondernemers hoger - maar nog steeds negatief - op positieve overtuigingen ($r=0,75$; $p<0,05$), in de akkerbouw scoren oudere ondernemers wat hoger - maar nog steeds negatief - op het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=0,25$; $p<0,05$) en wat lager - maar nog steeds positief - op negatieve overtuigingen ($r=-0,21$; $p<0,05$), en in de vollegrondsgroenteteelt scoren oudere ondernemers ook wat hoger - maar nog steeds negatief - op het construct waarin stellingen worden gecombineerd die aangeven dat ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en hieraan willen bijdragen ($r=0,65$; $p<0,05$).

6.9 Ondernemers die een opvolger hebben lijken wat negatiever over het mestbeleid

De 149 geënquêteerde agrarische ondernemers die hebben aangegeven een opvolger te hebben lijken iets negatiever over het mestbeleid te denken dan de 108 geënquêteerde ondernemers die hebben aangegeven geen opvolger hebben. Zij staan significant negatiever tegenover het mestbeleid (gemiddelde scores 2,84 vs. 3,29; $Z=10,1$, $p<0,01$) en scoren significant lager op positieve overtuigingen dan ondernemers die geen opvolger hebben (gemiddelde scores 2,47 vs. 3,05; $Z=16,96$, $p<0,001$). Ook scoren ze significant hoger op negatieve overtuigingen (gemiddelde scores 5,65 vs. 5,28; $Z=8,94$, $p<0,05$) en ervaren meer risico en onzekerheid door het mestbeleid dan ondernemers die geen opvolger hebben (gemiddelde scores 5,69 vs. 5,32; $Z=7,23$; $p<0,05$).

6.10 Opleidingsniveau heeft weinig invloed

Het opleidingsniveau van de geënquêteerde ondernemers lijkt weinig invloed te hebben op de manier waarop zij het mestbeleid beleven. Geënquêteerde ondernemers met een universitaire opleiding scoren alleen significant hoger op de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen dan ondernemers die respectievelijk alleen basisschool, vmbo, havo/vwo, mbo of hbo hebben afgerond (gemiddelde scores 5,80 ($n=10$) vs. 3,75 ($n=4$), 4,75 ($n=30$), 4,87 ($n=26$), 4,80 ($n=233$) en 4,92 ($n=77$); $Z=12,18$; $p<0,05$). Ook ervaren ondernemers met een universitaire opleiding significant minder een wij-zij gevoel dan ondernemers die respectievelijk vmbo, havo/vwo, mbo of hbo hebben afgerond (gemiddelde scores 5,02 ($n=10$) vs. 6,09 ($n=30$), 5,69 ($n=26$), 6,02 ($n=233$) en 5,97 ($n=77$); $Z=13,44$; $p<0,05$). Geënquêteerde ondernemers die alleen basisschool hebben afgerond scoren vergelijkbaar met ondernemers met een universitaire opleiding (gemiddelde score 5,20 ($n=4$)) maar omdat hun aantal zeer beperkt is, worden hier geen significante verschillen met ondernemers uit andere opleidingsgroepen gezien.

Het al of niet hebben afgerond van een agrarische opleiding lijkt de scores op positieve en negatieve overtuigingen te beïnvloeden. Geënquêteerde ondernemers met een volledige opleiding op HBO/universitair scoren significant lager op positieve overtuigingen dan ondernemers zonder landbouwopleiding of een basis landbouwopleiding (gemiddelde scores 2,49 ($n=65$) vs. respectievelijk 3,00 ($n=44$) en 3,25 ($n=25$)). Ook ondernemers met een volledige landbouwopleiding op mbo-niveau scoren significant lager op positieve overtuigingen dan ondernemers met een afgeronde basis landbouwopleiding (gemiddelde scores 2,60 ($n=237$) vs. 3,25 ($n=25$); $Z=13,97$; $p<0,01$).

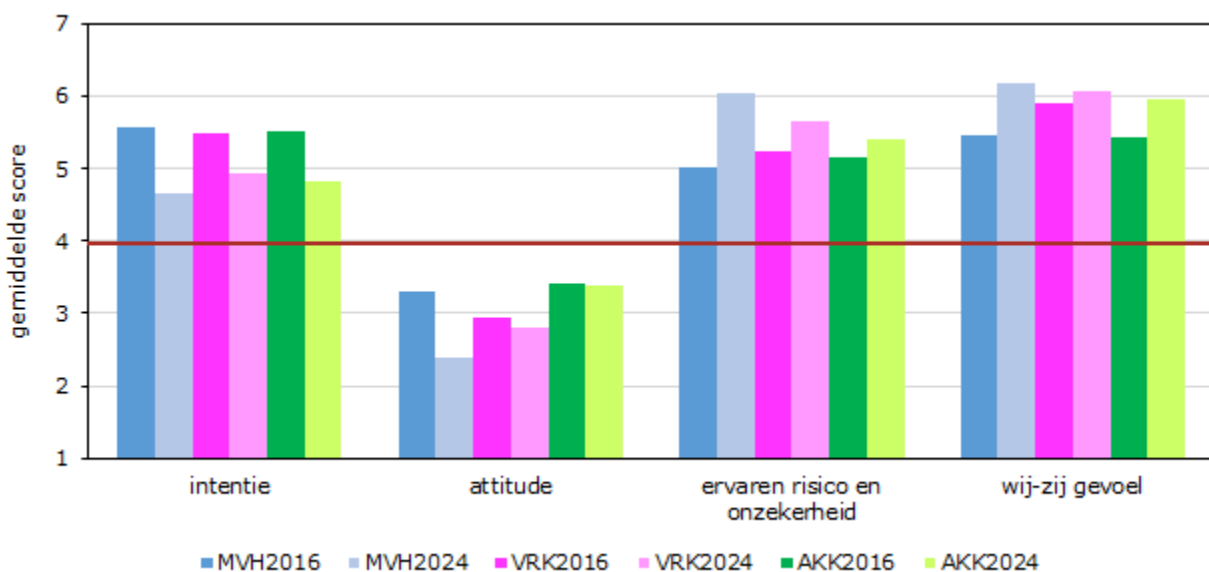
Als naar negatieve overtuigingen wordt gekeken, is te zien dat ondernemers met een afgeronde basis landbouwopleiding lager scoren op negatieve overtuigingen dan ondernemers met een afgeronde opleiding op mbo-niveau of hbo/universitair niveau (gemiddelde scores 5,23 ($n=25$) respectievelijk 5,52 ($n=237$) en 5,56 ($n=65$); $Z=11,17$; $p<0,05$). Ondernemers met een afgeronde landbouwopleiding op mbo- of hbo-niveau lijken dus wat kritischer over het mestbeleid dan andere ondernemers.

7 Verschillen tussen 2016 en 2024

De enquête die in 2024 onder agrarische ondernemers in 7 sectoren is gehouden, is grotendeels gebaseerd op een enquête die in het najaar van 2016 is gehouden onder melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers. In deze paragraaf worden een aantal verschillen tussen 2016 en 2024 beschreven. Belangrijk om te vermelden is dat de ondernemers uit 2016 uit een andere steekproef kwamen dan de ondernemers uit 2024.

7.1 Intentie, attitude, ervaren risico en onzekerheid en wij-zij gevoel

De enquête die in 2024 is gehouden onder ondernemers uit 7 verschillende sectoren, is grotendeels gebaseerd op een vergelijkbare enquête die in 2016 werd gehouden onder melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers. Zowel in 2016 als in 2024 scoren de geënquêteerde ondernemers gemiddeld positief op de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen. In 2024 is de score echter wel lager dan in 2016. De houding tegenover het mestbeleid was zowel in 2016 en 2024 negatief bij alle ondernemers, maar vooral melkveehouders scoren in 2024 duidelijk lager dan in 2016. Op ervaren risico en onzekerheid en wij-zij gevoel scoren de geënquêteerde ondernemers zowel in 2016 als in 2024 positief. Ook hier is te zien dat het verschil bij de melkveehouders het grootst lijkt te zijn en dat zij in 2024 hoger scoren dan in 2016 (figuur 7.1; zie bijlage 26 voor de bijbehorende getallen).¹²

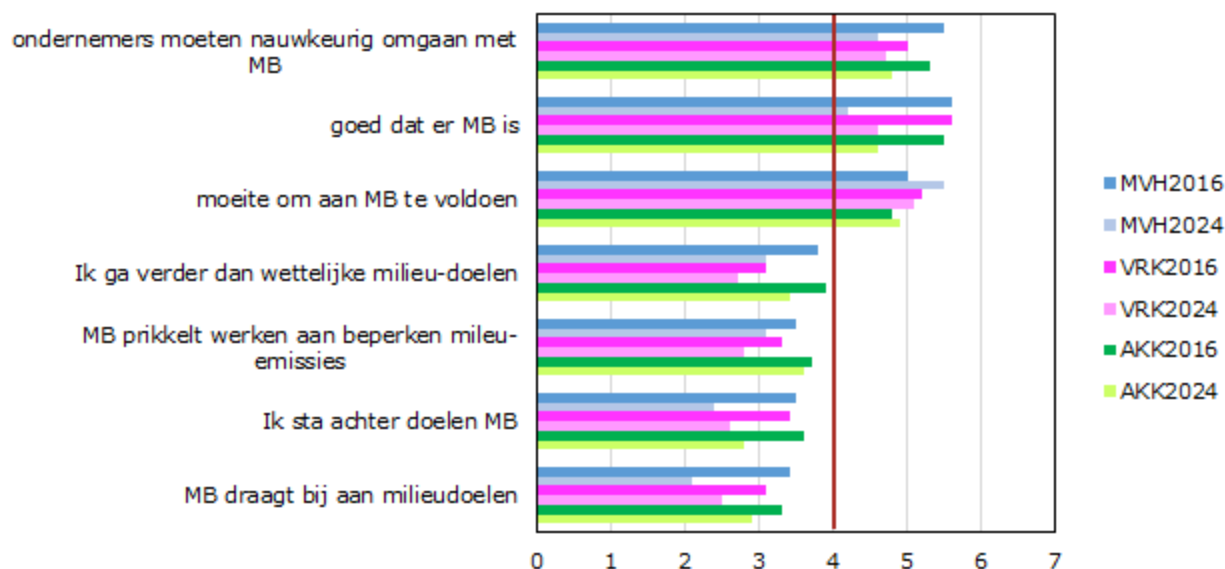

Figuur 7.1 Gemiddelde scores van melkveehouders (MVH), varkenshouders (VRK) en akkerbouwers (AKK) op de constructen intentie, attitude, ervaren risico en onzekerheid en wij-zij gevoel in 2016 en 2024. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeer negatief, 2=negatief, 3=enigszins negatief, 4=neutraal, 5=enigszins positief, 6=positief, 7=zeer positief.

¹² De hier besproken constructen zijn de enige constructen die in 2016 en 2024 uit dezelfde variabelen bestonden.

7.2 Mening over het mestbeleid in 2016 en 2024

Melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers vinden het in 2016 en 2024 goed dat er een mestbeleid is en ze vinden dat ondernemers nauwkeurig aan het mestbeleid moeten blijven voldoen. De scores op beide variabelen zijn in alle drie de sectoren wel duidelijk lager in 2024 dan in 2016. Ook op de stelling 'ik heb moeite om aan de huidige eisen van het mestbeleid te voldoen' scoren de geënquêteerde ondernemers in 2016 en 2024 positief. De verschillen in scores lijken bij varkenshouders en akkerbouwers niet zo groot tussen 2016 en 2024, maar melkveehouders scoren in 2024 gemiddeld lager dan in 2016. De geënquêteerde ondernemers scoren in 2016 en 2024 negatief op de stellingen 'ik streef naar een verdergaande bijdrage aan de milieudoelen dan de wettelijke verplichting', 'Het huidige mestbeleid prikkelt mij om aan het beperken van milieu-emissies te werken', 'Ik sta achter de doelen van het huidige mestbeleid' en 'Ondernemers horen zo nauwkeurig mogelijk invulling te geven aan het mestbeleid op hun bedrijf'. In alle drie de sectoren zijn de gemiddelde scores lager in 2024 dan in 2016. In de melkveehouderij lijken de verschillen het grootst gevolgd door de varkenshouderij en de akkerbouw (figuur 7.2; zie bijlage 26 voor de bijbehorende getallen).

Figuur 7.2 Mening van melkveehouders (MVH), varkenshouders (VRK) en akkerbouwers (AKK) over het mestbeleid in 2016 en 2024. Gemiddelde scores zijn weergegeven op een 7-puntschaal: 1=zeer negatief, 2=negatief, 3=enigszins negatief, 4=neutraal, 5=enigszins positief, 6=positief, 7=zeer positief.

8 Lessen uit focusgroepen

8.1 Inleiding

Dit hoofdstuk doet verslag van zeven focusgroepen met agrarische ondernemers uit de melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt. In de focusgroepen is nagegaan in hoeverre de enquêteresultaten herkenbaar zijn voor de deelnemende agrarische ondernemers en welke oplossingen de deelnemers zien voor de knelpunten in het mestbeleid. In paragraaf 3.4 is de methode en aanpak beschreven. Hieronder wordt eerst beschreven hoe de deelnemende agrarische ondernemers over de voorgelegde stellingen dachten. Daarna wordt beschreven hoe aan de hand van twee vragen over oplossingen werd gediscussieerd.

Aan de bijeenkomsten hebben in totaal 39 ondernemers deelgenomen. Zij zijn als volgt verdeeld over de sectoren: 8 melkveehouders, 5 varkenshouders, 5 pluimveehouders, 3 kalverhouders, 7 akkerbouwers, 5 vollegrondsgroentetelers en 5 siertelers (tabel 8.1).

Daarnaast waren bij iedere bijeenkomst twee leden van het onderzoeksteam aanwezig van wie één de voorzittersrol vervulde en de ander de verslaglegging deed.

Tabel 8.1 Aantal benaderde en aantal aanwezige deelnemers aan de focusgroepen

Focusgroep	Benaderde deelnemers	Niet bereikt	Weigert deelname	Deelnemers die toegezegd hebben te komen	Deelnemers aanwezig
Melkveehouderij	18	1	8	9	8
Varkenshouderij	135	72	55	8	5
Pluimveehouderij	281	165	110	6	5
Vleeskalverhouderij	28	16	9	3	3
Akkerbouw	206	115	81	10	7
Sierteelt	120	61	54	5	5
Vollegrondsgroenteteelt	139	59	71	9	5
Totaal	927	489	415	50	39

De resultaten van de focusgroepen verwoorden de meningen van de deelnemers aan deze focusgroepen. Het zijn de agrariërs die spreken in dit hoofdstuk.

8.2 Resultaten focusgroepen

8.2.1 Melkveehouderij

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende melkveehouders vinden het goed dat er een mestbeleid is. Er zijn, volgens hen, bepaalde richtlijnen nodig om te voorkomen dat een overschot aan mest wordt uitgereden over het land. Als er niets verandert in het huidige mestbeleid voorzien de melkveehouders dat veel boeren niet aan de mestregels kunnen voldoen en failliet gaan. De deelnemende melkveehouders vinden dat de maatregelen die worden genomen door de overheid niet goed onderbouwd zijn waardoor er veel onbegrip heerst. Volgens de

deelnemers leidt het inkrimpen van de melkveestapel tot een uitbreiding van het areaal akkerbouw. Het omzetten van grasland naar akkerbouwgrond is volgens hen nadelig voor koolstofvastlegging omdat dan meer grondbewerking plaats zal vinden.

De deelnemende melkveehouders hebben door het mestbeleid zorgen over de toekomst. Er zijn wel opvolgers, maar de deelnemers vragen zich af wat zij hun kinderen moeten adviseren. Sommigen van hen raden het hun kinderen af om melkveehouder te worden.

- **Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

De deelnemende melkveehouders vinden dat het mestbeleid bijdraagt aan het verbeteren van de waterkwaliteit, maar die bijdrage is klein. Een melkveehouder benoemt dat het mestbeleid zelfs negatief is voor de waterkwaliteit, omdat minder dierlijke mest leidt tot meer kunstmestgebruik en dat spoelt meer uit. Daarnaast zeggen ze dat de uitstoot van kunstmest veel hoger en is het slechter voor de bodem. Een andere melkveehouder geeft aan dat Niet Kerende Grondbewerking (NKG) goed is voor de waterkwaliteit, maar dat heeft niets met het mestbeleid te maken. Er zou daarom meer gekeken moeten worden naar het hele pakket maatregelen dat nodig is om de waterkwaliteit te verbeteren. Volgens de deelnemende melkveehouders worden er ook oude meetprotocollen gebruikt. Daarnaast zeggen ze dat de agrariërs hogere waterschapslasten hebben, terwijl ze schoner water leveren. Zij vragen zich af waarom agrariërs hiervoor moeten betalen, terwijl een gemeente in de winter in de straten met ureum strooit.

- **Het mestbeleid is te ingewikkeld**

De meeste deelnemende melkveehouders vullen de mestbalans zelf niet meer in. Hierdoor is het voor hen niet meer duidelijk aan welke knoppen gedraaid kan worden, waardoor het nog lastiger wordt om aan het mestbeleid te voldoen.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

Volgens de focusgroep deelnemers zou er meer dierlijke mest gebruikt moeten worden in plaats van kunstmest, want kunstmest is slechter voor het milieu. Ze zijn voorstander van het gebruik van RENURE,¹³ want als hiermee de mest die boven het mestplafond komt aangevuld kan worden, kan 55% van de kunstmest afgeschaft worden.

De deelnemers zijn van mening dat de excretienormen (normen voor productie van stikstof en fosfaat per dier per jaar) geactualiseerd moeten worden. Dit leidt volgens hen tot een gemiddelde lagere fosfaatuitstoot per koe, waardoor bedrijven meer dieren zouden kunnen gaan houden bij een gelijke hoeveelheid fosfaatrechten. Bovendien vinden de deelnemende melkveehouders dat de normen en mestprotocollen in Nederland niet strenger moeten zijn dan dat Europa voorschrijft.

De deelnemers vinden dat er een doelpakket moeten komen in plaats van een maatregelenpakket. Agrariërs zouden hierop afgerekend moeten worden of op een stoffenbalans. Daarnaast vinden ze dat de derogatie mogelijk moet blijven. De waterkwaliteit is goed, volgens een melkveehouder die zelf veldproeven heeft gedaan, dus vinden de deelnemers het onterecht dat hun uitzonderingspositie niet meer wordt toegestaan.

- **Hoe kan het mestbeleid vereenvoudigd worden zodat het makkelijker wordt om eraan te voldoen?**

De deelnemende melkveehouders geven aan dat het mestbeleid robuuster gemaakt zou moeten worden, zodat er een kader is waarbinnen de agrariër zich kan bewegen en meer speelruimte heeft om te werken met de weersomstandigheden. De agrariërs zouden meer zelf moeten kunnen bepalen hoe zij het uitrijden van de mest indelen.

Een deel van de deelnemende melkveehouders wil af van de Kringloopwijzer. Ze vinden dat de overheid zich alleen hoeft te bemoeien met wat er op het land komt en vanaf gaat. Wat op het bedrijf gebeurt, is aan de

¹³ De Europese Commissie heeft op 19 april (na de focusgroep van de melkveehouders) een voorstel gepubliceerd met betrekking tot het toestaan van RENURE. Hierdoor wordt het mogelijk extra dierlijke meststoffen toe te dienen boven de gebruiksnorm van 170 kg N/ha.

ondernemer zelf. Daarnaast vinden ze dat er meer vertrouwen moeten zijn in het vakmanschap van de agrariër. Een andere deelnemende melkveehouder zou de Kringloopwijzer juist op willen waarderen tot een sturingsinstrument.

Een andere oplossing, volgens de deelnemende melkveehouders, is minder ambtenaren en een betere samenwerking tussen ambtenaren. De deelnemers willen dat beleid gemaakt wordt door mensen met een brede vakinhoudelijke kennis en op basis van actuele en juiste informatie. Het beleid moet ook meer vanuit de praktijk gemaakt worden. Volgens de deelnemende melkveehouders hebben ambtenaren geen idee dat het beleid heel gefragmenteerd is en hoe het op de bedrijven samenkomt. Daarnaast wisselen ambtenaren volgens de deelnemers te vaak van functie waardoor de vakinhoudelijke kennis niet in stand blijft. Er is een eenduidig, integraal beleid nodig, want mest is integraal onderdeel van een systeem.

8.2.2 Varkenshouderij

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende varkenshouders vinden het goed dat er kaders gesteld worden met verschillende normwaarden, maar binnen die kaders moeten agrarische ondernemers zelf kunnen bewegen zodat ze op hun eigen manier aan de gestelde normen kunnen voldoen. Positief aan het mestbeleid vinden ze de verplichte mestverwerking. Hierdoor kunnen bedrijven investeren in mestverwerkingstechnieken. De deelnemers hebben vooralsnog geen probleem met de kosten van de mestafzet omdat ze genoeg verdienen om het te betalen¹⁴. Maar als de inkomsten minder worden, ontstaat er een probleem.

- **Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

Volgens de deelnemende varkenshouders helpt het mestbeleid niet om de waterkwaliteit te verbeteren. Het zorgt juist voor een slechtere waterkwaliteit, omdat het gebruik van dierlijke mest wordt ingeperkt en wordt vervangen door kunstmest. Kunstmest spoelt sneller uit, omdat het gehalte aan organische stof lager is in vergelijking met dierlijke mest, is de redenatie. Daardoor is het slechter voor de waterkwaliteit. Daarnaast kost het produceren van kunstmest veel gas en dat is slecht voor het klimaat. Daarnaast geloven de deelnemers niet dat de dierhouderij zorgt voor een slechte waterkwaliteit. Eén van de aanwezige varkenshouders zei hierover:

'De waterkwaliteit is het beste in de gebieden waar de meeste dieren wonen en het slechtste waar de meeste mensen wonen.'

De deelnemende varkenshouders vinden dat de normen waar het Nederlandse mestbeleid op gebaseerd is strenger zijn dan in de rest van Europa en niet kloppen. Ze geloven niet dat er nog mest in het oppervlaktewater komt, omdat de mest geïnjecteerd wordt. De bufferstroken maken geen verschil blijkt volgens hen uit onderzoek van de WUR.¹⁵ De waterkwaliteit gaat volgens de deelnemende varkenshouders achteruit door vervuiling van huishoudens en niet door de landbouw. Het beleid wil gewoon minder veehouderij, wordt gesteld.

- **Het mestbeleid is te ingewikkeld**

Het mestbeleid wordt ingewikkeld gevonden door de deelnemende varkenshouders. De reden is dat er experts nodig zijn om het in te vullen en volgens hen zijn de bufferstroken de reden dat het mestbeleid complex is. Alle sloten moeten worden ingetekend met een tekenprogramma dat zeer ingewikkeld is om mee te werken. Een deelnemende varkenshouder had eerst 11 percelen op 17 ha grond, nu zijn dat er 79. Ze vinden het ook lastig dat ze verantwoordelijk zijn voor de mest die weggebracht wordt, terwijl ze de vervoerder niet kunnen controleren. Als deze een fout zou maken is de agrariër toch verantwoordelijk. De deelnemende varkenshouders vragen zich ook af of het mestbeleid verplicht wordt vanuit Brussel of vanuit de Nederlandse overheid.

¹⁴ In de varkenshouderij waren de inkomsten in 2023 uitzonderlijk hoog ([Agrimatie](#)).

¹⁵ De deelnemende varkenshouders refereren waarschijnlijk naar het onderzoek van Van Dijk et al. (2003). Daarin wordt geschreven dat aan de hand van modelberekeningen het effect van bufferstroken op nutriëntenuitspoeling gering is. Ook in het rapport van Noij, 2023 wordt geschreven dat de bufferstroken vooralsnog niet zoveel effect hebben op de uitspoeling maar dat op de lange termijn mogelijk wel kan komen.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

De deelnemende varkenshouders vinden dat een goed onderbouwde bemestingsnorm per hectare ontwikkeld moeten worden. Ze vinden dat ondernemers zelf moet kunnen bepalen of ze hun land willen bemesten met dierlijke mest of met kunstmest. Compost zou volgens hen niet mee mogen tellen voor de bemestingsruimte, want het is namelijk goed voor de bodemvruchtbaarheid. RENURE zou volgens de deelnemende varkenshouders ook een optie zijn, maar dat kan alleen uitgevoerd worden op grote bedrijven of bij grote verwerkers.

Ze vinden ook dat er per grondsoort bepaald moet worden wanneer mest uitgereden kan worden. Het is, volgens hen, door een veranderend klimaat op zand misschien mogelijk om tot half oktober mest uit te rijden.

De deelnemende varkenshouders opperen om het mestbeleid specifiek per gewas te maken. Daarmee bedoelen ze dat de overheid kijkt hoeveel fosfaat en hoeveel stikstof het gewas nodig heeft, waardoor ondernemers de mest zo precies mogelijk kan toedienen. Daarnaast zijn ze van mening dat voornamelijk drijfmest gebruikt moet worden en dat daarna bijgestuurd kan worden met bewerkte dierlijke mest (zoals RENURE) zodat kunstmest niet meer nodig is. Ze zijn van mening dat dierlijke mest niet gezien moet worden als afval.

- **Hoe kan het mestbeleid vereenvoudigd worden zodat het makkelijker wordt om eraan te voldoen?**

De deelnemende varkenshouders vinden het mestbeleid moeilijk. Als er elk jaar strengere en meer regels komen, dan is vereenvoudigen bijna onmogelijk. Maar door doelen aan het mestbeleid te koppelen, is het volgens de deelnemers mogelijk om agrariërs te motiveren. Ze geven als voorbeeld dat het toegestaan zou moeten worden om meer mest te gebruiken als de slootwaterkwaliteit rondom het bedrijf goed is.

Als de Europese normen voor de waterkwaliteit gehandhaafd worden, in plaats van de verscherpte normen die Nederland oplegt, dan wordt gesuggereerd dat het huidige mestbeleid op de schop. De deelnemende varkenshouders stellen voor om een simpel systeem te maken met normen per gewas.

Als laatste noemen ze dat het mestbeleid een aantal jaar vooruit moet kijken en dat het mestbeleid aangepast moet worden aan wat er over een paar jaar gaat gebeuren. Daarnaast willen ze dat de bemonstering van de vracht eenvoudiger wordt en dat de bufferstroken geschrapt worden.

8.2.3 Pluimveehouderij

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende pluimveehouders zijn het erover eens dat het goed is dat er een mestbeleid is om de excessen zoals die vroeger wel werden gezien te voorkomen. Dit mestbeleid stuurt, volgens hen, echter op het houden van minder dieren. De deelnemende pluimveehouders begrijpen niet waarom het mestbeleid ook voor de pluimveehouderij geldt omdat volgens hen maar 4% van de geproduceerde mest op het land komt in Nederland. De overheid denkt volgens de deelnemers dat minder dieren leidt tot minder mest, maar dat is te kort door te bocht. Het mestbeleid was de laatste jaren ook bijna in balans, vinden ze; er werd ongeveer evenveel geproduceerd als wat op het land kon. Door de nieuwe regelgeving kan volgens de deelnemers weer een disbalans, dus een mestoverschot, ontstaan, of zoals één van de aanwezige pluimveehouders aangaf:

'Door het mestoverschot worden veel vergunningen uitgegeven voor mestvergisters en mestverwerkingsinstallaties. Deze hebben een minimale hoeveelheid mest nodig om te kunnen draaien, waardoor veel mest verwerkt wordt. Hierdoor zullen de boeren uiteindelijk een tekort aan mest krijgen om op het land te brengen.'

- **Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

Een mestbeleid is volgens de deelnemende pluimveehouders wel goed voor de waterkwaliteit maar dit geldt niet voor het huidige mestbeleid. In dit mestbeleid wordt de schuld van de slechte waterkwaliteit volgens hen in de schoenen van de boeren geschoven terwijl zij niet de enige verantwoordelijke zijn. Ze willen dat een differentiatie wordt gemaakt tussen het effect van de industrie, landbouw en de burgers op de waterkwaliteit. Daarnaast zetten ze vraagtekens bij het effect van de bufferstroken, omdat de grond daar verschaalt (minder organische stof), waardoor de uitspoeling volgens hen nog hoger is.

- **Het mestbeleid is te ingewikkeld**

De deelnemende pluimveehouders zeggen dat het mestbeleid niet te ingewikkeld is voor de pluimveesector. Dit komt omdat alle mest afgevoerd wordt, en dat maakt volgens hen de mestboekhouding simpel. Ze vinden het wel een gedoe om elke afgevoerde vracht aan te melden bij RVO. Daarnaast is de export naar Duitsland niet meer aantrekkelijk, omdat de mest in Nederland meer waard is geworden en de transportkosten hoger zijn. Ook al is het mestbeleid niet ingewikkeld voor de gehele pluimveesector, de deelnemers worden wel streng in de gaten gehouden en als de mestsamenstelling verandert (door bijvoorbeeld verandering in voer) moeten ze verantwoording afleggen.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

In de pluimveehouderij zijn de problemen volgens de deelnemende pluimveehouders rondom mest vroegtijdig gesignaleerd en opgelost. De afvoerkosten waren dermate hoog, dat de druk om iets aan het mestoverschot te doen ook hoog was. Veel kippenmest gaat nu naar de verbrander in BMC Moerdijk. Deze verbrander gaat stoppen en volgens de pluimveehouders is de sector nu al aan het kijken naar een vergistingsinstallatie waarbij naast energie ook gas en warmte geproduceerd kan worden.

Wanneer de deelnemende pluimveehouders naar de gehele agrarische sector kijken, vinden ze dat de derogatie weer terug moet. Ze zijn van mening dat er een balans was tussen de geproduceerde mest en de plaatsingsruimte. Nu de derogatie eraf is, ontstaat er volgens de deelnemende pluimveehouders een mestoverschot. Daarnaast vinden ze dat het beleid gemaakt moet worden op feiten en de beleidsmakers zich niet moeten leiden door politieke emoties. Wat hiermee samenhangt is dat er volgens hen meer naar de praktijk geluisterd moet worden. Ze vinden dat de mensen die dagelijks met de mest werken betrokken moeten worden in het maken van het mestbeleid. Daarnaast moet volgens de deelnemers gekeken worden of het beleid wel degelijk effect heeft gehad op de waterkwaliteit. Een goede communicatie is een belangrijk deel van het mestbeleid volgens de deelnemende pluimveehouders. Ze willen uitgelegd krijgen waarom bepaalde stappen zijn genomen en wat de beoogde effecten zijn van die stappen.

8.2.4 Vleeskalverhouderij

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende kalverhouders vinden het goed dat er een mestbeleid is, anders voorzien ze mestdumpingen en gaat de natuur dood. De deelnemende ondernemers willen het optimale meegeven aan het gewas dat ze verbouwen. Ze vinden het zonde om de mest inclusief nutriënten af te voeren. De grond heeft volgens hen voldoende mest nodig om ook op de lange termijn bruikbaar te blijven. Daarnaast hebben ze het gevoel dat ze afgerekend worden op de stikstofdepositie die berekend wordt met modellen. Volgens hen kloppen die berekeningen niet omdat de meetpunten bijvoorbeeld midden in de stad liggen; dat wekt wantrouwen bij hen.

- **Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

De deelnemende ondernemers vinden dat het mestbeleid niet bijdraagt aan een betere waterkwaliteit. Volgens hen heeft de overheid als doel om de veestapel te verkleinen maar is dat niet de oplossing want dan wordt het vlees uit het buitenland gehaald. De slechte waterkwaliteit komt volgens de deelnemende

kalverhouders niet alleen door mest, maar ook door riool overstort en door vuil water uit het buitenland. Ze vinden dat Nederland de beste grond in de wereld heeft en dat daar ook gebruik van gemaakt moet worden.

- **Het mestbeleid is te ingewikkeld**

Eén deelnemende ondernemer vindt het mestbeleid niet ingewikkeld en doet de mestboekhouding zelf. De anderen laten het invullen. Onder de groep heerst angst om de mestboekhouding verkeerd in te vullen met een schadeclaim als gevolg.

- **Het is moeilijk om aan de eisen van het mestbeleid te voldoen**

Het lukt de deelnemende kalverhouders nu net om aan het mestbeleid te voldoen. Ze vinden dat de gebruikte modellen voor emissies en uitspoeling niet stroken met de praktijk en dat zij daarvoor gestraft worden. Het afvoeren van mest is een grote kostenpost. De meeste kalverhouders hebben volgens de focusgroep deelnemers weinig grond en brengen hun mest daarom naar de mestverwerkingsinstallaties. Dit wordt echter duurder (prijzen zijn verdubbeld ten opzichte van vorig jaar) en het wordt lastig om dat te kunnen blijven betalen.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

Een oplossing zou volgens de deelnemende kalverhouders kunnen zijn het nemen van bodemmonsters om te meten hoe het met de bodem staat. Voor fosfaat is dat volgens hen goed mogelijk, maar voor stikstof is het lastiger. Eurofins zou steekproefsgewijs monsters kunnen nemen en waar de waardes te hoog zijn zou daarna jaarlijks gemonsterd moeten worden.

Een andere oplossing die de deelnemende ondernemers zien is het verhogen van de gebruiksnormen (meer nutriënten per hectare). De norm wordt steeds lager, maar dat werkt niet volgens hen. De Nederlandse normen zijn ook veel strenger dan bijvoorbeeld in België. Daarmee wordt fraude volgens de deelnemers in de hand gewerkt.

Er zou meer gekeken moeten worden naar de oogst aan gewas. Sommige gewassen onttrekken veel nutriënten en daar zou meer mest mogelijk moeten zijn. De deelnemende ondernemers zijn positief over het telen van een vanggewas. Dat brengt meer humus in de grond en houdt vocht en nutriënten beter vast. Dat vanggewas moet echter voor 1 oktober gezaaid worden, maar dan is de mais vaak nog niet klaar. Daarom willen de deelnemers af van de kalenderlandbouw.

- **Hoe kan het mestbeleid vereenvoudigd worden zodat het makkelijker wordt om eraan te voldoen?**

Het mestbeleid zou volgens de deelnemende kalverhouders eenvoudiger kunnen door minder controles uit te voeren bij het aan- en afmelden en het bevestigen van het mesttransport. Nu geeft dit systeem hoge administratieve lasten en kosten voor ondernemers.

- **Vindt u dat de sector voldoende betrokken is bij het vormgeven van het mestbeleid?**

De deelnemende kalverhouders vinden dat de sector onvoldoende betrokken wordt, omdat het ministerie hen volgens hen niet vertrouwt als ze in oplossingen denken.

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende akkerbouwers vinden het goed dat er een mestbeleid is omdat dat kaders aangeeft. Ze vinden echter dat huidige mestbeleid meer op het milieu gericht dan op de akkerbouw. Volgens de akkerbouwers is het al lang bekend wat een gewas kan opnemen en hoe een goede bodemvruchtbaarheid in stand gehouden kan worden. Deze kennis passen de akkerbouwers uit de focusgroep ook allang toe:

‘Een akkerbouwer wilt niet overbemesten, want dat gaat ten koste van de kwaliteit van het product. Dat beseft het ministerie niet.’

- **Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

Volgens de deelnemende akkerbouwers leidt het mestbeleid niet tot een betere waterkwaliteit. De normen voor waterkwaliteit zijn generiek, terwijl het juist verschilt per gebied. Ook vinden ze dat de akkerbouwers moeten boeten voor de ammoniak die van zee komt (wat volgens hen voor hogere depositie zorgt) en van de vervuiling door huishoudens. Ze betwijfelen of de waterkwaliteit beter wordt als er minder mest uitgereden wordt.

- **Het aanscherpen van het mestbeleid werkt overtreden van mestregels in de hand**

De deelnemende akkerbouwers denken niet dat aanscherping leidt tot het overtreden van regels omdat je gestraft wordt met torenhoge boetes. Het is soms wel moeilijk om je aan de regels te houden, omdat het mestbeleid ingewikkeld is.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

Volgens de deelnemende akkerbouwers zijn minder stapeling van regelgeving, geen kalenderlandbouw, minder complexe regels en het afstemmen van de hoeveelheid toegestane bemesting op wat het gewas nodig heeft oplossingen voor een ander mestbeleid. Ze opperen het opnieuw invoeren van MINAS; wie hogere opbrengsten haalt, mag ook meer bemesten. Er zou ook meer ruimte moeten zijn om organische stof aan te voeren. Dat kan ook in de vorm van compost, maar de deelnemende akkerbouwers willen liever niet dat hun land een stortplaats wordt van compost uit de groene containers van gemeenten, want dat kan gif bevatten.

- **Hoe kan het mestbeleid vereenvoudigd worden zodat het makkelijker wordt om eraan te voldoen?**

Het wordt volgens de deelnemende akkerbouwers makkelijker om aan het mestbeleid te voldoen als er meer bemestingsruimte komt. Dan is er minder pas- en meetwerk nodig om elk gewas juist te bemesten. Ze vertellen dat wanneer akkerbouwers minder mest gaan gebruiken wordt de bodem en het gewas minder weerbaar en dat zal leiden tot een hoger gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Met de huidige rassen zijn er volgens de deelnemende akkerbouwers hogere opbrengsten mogelijk, maar is er ook meer mest nodig om de gewassen goed te kunnen telen.

De Productschappen moeten weer terug, vinden de deelnemende akkerbouwers want die hebben meer oog voor boeren. Ze vinden dat de burger en de overheid moeten zich meer bewust worden hoe ingewikkeld het mestbeleid is voor akkerbouwers.

De deelnemende akkerbouwers vinden dat de teler zelf een beleid moet voeren dat leidt tot een mooi gewas. Dan is er minder sprake van uitspoeling.

Er moet ook meer kennis komen bij het landbouwministerie, vinden de deelnemende akkerbouwers. Ze vertellen dat de kennis is grotendeels verdwenen omdat het ministerie een periode opgeheven is geweest. Hierdoor zijn er nu vooral juristen aan het werk, maar geen mensen met akkerbouwkennis. De deelnemende

akkerbouwers vertellen dat de overheid van te voren veel wilt weten. Ze benoemen dat ze voorafgaand aan het seizoen een digitaal overzicht moeten maken van hun mestbeleid, terwijl ze niet weten wat voor weersomstandigheden er gaan komen. Eventuele veranderingen doorvoeren is dan een administratieve zware last.

8.2.6 Sierteelt

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende siertelers zijn het ermee eens dat het goed is dat er een mestbeleid is, het is de beste optie om te kunnen sturen. Maar dit mestbeleid zorgt er volgens hen wel voor dat de ondernemer gedwongen wordt om te doen wat het mestbeleid voorschrijft, terwijl dat niet het beste hoeft te zijn voor het bedrijf. Siertelers worden volgens de deelnemers door dit mestbeleid gedwongen om extra kunstmest te gebruiken terwijl ze liever organische mest gebruiken. Doordat ze verplicht kunstmest gebruiken, komt er te weinig organische stof op het land wat op de lange termijn voor een slechtere bodem en gewasopbrengsten kan leiden.

‘Waarom moet het allemaal minder? We moeten toch een vruchtbare bodem hebben om op te kunnen telen?’

- **Mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

De deelnemende siertelers vinden niet dat het mestbeleid goed is voor de waterkwaliteit. De telers willen zoveel mogelijk voeding in de bodem en zo min mogelijk in het water. Doordat de telers niet genoeg organische mest op het land mogen brengen, gebruiken ze kunstmest waardoor de uitspoeling naar het oppervlaktewater nog groter is. Een goede bodemkwaliteit die een goede bufferwerking heeft, is volgens de deelnemende siertelers het belangrijkste voor alle ondernemers. Dit is echter lastig wanneer de teler in een teeltrotatie op pachtgrond zit, maar door goede relaties met de andere agrariërs in de rotatie is het mogelijk om een betere bodem en daarbij betere gewasopbrengsten te krijgen.

- **Het mestbeleid is te ingewikkeld**

De mestboekhouding is niet zo ingewikkeld voor de deelnemende siertelers. Ze bestellen hun mest, nemen een monster en brengen het daarna op hun land. Het nadeel is volgens hen dat ze soms pas weten wat in de mest zit als ze het al uitgereden hebben. Ze merken echter wel, zeker als ze in een teeltrotatie op pachtgrond zitten, dat andere agrarische sectoren veel meer moeite hebben met de mestboekhouding.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

De deelnemende siertelers willen dat de telers meer ruimte krijgen voor dierlijke mest en voor het gebruik van andere organische mest zoals compost. Ze willen dat de overheid dit samen met de telers afstemt per gebied voor de verschillende grondsoorten en de verschillende teelten. Ook vinden ze dat er rekening gehouden moet worden met de productiviteit van de gewassen. Volgens de deelnemende siertelers produceren de siertelers in Nederland meer dan in andere landen. Ze vragen zich daarom af waarom deze gronden dan niet optimaal benut mogen worden. Het is daarbij volgens hen ook belangrijk dat er wel een bepaalde bovengrens gesteld wordt aan de hoeveelheid toegestane mest om overdoseringen te voorkomen. Maar de deelnemende siertelers vinden vooral dat telers zelf moeten kunnen bepalen hoe ze hun land bemesten. Het toestaan van het maken van droge korrelmest uit dierlijke mest zou volgens hen ook helpen het mestoverschot op te lossen omdat dit een gewild product is waar veel vraag naar is, bijvoorbeeld bij hoveniers.

De deelnemende telers zijn het er ook over eens dat het meten van de effecten van het mestbeleid helpt voor een beter draagvlak. Ze moeten nu aan allerlei regels voldoen maar niemand weet of het daadwerkelijk nut heeft.

Stellingen

- **Het is goed dat er een mestbeleid is**

De deelnemende vollegrondsgroenteteelters zijn van mening dat het goed is dat er een mestbeleid is. Als er geen controle is dan gaat het volgens hen gegarandeerd mis. Ze vinden echter het huidige beleid, dat gericht is op minder uitspoeling, tegenstrijdig omdat er door de regelgeving juist meer uitspoeling komt. Dit komt omdat ze vooral met dunne mest moeten werken, omdat de veehouderij de vaste mest afvoert naar het buitenland (omdat dat de beste manier is om te voldoen aan de regelgeving). Daardoor komt er volgens de deelnemers minder organische stof in de grond, waardoor minder nutriënten vastgehouden worden. Door minder dierlijke mest op de percelen ontstaat ook een tekort aan basiselementen die belangrijk zijn voor de groei van de plant, is de redenatie.

De deelnemers zien ook ongewenste effecten van het mestbeleid. Grasland wordt omgezet in bouwland, waardoor koeien verdwijnen, maar hierdoor zal volgens hen de waterkwaliteit niet verbeteren. Er worden gronden onttrokken uit de agrarische sector om de Peel uit te breiden ten behoeve van natuur. Daar zitten tienduizenden ganzen. Hoe verhoudt die ganzenmest zich tot het mestoverschot in de veehouderij?

- **Het mestbeleid is goed voor de waterkwaliteit**

De deelnemers vinden dat *een* mestbeleid goed is voor de waterkwaliteit, maar niet *dit* mestbeleid. Zij vinden dat vervuiling van het water door bijvoorbeeld medicijnresten een veel groter probleem is dan vervuiling door uitspoeling van meststoffen. Ook vinden ze dat het lozen van de riolering met hoge concentraties op een klein oppervlakte zorgt voor vervuiling, evenals de stoffen die uit het buitenland via rivieren binnenkomen.

- **Het mestbeleid is te ingewikkeld**

De meeste deelnemers vinden het mestbeleid ingewikkeld: er is een specialist voor nodig om de berekeningen te doen voor de mestboekhouding. Die kost 120 euro per uur en is 2 à 3 keer per jaar nodig.

- **Het verder aanscherpen mestbeleid zorgt voor het gebruik van extra kunstmest**

Volgens de deelnemers betekent aanscherping van het mestbeleid dat er minder dierlijke mest uitgereden mag worden en dat leidt tot een hoger gebruik van kunstmest. Bij kunstmest is volgens hen meer uitspoeling. Dierlijke mest geeft stoffen langzamer af en is dus beter. Als er minder mest gebruikt mag worden, bestaat het risico dat er meer gewasbescherming nodig is.

Oplossingen

- **Hoe zou het mestbeleid eruit moeten zien zodat het leidt tot betere gewasopbrengsten, inkomsten en bodemvruchtbaarheid?**

De deelnemende telers zouden de kilogram opbrengst gekoppeld willen zien aan de kilogram stikstof. Ze krijgen door veredeling steeds betere gewassen, die leiden tot meer opbrengsten. Dat vraagt echter ook meer van de bodem. Er is nu een generieke maatregel voor akkerbouw en tuinbouw. De gewassen die geteeld gaan worden moeten ze vooraf aanmelden bij RVO evenals de uitrijperiode, maar gedurende het jaar kan de teelt veranderen, omdat het bijvoorbeeld te nat is op het land. De deelnemende ondernemers zien als oplossing dat het mogelijk moet worden mest-gerelateerde maatregelen af te stemmen op het gewas, zodat ondernemers zelf meer kunnen bepalen hoeveel en waar nodig is. Hiervoor zou de kilogram opbrengst gekoppeld moeten worden aan de kilogram stikstof.

Een andere oplossing zou volgens de deelnemende vollegrondsgroenteteelters zijn om het mestbeleid meer te richten op het vergroten van het bufferend vermogen van de bodem. Met een gevarieerde input (mest, kunstmest, compost) is de buffer van de plant groter en door het aanwenden van organische stof wordt de uitspoeling van nutriënten verkleind, is de redenering. De deelnemers zouden daarom ook graag zien dat het mogelijk wordt om naast dierlijke mest een andere vorm van organische stof aan te voeren, bijvoorbeeld compost. Dit mag nu niet omdat fosfaat in compost (voor 50%) meetelt in de aanvoer van meststoffen.

Het beleid zou volgens de deelnemers dus gebaseerd moet zijn op het voorkomen van uitspoeling en niet op de hoeveelheid aanwending. Een aanwezige vollegrondsgroenteteler zegt:

‘Er zijn maar weinig agrariërs die niet het beste willen voor hun grond. Als je je grond niet in orde hebt dan kun je ook niet goed produceren. Laat het aan ons over, want als wij het zelf doen, dan zorgen we goed voor onze grond.’

De deelnemers zijn niet tegen het doen van metingen, maar ze vragen zich af hoe het kan dat er sprake is van verschillende uitkomsten als op het hele perceel dezelfde bemesting is gedaan. Ook vinden ze dat de meetmethoden van Nederland en Duitsland meer gestandaardiseerd zouden moeten worden, om te voorkomen dat er met twee maten gemeten wordt.

- **Hoe kan het mestbeleid vereenvoudigd worden zodat het makkelijker wordt om eraan te voldoen?**

Het forfaitair systeem van stikstof- en fosfaatgehalten in dierlijke mest is volgens de deelnemende telers geen oplossing omdat dit systeem ervan uitgaat dat het precies duidelijk is hoeveel stikstof en fosfaat er in de mest zit terwijl deze hoeveelheden globaal bepaald zijn. Het is volgens hen beter om te werken met precieze gegevens van monsters. Dat is eerlijker en er kan nauwkeuriger bepaald worden hoeveel mest waar moet komen, zodat de aanvoer van mest beter afgestemd kan worden op de behoefte van de plant.

- **Vindt u dat de sector voldoende betrokken is bij het vormgeven van het mestbeleid?**

De deelnemers vinden dat de sector onvoldoende betrokken wordt bij het mestbeleid. Volgens hen hebben vertegenwoordigers uit de sector geen inbreng, want ‘Brussel’ bepaalt het beleid dat steeds strenger wordt. Dit beleid wordt op het ministerie uitgewerkt, maar de deelnemende telers vinden dat beleidsmakers onvoldoende agrarische kennis hebben. Daarnaast zijn de deelnemers van mening dat het een politieke kwestie is die niet makkelijk op te lossen is. De agrarische sector heeft een te kleine vertegenwoordiging in politiek Nederland om genoeg inbreng te hebben. Ze vinden dat er in de politiek besef moet zijn dat ze goed voedsel produceren. Als dat niet meer kan in Nederland, is er te weinig eten en voorzien ze onrust onder de bevolking.

8.3 Conclusies uit de focusgroepen

De deelnemers aan de focusgroepen herkennen zich in de resultaten van de enquête. Bij de ondernemers zit veel frustratie over het mestbeleid. Ze missen duidelijke doelen en ze vinden dat ze de schuld krijgen van de uitspoeling van nutriënten naar het oppervlaktewater, terwijl andere sectoren zoals de industrie en de huishoudens daar ook voor een groot deel verantwoordelijk voor zijn. Zij vinden dat het huidige mestbeleid nauwelijks bijdraagt aan een betere waterkwaliteit. Het mestbeleid werkt volgens de focusgroep deelnemers eerder negatief want volgens hen leidt minder dierlijke mest tot een hoger kunstmestgebruik en daardoor tot meer uitspoeling.

Het mestbeleid zorgt volgens de focusgroep deelnemers ook niet voor een betere bodemkwaliteit, want het gebruik van kunstmest zal toenemen evenals het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Vooral de deelnemende akkerbouwers en vollegrondsgroentelers vrezen dat er meer gewasbeschermingsmiddelen nodig zullen zijn omdat minder mest leidt tot minder weerbare gewassen. Ook kunnen hierdoor de opbrengsten dalen.

Positief aan het mestbeleid is volgens de focusgroep deelnemers de verplichte mestverwerking. Hierdoor kunnen bedrijven investeren in de mestverwerkingstechnieken. De deelnemers zien veel potentie in RENURE, stikstofhoudende meststoffen die gewonnen worden uit dierlijke mest of digestaat waar dierlijke mest voor is gebruikt. De vergunningverlening voor nieuwe mestverwerkingsinstallaties verloopt volgens hen echter stroef, zodat RENURE nog niet op grote schaal geproduceerd kan worden.

Uit de focusgroepen blijkt dat de sierteelt en de pluimveehouderij de twee sectoren zijn waar de problemen rondom het mestbeleid het minste spelen. De sierteelt kan nu nog teren op een goede bodemkwaliteit, maar voorzien wel problemen op de lange termijn als de bodems uitgeput raken. De pluimveehouderij heeft het

probleem van de mestafzet vroegtijdig gesignaleerd en opgelost door de mest te verwaarden tot een hoogwaardig product of af te voeren naar de mestverwerkingsinstallatie.

De deelnemers aan de focusgroepen vinden allemaal dat er *een* mestbeleid moet zijn, om excessen te voorkomen, maar niet *dit* mestbeleid. De deelnemende melkveehouders voorzien dat door het huidige mestbeleid en het afschaffen van de derogatie melkveehouders failliet zullen gaan. Minder mest betekent minder koeien en meer akkerbouw. Hierdoor zal de organische stofopbouw en koolstofvastlegging in bodems teniet worden gedaan omdat blijvend grasland wordt omgeploegd tot akkerland. De normen waar het Nederlandse beleid op gebaseerd is, zijn volgens de deelnemende agrariërs strenger dan in de rest van Europa. Ze hebben ook hun twijfels over de landelijke metingen en de metingen die op en rond hun bedrijf worden uitgevoerd.

Met uitzondering van de deelnemers uit de sierteelt- en pluimveesector, vinden de deelnemers uit de overige sectoren het mestbeleid te ingewikkeld. Dit komt mede door de bufferstroken die ingetekend moeten worden en die volgens hen ook niet helpen om de uitspoeling te verminderen. De meeste agrariërs uit de focusgroepen laten de mestboekhouding daarom invullen door een expert.

De deelnemers zien verschillende oplossingen om het mestbeleid te verbeteren. Zo wordt het volgens hen makkelijker om aan het mestbeleid te voldoen als er meer plaatsingsruimte is en minder stapeling van regelgeving is en als er minder complexe regels en geen kalenderlandbouw zijn. Het mestbeleid zou volgens de focusgroep deelnemers ingericht moeten worden dat de agrariërs meer speelruimte hebben om te werken met de weersomstandigheden en zelf kunnen bepalen hoe ze aan de normen kunnen voldoen.

De deelnemers aan de focusgroepen zouden graag zien dat de generieke maatregelen voor akkerbouw en tuinbouw vervangen worden door maatregelen die afgestemd zijn op het gewas. Dit betekent bemesten naar behoefte met dierlijke mest, eventueel aangevuld met compost of kunstmest. Een teler kan hierdoor zelf beter bepalen hoeveel mest waar nodig is. Ook moet er, volgens de deelnemers, genoeg ruimte zijn voor het bemesten van groenbemesters of andere activiteiten die de bodemkwaliteit bevorderen.

Volgens de deelnemers van de focusgroepen is er meer (praktische) kennis van de agrarische sector nodig bij het ministerie van LNV. Het ontbreekt aan een collectief geheugen, omdat ambtenaren te vaak van baan wisselen, is de ervaring van focusgroep-deelnemers. Er is een eenduidig, integraal beleid nodig, want mest is integraal onderdeel van een systeem. Het beleid zou ook meer vanuit de praktijk gemaakt moeten worden en op basis van actuele en juiste informatie.

Tot slot hebben de meeste deelnemers niet veel vertrouwen dat er met de resultaten van dit onderzoek iets gebeurt. Eén van hen zei:

'Als er in 2016 ook negatieve resultaten waren, dan vraag ik me af wat er gebeurt met deze input bij het ministerie.'

9 Beantwoording van de onderzoeksvragen

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksvragen beantwoord. Het onderzoek beoogt primair een geactualiseerd antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Hoe staan agrarische ondernemers tegenover het mestbeleid?
2. Welke (positieve en negatieve) ervaringen hebben agrarische ondernemers met het mestbeleid?

Secundair en indicatief zijn de volgende vragen beantwoord:

3. Hoe verschilt de beleving van het mestbeleid in vergelijking met de resultaten uit 2016?
4. Welke wensen, ideeën en richtingen voor het ontwerp van toekomstig beleid en maatregelen komen uit het onderzoek voort?

9.1 Agrarische ondernemers staan negatief tegenover het mestbeleid; het belangrijkste doel van het mestbeleid - waterkwaliteit - wordt met name in dierlijke sectoren niet altijd herkend

De eerste onderzoeksvraag gaat over hoe agrarische ondernemers tegenover het mestbeleid staan. Zowel uit de enquête als uit de focusgroepen blijkt dat de deelnemende ondernemers negatief tegenover het mestbeleid staan (5.4, bijlage 7). Uit de enquête blijkt dat ondernemers het mestbeleid gemiddeld meer nadelig dan voordelig vinden en meer niet dan wel nuttig voor hun bedrijf. Over de haalbaarheid lijken de ondernemers uit verschillende sectoren van mening te verschillen: melkveehouders, varkenshouders en (het beperkte aantal) vollegrondsgroentetelers vinden het huidige mestbeleid gemiddeld meer onhaalbaar dan haalbaar, terwijl het bij pluimveehouders, (het beperkte aantal) kalverhouders en siertelers andersom is. Geënquêteerde akkerbouwers scoren gemiddeld precies neutraal op de stelling over de haalbaarheid van het huidige mestbeleid (5.6; bijlage 9).

Als verder wordt ingezoomd op de reden achter de negatieve houding van de ondernemers over het huidige mestbeleid, blijkt dat de geënquêteerde ondernemers niet geloven dat het huidige mestbeleid leidt tot betere gewasopbrengsten, meer inkomsten oplevert, goed is voor de bodemvruchtbaarheid, het milieu en de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater en helpt om het land beter te bemesten. Een mogelijke verklaring hiervoor die in de focusgroepen naar voren komt is dat het huidige mestbeleid volgens de focusgroep deelnemers dwingt tot gebruik van kunstmest wat sneller uitspoelt en uiteindelijk dus leidt tot verschraling van de grond en een vermindering van de bodemvruchtbaarheid.

De geënquêteerde ondernemers geloven wel dat het huidige mestbeleid ten koste gaat van de bedrijfsresultaten en de arbeidsvreugde, veel tijd en moeite kost, het overtreden van mestregels in de hand werkt, een zorgvuldige planning vergt, het moeilijk maakt om het bedrijf voort te zetten en leidt tot een hoger gebruik van kunstmest (5.7; bijlage 10). Er worden wel wat verschillen tussen sectoren gevonden: De geënquêteerde melkveehouders zijn het meest negatief over het huidige mestbeleid en de geënquêteerde siertelers het minst negatief (6.1; bijlage 22).

De deelnemers aan de focusgroepen herkennen zich in de resultaten van de enquête. Ook zij zijn negatief over het mestbeleid. Ze missen duidelijke doelen en ze vinden dat ze de schuld krijgen van de uitspoeling van nutriënten naar het oppervlaktewater, terwijl andere sectoren zoals de industrie en de huishoudens daar volgens hen ook voor een groot deel verantwoordelijk voor zijn. Net als in de enquête, kwam ook in de focusgroepen naar voren dat melkveehouders het meest negatief waren over het mestbeleid, waarschijnlijk omdat melkveehouders ten tijde van het onderzoek door het afschaffen van de derogatie wel heel direct met het mestbeleid geconfronteerd werden. Siertelers waren het minst negatief hoewel ze wel ongerust waren

dat de bodemkwaliteit op den duur achteruit zou gaan als bodems uitgeput zouden raken door een gebrek aan nutriënten. Ook pluimveehouders die deelnamen aan de focusgroep waren wat minder negatief over het mestbeleid. Ze gaven aan dat de pluimveehouderij het probleem van de mestafzet vroegtijdig gesignaleerd en opgelost heeft door de mest te verwaarden tot een hoogwaardig product of af te voeren naar de mestverwerkingsinstallatie (8.3).

Uit de enquêteresultaten komt ook naar voren dat niet alleen de sector, maar ook andere bedrijfsfactoren de mening van ondernemers over het huidige mestbeleid beïnvloeden. Zo zijn geënquêteerde ondernemers die biologisch, biologisch dynamisch of in omschakeling biologisch zijn minder negatief - maar nog steeds negatief - over het mestbeleid dan hun gangbare collega's (6.3, bijlage 23). Ditzelfde geldt voor de 52 geënquêteerde ondernemers die willen overschakelen naar een ander bedrijfssysteem (bijvoorbeeld natuurinclusief of regeneratief) (6.6). Zij zijn wat minder negatief over het mestbeleid dan andere geënquêteerde ondernemers. Mogelijk hebben deze ondernemers omdat ze een ander bedrijfssysteem hebben minder moeite om aan de regels van het mestbeleid te voldoen, of verwachten ze, als ze naar een ander bedrijfssysteem willen overschakelen, dat ze er minder moeite mee zullen hebben. Dit is in de focusgroepen niet besproken. Oudere ondernemers lijken ook wat minder negatief over het mestbeleid. Dit geldt met name voor de akkerbouwers en (het beperkte aantal) kalverhouders en vollegrondsgroentetelers die meededen aan de enquête. Mogelijk hebben deze ondernemers een houding van 'Het zal zo'n vaart niet lopen', of denken ze, als ze geen opvolger hebben, 'Het zal mijn tijd wel duren'. Dit is in de focusgroepen niet gecheckt. In de andere sectoren lijkt de leeftijd van de ondernemer de mening over het mestbeleid niet te beïnvloeden (6.9).

Geënquêteerde ondernemers die in een met nutriënten verontreinigd gebied wonen, zijn nog wat negatiever over het mestbeleid dan ondernemers die daar niet wonen (6.7, bijlage 25). Ook geënquêteerde ondernemers met een opvolger lijken wat negatiever dan andere ondernemers (6.10). Bedrijfs grootte lijkt in sommige sectoren ook een rol te spelen. Melkveehouders, varkenshouders en siertelers met grotere bedrijven lijken wat negatiever over het mestbeleid dan collega's in andere sectoren (6.4). Dit geldt ook voor melkveehouders die een intensiever melkveebedrijf hebben - dus meer koeien per hectare - ten opzichte van hun collega's met minder intensieve bedrijven (6.2). Ook hier ligt de verklaring mogelijk in het feit dat het mestbeleid bij deze ondernemers 'dichterbij' komt omdat het voor hen (in de toekomst) moeilijker zal worden om aan de regels van het mestbeleid te blijven voldoen. De afstand van het bedrijf tot een Natura 2000-gebied (6.8), de ontwikkelingsfase van het bedrijf (6.5) en het opleidingsniveau (6.11) beïnvloeden de mening over het mestbeleid niet duidelijk, hoewel er hier en daar wel verschillen worden gevonden.

Ondanks bezwaren hebben de geënquêteerde ondernemers nog wel de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen. Zij scoren gemiddeld nog altijd enigszins positief op stellingen die hierover gaan (5.12; bijlage 17). Ook zijn ze nog niet van plan om met hun bedrijf te stoppen als het mestbeleid strenger wordt. Ze scoren nog net negatief op een stelling die hierover gaat. Tegelijkertijd vinden ze het ook goed dat er een mestbeleid is om excessen te voorkomen. Dit kwam ook naar voren in de focusgroepen. Een mestbeleid is belangrijk volgens de deelnemende ondernemers (in de enquête en de focusgroepen) maar het moet wel anders ingericht worden. In 9.1.4 wordt hier dieper op ingegaan.

Bij de duurzaamheidsthema's wordt bodemvruchtbaarheid het hoogst geprioriteerd door de geënquêteerde ondernemers, op afstand gevolgd door gebruik en productie van hernieuwbare energie, diergezondheid (in dierlijke sectoren) en verhoging van de stikstofefficiëntie. Het verminderen van stikstof- en fosfaatemissies naar oppervlaktewater en grondwater staat nog wel in de top drie van meest geprioriteerde duurzaamheidsthema's in de akkerbouw en de vollegrondsgroenteteelt. Bij de geënquêteerde siertelers staat het thema op de vierde plaats (van 8 thema's). In de dierlijke sectoren komt het thema niet voor in de top drie van de geënquêteerde ondernemers maar zij konden ook uit meer thema's kiezen (melkveehouders, varkenshouders en pluimveehouders uit 11 thema's en kalverhouders uit 10 thema's) (5.3.2, bijlage 5).

Het belangrijkste doel van het mestbeleid, het verbeteren van de waterkwaliteit - naast bodemkwaliteit een belangrijk doel binnen het mestbeleid - lijkt niet ervaren te worden als belangrijkste doel van het mestbeleid. Van alle geënquêteerde ondernemers noemt 15% het als belangrijkste doel van het mestbeleid (van een lijst van 6 aan hen voorgelegde doelen), terwijl 27% van hen het verbeteren van de bodemkwaliteit als belangrijkste doel noemt. De sectoren verschillen echter in wat ze als belangrijke doelen zien voor het

mestbeleid. Het zijn vooral veehouders die waterkwaliteit niet zien als heel belangrijk doel van het mestbeleid. Dit wil overigens niet zeggen dat ze waterkwaliteit niet belangrijk zouden vinden. Geënquêteerde melkveehouders noemen het vaakst dat het mestbeleid bedoeld is om uitbreiding van agrarische bedrijven te voorkomen (25%), varkenshouders noemen het vaakst het oplossen van het mestoverschot (36%), (het beperkte aantal) kalverhouders de efficiënte benutting van nutriënten (33%) en pluimveehouders het verbeteren van de bodemkwaliteit (31%), mogelijk omdat ze de andere doelen niet zozeer herkennen (omdat het mestprobleem in de pluimveehouderij grotendeels opgelost is). Voor alle niet dierlijke sectoren is de bodemkwaliteit het meest genoemde doel van het mestbeleid. Respectievelijk 65%, 78% en 69% van de geënquêteerde akkerbouwers siertelers en (beperkte aantal) vollegrondsgroentetelers noemt dit in hun top drie van belangrijkste doelen. Het verbeteren van de waterkwaliteit staat in de plantaardige sectoren bij 62% van de akkerbouwers, 73% van de diertelers en 56% van de vollegrondsgroentetelers in de top 3, en bij 40% van de geënquêteerde melkveehouders, 33% van de varkenshouders, 36% van de pluimveehouders en 22% van (het beperkte aantal) kalverhouders (5.3.3, bijlage 6).

De focusgroep deelnemers vinden dat het huidige mestbeleid nauwelijks bijdraagt aan een betere waterkwaliteit of een betere bodemkwaliteit. Integendeel, ze denken eerder dat het huidige mestbeleid slecht zal zijn voor de waterkwaliteit en bodemkwaliteit omdat het zou leiden tot verschraling van de bodem door meer kunstmestgebruik, en daarom juist meer uitspoeling. Ook denken ze - met name de deelnemende akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers - dat het mestbeleid zal leiden tot minder weerbare gewassen en daarom meer gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Ook kunnen hierdoor de gewasopbrengsten dalen (8.3).

9.2 Ervaringen van agrarische ondernemers met het mestbeleid zijn meer negatief dan positief; ondernemers onderschrijven veel gepresenteerde knelpunten

Het antwoord op de tweede onderzoeksvraag over de (positieve en negatieve) ervaringen die deelnemende ondernemers hebben met het mestbeleid, is dat deze ervaringen meer negatief dan positief zijn. Deelnemende ondernemers vinden het moeilijk om aan de eisen van het huidige mestbeleid te voldoen. Die ervaring hebben agrariërs uit alle sectoren, maar speelt het meest voor melkveehouders. Ook lukt het agrariërs niet altijd om de mestbalans kloppend te krijgen. Ook dit wordt gevoeld binnen alle onderzochte sectoren (5.4, bijlage 7).

De frustratie komt terug in de manier waarop de geënquêteerde ondernemers een lijst van gepresenteerde knelpunten van het mestbeleid hebben beoordeeld. Het knelpunt dat de regelgeving niet aansluit bij de praktijk scoorde over alle sectoren heen het hoogst. Een ander knelpunt dat gemiddeld hoge scores kreeg, is dat de milieudoelen soms tegenstrijdig zijn met elkaar of met andere duurzaamheidsdoelen. Ondernemers kunnen de logica achter het beleid dus niet goed volgen. Ook de ingewikkeldheid van uitvoering van de mestwetgeving, de hoge administratieve lasten en hoge kosten van mestafzet vormen belangrijke knelpunten voor alle geënquêteerde ondernemers. Hierbij doen zich wel verschillen tussen sectoren voor. Zo is de afschaffing van de derogatie een groot knelpunt voor melkveehouders en zijn de hoge kosten van mestafzet en de beperktere mogelijkheden om mest af te zetten grote knelpunten voor melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders. Voor varkenshouders zijn de verminderde exportmogelijkheden en de vergunningverlening voor mestverwerking ook een groot knelpunt (5.11, bijlage 16).

Over het algemeen scoren geënquêteerde melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders hoger op de knelpunten dan ondernemers uit de plantaardige sectoren. Zij worden ook het meest direct met het mestbeleid geconfronteerd en zijn mogelijk ongerust dat ze in de nabije toekomst (herfst 2024) hun mest niet meer kwijt kunnen, of alleen tegen hele hoge kosten. In de plantaardige sectoren - en ook in de pluimveehouderij - wordt deze urgentie waarschijnlijk minder gevoeld waardoor ze gemiddeld iets lager - maar nog steeds hoog - scoren op veel knelpunten (5.11, bijlage 16). In de focusgroepen met akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers komt echter wel naar voren dat er ongerustheid bestaat over de bodemvruchtbaarheid en de gewasopbrengsten als ze minder mest mogen gebruiken. De siertelers die deelnamen aan de focusgroep zijn nu nog niet ongerust over hun gewasopbrengsten maar zijn wel ongerust

dat hun bodem in de toekomst zal verschrallen met gevolgen voor de bodemvruchtbaarheid en de gewasopbrengsten. De deelnemers van de focusgroepen noemen veelal dezelfde knelpunten als die in de enquête zijn gepresenteerd. Verder geven de deelnemers uit de dierlijke sectoren aan dat de mestboekhouding te ingewikkeld is en dat ze een expert hiervoor inschakelen. Ze moeten hun mest afzetten en de meeste brengen ook nog mest op hun eigen land. Bij de deelnemers van de plantaardige sectoren kan de mestboekhouding ook als ingewikkeld ervaren worden, maar dan vooral het aspect van de bufferstroken die recent zijn ingevoerd. Dit roept ten tijde van het onderzoek (voorjaar 2024) nog veel vragen op. Het is niet te zeggen of dit zo zal blijven of dat na verloop van tijd een soort van 'bufferstrook gewenning' op zal treden, zowel administratief als ook fysiek (het bewerken en onderhouden van bufferstroken).

In het verlengde van deze negatieve ervaringen geven agrarische ondernemers aan dat het huidige mestbeleid ten koste gaat van de bedrijfsresultaten en de arbeidsvreugde en het overtreden van mestregels in de hand werkt (zie 9.1.1). Vanuit de focusgroep komt ook het signaal dat sommige agrariërs hun kinderen niet meer aanraden om het bedrijf over te nemen omdat het financieel, maar ook emotioneel niet meer loont; het brengt te veel zorgen met zich mee.

De agrarische ondernemers lijken niet veel vertrouwen in beleidsmakers te hebben. Ze vinden dat boeren en beleidsmakers tot verschillende groepen behoren en denken niet dat beleidsmakers voldoende kennis hebben om mestbeleid te maken (5.10, bijlage 15). Het is aannemelijk dat dit is ingegeven door de hiervoor genoemde ervaren frustraties. Dit gebrek aan vertrouwen in de overheid komt ook naar voren in de focusgroepen. Het ontbreekt volgens de focusgroep deelnemers aan praktische kennis bij het ministerie en een collectief geheugen omdat ambtenaren te vaak van functie wisselen. Er zou ook meer vertrouwen moeten zijn in het vakmanschap van de agrariër (8.3). Overigens beschouwen agrarische ondernemers de landelijke overheid wel als belangrijke bron van informatie over mestbeleid, dat geldt veel minder voor lagere overheden (5.15, bijlage 21).

Agrarische ondernemers geven ook aan dat van het huidige mestbeleid geen stimulans uitgaat om extra stappen ten gunste van het milieu te zetten. Zo prikkelt het huidige mestbeleid hen niet om aan het beperken van milieu-emissies te werken (5.7, bijlage 7). En ook geven boeren aan dat het mestbeleid hen niet stimuleert om vrijwillige maatregelen te nemen, bijvoorbeeld in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW), Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) of Ecoregelingen (5.13). Melkveehouders en varkenshouders lijken zich gemiddeld nog iets meer belemmerd te voelen om vrijwillige maatregelen te nemen dan ondernemers uit andere sectoren (bijlage 18 en 19).

Tot slot verwachten geënquêteerde ondernemers dat het mestbeleid in de komende 5 jaar aangescherpt zal worden en geven aan dat het dan moeilijk voor hen zal worden om hun bedrijf voort te zetten en dat dan de kans groter wordt dat mestregels overtreden worden (5.5, bijlage 8). Dit betekent niet dat ze daadwerkelijk met hun bedrijf willen stoppen. Ze hebben nog steeds de intentie om aan het mestbeleid te blijven voldoen (zij het dat hun score hierop maar enigszins positief is) en zijn ze ook nog net niet van plan af te haken als het mestbeleid strenger wordt (ze scoren gemiddeld nog net negatief op een stelling hierover (5.12, bijlage 17). Dit wordt bevestigd in de focusgroepen, ze moeten zich aan het mestbeleid houden of ze nu willen of niet.

9.3 Melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers zijn in 2024 negatiever over het mestbeleid dan in 2016

Als de resultaten van de enquête van 2024 worden vergeleken met min of meer dezelfde enquête die in 2016 is gehouden onder melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers, is te zien dat deelnemende ondernemers - dit waren overigens niet dezelfde in 2016 en 2024 - zowel in 2016 als in 2024 negatief zijn over het mestbeleid. In 2024 zijn ze wel negatiever dan in 2016. In alle drie de sectoren zijn de gemiddelde scores op stellingen die hierover gaan lager in 2024 dan in 2016. In de melkveehouderij lijken de verschillen het grootst gevolgd door de varkenshouderij en de akkerbouw. Desalniettemin vinden geënquêteerde ondernemers het zowel in 2016 als in 2024 goed dat er een mestbeleid is en dat ondernemers nauwkeurig aan het mestbeleid moeten blijven voldoen. Ze scoren in 2024 wel lager - dus minder positief - op deze

stellingen dan in 2016. Ook zijn de geënquêteerde ondernemers in 2024 nog steeds van plan om aan het mestbeleid te blijven voldoen net als in 2016. Ze zijn er in 2024 wel minder positief over dan in 2016. De verschillen zijn het grootst bij de melkveehouders. Hetzelfde beeld is te zien als gekeken wordt naar ervaren risico en onzekerheid, wij-zij gevoel en de stelling 'Ik heb moeite om aan de huidige eisen van het mestbeleid te voldoen'. Geënquêteerde ondernemers hebben zowel in 2016 als in 2024 moeite om aan de eisen van het mestbeleid te voldoen, ervaren er risico en onzekerheid door en ervaren een wij-zij gevoel. Ze dachten in 2016 en denken in 2024 dus nog steeds dat het huidige mestbeleid veel risico's met zich meebrengt en dat beleidsmakers niet de kennis hebben om mestbeleid te maken en niet begrijpen hoe moeilijk is om de regels van het mestbeleid in de praktijk te brengen. Deze negatieve percepties zijn in 2024 nog negatiever dan in 2016. Ook hier is dit verschil het duidelijkst te zien bij de melkveehouders.

9.4 Soepelere vergunningverlening, meer samenhangend beleid en het bevorderen van technologische innovaties worden gezien als meest belangrijke oplossingen voor een aangepast mestbeleid

Als gekeken wordt naar de manier waarop de geënquêteerde ondernemers een lijst van gepresenteerde oplossingen om het huidige mestbeleid aan te passen hebben beoordeeld, is te zien dat deze appelleren aan de frustraties die met het huidige beleid worden gevoeld. De oplossing die zij het hoogst beoordelen, is het soepeler laten verlopen van de vergunningverlening rondom mestverwerking. Ook hechten zij sterk aan meer samenhangend beleid. Naast administratieve aanpassingen en meer samenhang, blijkt uit hun antwoorden ook dat zij meer aandacht willen in het mestbeleid voor innovatief denken. Zo spreken zij de wens uit tot het bevorderen van technologische innovaties, het stimuleren van mestverwerking tot hoogwaardige producten en -daarmee samenhangend- het bevorderen van het verwaarden van mest. Het versoepelen van de vergunningverlening rondom mestverwerking kan op veel bijval rekenen van geënquêteerde varkenshouders, pluimveehouders en kalverhouders - dus de intensieve veehouderij. Varkenshouders vinden ook het stimuleren van mestverwerking tot hoogwaardige producten en het bevorderen van export van meststoffen (zeer) belangrijke oplossingen.

Het zijn met name de geënquêteerde ondernemers uit dierlijke sectoren en geënquêteerde akkerbouwers die aanzienlijk uitgesprokener zijn over wat zij wel en wat zij niet zien als belangrijke oplossing. In de sierteelt en vollegrondsgroenteteelt is dit minder. Een mogelijke verklaring is dat het mestbeleid in de dierlijke sectoren dichterbij komt (zij kunnen hun mest immers minder goed kwijt) en omdat de akkerbouwers meer dan in de andere plantaardige sectoren geconfronteerd worden met strengere mestregels omdat zij vaak meer grond bewerken dan de siertelers en vollegrondsgroentetelers.

Geënquêteerde ondernemers zijn ook duidelijk over oplossingen die ze helemaal niet zien zitten: aanwijzen van met nutriënten verontreinigde gebieden in Nederland, krimp van de veestapel, beperken van het mestgebruik en beperken van de mestplaatsingsruimte. Vooral geënquêteerde melkveehouders, varkenshouders en kalverhouders zien deze oplossingen niet zitten. Geënquêteerde akkerbouwers zijn echter ook zeer negatief over de drie laatstgenoemde oplossingen. Meer grondgebondenheid is een oplossing die vooral de geënquêteerde varkenshouders en (het beperkte aantal) kalverhouders niet zien zitten.

In de focusgroepen worden enerzijds de resultaten van de enquête over oplossingen bevestigd en nader geduid, maar ook worden aanvullende richtingen voor beleid naar voren gebracht. Samengevat gaat het om de volgende oplossingen:

- Meer dierlijke mest mogen gebruiken, ook om ervoor te zorgen dat minder kunstmest nodig is want dat zorgt volgens de deelnemende ondernemers voor meer uitspoeling (omdat het niet bijdraagt aan het verhogen van de hoeveelheid organische stof in de bodem)
- RENURE toestaan (dierlijke mestkorrels)
- Derogatie niet afschaffen want dat leidt volgens de deelnemende ondernemers weer tot mestoverschotten terwijl die er nu niet meer zijn
- Meer luisteren naar de praktijk en deze betrekken bij beleidsontwikkeling

- Meer en bredere kennis bij beleidsmakers
- Ondernemers meer vrijheid geven om zelf te bepalen hoe ze omgaan met bemesting en de momenten waarop mest uitgereden wordt
- Geen of flexibelere kalenderlandbouw
- Mestbeleid dat rekening houdt met de grondsoort en de nutriëntenbehoefte per gewas
- Mestbeleid minder ingewikkeld, meer bemestingsruimte en minder strenge bemestingsnormen
- Niet sturen op maatregelen maar op doelen zodat ondernemers meer vrijheid krijgen om zelf te bepalen hoe ze de doelen halen
- Meer meten zodat het duidelijk is hoe het met de bodem en het water is gesteld
- Geen strengere beleid in Nederland dan in de rest van Europa
- Een goede communicatie om uit te leggen waarom het mestbeleid zo is als het is en waarom het zo belangrijk is om hieraan te blijven voldoen.

9.5 Beperkingen van de studie

Het onderzoek naar de beleving van het mestbeleid door ondernemers is grotendeels gebaseerd op een enquête. Het aantal deelnemers aan deze enquête werd niet afgestemd op wat de optimale respons was voor een goede statistische analyse (minimaal 100 respondenten per sector), maar op wat een realistische respons zou kunnen zijn gezien het aantal ondernemers in een bepaalde sector en een inschatting van de te verwachten respons. Om deze reden werd gestreefd naar 100 respondenten in de melkveehouderij en akkerbouw, 50 in de varkenshouderij en sierteelt en 30 in de pluimveehouderij, vleeskalverhouderij en vollegrondsgroenteteelt. De gevraagde respons werd goed gehaald in de melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, akkerbouw en sierteelt. Alleen in de vleeskalverhouderij en de vollegrondsgroenteteelt werd de respons niet gehaald. Bij de interpretatie van de resultaten is het dus belangrijk te beseffen dat de resultaten in de vollegrondsgroenteteelt en vleeskalverhouderij zijn gebaseerd op de antwoorden van een beperkt aantal respondenten.

In de focusgroepen werd gestreefd naar 8-10 ondernemers per focusgroep. Dit bleek niet gemakkelijk te realiseren. Uiteindelijk waren bij de meeste focusgroepen 5 deelnemers aanwezig. In de focusgroep over de akkerbouw waren 7 ondernemers aanwezig en in de focusgroep over de melkveehouderij 8. Ook hier bleef de vleeskalverhouderij achter met slechts drie ondernemers in de focusgroep. In de focusgroepen zijn verschillende uitspraken gedaan waar we de feitelijkheden niet van gecheckt hebben. Daarnaast zijn de verslagen van de focusgroep discussies niet meer aan de deelnemers voorgelegd voor een laatste goedkeuring.

Vergelijking met gegevens uit Agrimatie (zie 5.2) laat zien dat de representativiteit van de steekproeven in de verschillende sectoren redelijk goed was.

De evaluatie Meststoffenwet in het voorjaar van 2024 waar het onderzoek naar de beleving van het mestbeleid door agrarische ondernemers deel van uitmaakt, vindt plaats in een periode dat er veel onrust onder agrarische ondernemers is rond mest. De afbouw van derogatie is in 2023 in gang gezet, waardoor de gevolgen van de lagere derogatienorm nu duidelijk worden, vooral voor melkveehouders. Niet alleen de economische impact voor agrarische ondernemers wordt zichtbaar omdat zij met hoge kosten voor mestafvoer worden geconfronteerd, maar ook de gevolgen voor de mestmarkt: er zal een fors mestoverschot ontstaan. Daarnaast is in deze periode net duidelijk geworden waar de met nutriënten verontreinigde gebieden zich bevinden. Het is voor te stellen dat deze ontwikkelingen de bereidheid van agrarische ondernemers om de enquête in te vullen of aan focusgroepen deel te nemen negatief hebben beïnvloed, evenals de antwoorden en reacties van agrarische ondernemers die wel deelnamen aan het onderzoek.

10 Reflectie en discussie

Agrarische ondernemers uit enquête en focusgroepen zijn negatief over mestbeleid

Agrarische ondernemers die hebben deelgenomen aan een enquête over het mestbeleid en/of focusgroepen hierover staan negatief tegenover het mestbeleid. Dit is gebleken uit een onderzoek in 7 sectoren - melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, vleeskalverhouderij, akkerbouw, sierteelt en vollegrondsgroenteteelt. Bij melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers was dit al zo in 2016 toen in een vergelijkbaar onderzoek is onderzocht hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken (De Lauwere et al., 2016). En ook in een onderzoek in 2007 waarin aan de hand van workshops en focusgroepen is onderzocht hoe agrarische ondernemers over het mestbeleid denken, zijn vergelijkbare resultaten gevonden (Termeer et al., 2007). Het lijkt er dus op dat de houding van agrarische ondernemers tegenover het mestbeleid in de loop van de jaren niet is veranderd, en eerder - zoals in 2024 is te zien - negatiever dan positiever is geworden; vooral bij melkveehouders.

De negatieve houding over het mestbeleid van de ondernemers die aan het onderzoek hebben deelgenomen, zal mede veroorzaakt door de reuring die de laatste tijd rondom de landbouw is ontstaan door onder andere het per 1 januari 2018 ingevoerde stelsel van fosfaatrechten voor melkvee (Rijksoverheid, 2018), het stikstofdossier dat tot stand kwam na een uitspraak van de Raad van State in 2019 waardoor de uitstoot van stikstof in de landbouw (en in ander sectoren) fors omlaag moest (Adviescollege Stikstofproblematiek, 2020; Remkes, 2022; NOS nieuws over stikstofkaart, 2022),¹⁶ het mislukken van het landbouwakkoord dat een door diverse partijen (onder andere uit landbouw en natuur) gedragen oplossing moest bieden om uit de impasse rondom stikstof te komen (Rijksoverheid, 2023) en nu ook het mestbeleid met onder andere het geleidelijk afschaffen van de derogatie voor melkveehouders (waardoor naar verwachting een groot mestoverschot zal ontstaan (Rijksoverheid, 2024; Evers en De Haan, 2024). Al deze ontwikkelingen hebben geleid tot grote onzekerheid bij agrarische ondernemers. Ze hebben het gevoel dat aan hun bestaanszekerheid wordt getornd en zien soms weinig perspectief meer. Ook hebben ze het idee dat ze met het ene na het andere moeilijke vraagstuk - over stikstof, over waterkwaliteit, over broeikasgassen, over biodiversiteit en nu ook over mest - worden geconfronteerd. Dit werd bij melkveehouders bijvoorbeeld ook zichtbaar in onderzoek van De Lauwere et al. (2023) waarin 40 melkveehouders werden geïnterviewd over verduurzaming in de melkveehouderij. Maar ook de grote boerenprotesten in Nederland en andere Europese landen laten zien dat er grote ongerustheid in de agrarische sector bestaat.

Het is ook naar verwachting dat de melkveehouders die aan het onderzoek hebben deelgenomen het meest negatief zijn over het mestbeleid. Veel van de maatregelen rondom mest en het terugdringen van broeikasgassen treffen vooral hen. De recente aankondiging van het verlies van derogatie betekent voor hen meer mestafzet, hogere mestafzetprijzen, meer kunstmestaanvoer en lagere gebruiksnormen (Reijs et al., 2024). Dit heeft impact op alle sectoren maar het meest direct op de melkveehouderij. Voor andere sectoren zijn de effecten minder ingrijpend omdat zij aan een aantal van deze eisen al 'gewend' zijn. Zo is het effect van meer mestafzet en kunstmestkosten eigenlijk vooral van toepassing voor de melkveehouders omdat zij hun uitzonderingspositie die ze door de derogatie hadden verliezen. Bufferstroken is ook een extra opgave voor hen, maar dit werd ook in de plantaardige sectoren wel als knelpunt genoemd.

Uit de enquête blijkt ook dat melkveehouders negatiever zijn over het mestbeleid naarmate ze intensievere bedrijven hebben. Ook ondernemers - niet alleen melkveehouders - die in met nutriënten verontreinigde (NV-) gebieden wonen, zijn negatiever over het mestbeleid. Mogelijk omdat het voor deze ondernemers moeilijker zal zijn om aan de mestregels te blijven voldoen, terwijl ze dit zeker nog wel van plan zijn. Melkveehouders met intensievere bedrijven - en dus meer koeien per hectare - hebben relatief gezien immers minder land om hun mest over te verspreiden en zullen dus meer mest moeten afzetten en ondernemers in met nutriënten verontreinigde gebieden zullen ook minder mest op hun eigen land kwijt kunnen.

¹⁶ <https://nos.nl/collectie/13901/artikel/2433688-stikstofkaart-leidt-tot-onrust-volgens-minister-slechts-vertretpunt>.

Geënquêteerde ondernemers en focusgroep deelnemers hebben weinig vertrouwen in de overheid

Uit de onderzoeken naar de beleving van het mestbeleid en de andere genoemde onderzoeken komt ook steeds weer naar voren dat agrarische ondernemers weinig vertrouwen in de overheid hebben. Dit is bijvoorbeeld te zien aan de hoge scores op het wij-zij gevoel die zowel in 2016 en 2024 is te zien. Hoes et al. (2022) schrijven dit toe aan zes moeilijk verenigbare doelen van beleid aan de ene kant en de agrarische praktijk aan de andere kant:

1. Nederland moet zich houden aan internationale milieuafspraken versus ruimte voor ondernemerschap
2. gelijke regels voor iedereen versus ruimte om te experimenteren op het bedrijf
3. rekenen met standaardwaardes versus rekenen met bedrijfsspecifieke nutriëntenuitstoot
4. simpel administratiesysteem voor het beleid om naleven van mestregels te kunnen controleren versus realistische weergave van de praktijk
5. mestmarkt en praktijk reguleren versus kosten bedrijfsvoering verlagen en
6. ammoniakuitstoot verminderen versus methaanuitstoot verminderen.

Tijdens de focusgroep discussies komt het wantrouwen in de overheid ook naar voren. Deelnemende ondernemers geven aan dat beter over het mestbeleid gecommuniceerd moet worden en dat het waarom van het mestbeleid beter uitgelegd zou moeten worden. Ze begrijpen bijvoorbeeld niet waarom het gebruik van dierlijke mest zo aan banden wordt gelegd (hoewel ze wel begrijpen dat overmatig gebruik voorkomen moet worden). Dit werkt volgens hen het gebruik van meer kunstmest in de hand, wat volgens hen zorgt voor verschraling van de bodem en daardoor meer uitspoeling naar het oppervlaktewater omdat kunstmest niet bijdraagt aan het verhogen van de hoeveelheid organische stof in de bodem. Mogelijk baseren zij dit op een proefveldonderzoek van De Boer et al. (2022) over nitraatuitspoeling van dierlijke mest en kunstmest op uitspoelingsgevoelige zandgrond. Hieruit bleek dat vervanging van 60% kunstmest KAS (een stikstofhoudende kunstmest in korrelvorm) door rundveedrijfmestmest een aanzienlijk lagere nitraatuitspoeling gaf, zowel na een droog als een nat groeiseizoen. Een ander argument dat tegen kunstmest wordt gebruikt is dat het produceren ervan veel energie kost. Deelnemers hebben hun zinnen gezet op RENURE, stikstofhoudende meststoffen die gewonnen worden uit dierlijke mest of digestaat waar dierlijke mest voor is gebruikt (zie voetnoot 4 voor meer uitleg).¹⁷ Dit wordt gezien als kunstmest en kan dus - bij goedkeuring van het EU voorstel hierover - boven op de gebruiksnorm van dierlijke mest worden ingezet. Met deze technologie kan dus fors worden bespaard op stikstofkunstmest, al vertaalt zich dat niet per se in een lagere carbon footprint omdat de verwerking van mest tot RENURE ook energie vraagt. De effecten op nitraatuitspoeling zullen naar verwachting wel beperkt zijn (Reijs et al., 2024).

Volgens de focusgroep deelnemers zou ook nauwkeuriger gemeten moeten worden hoe het nu precies staat met de bodemkwaliteit en waterkwaliteit op de bedrijven. Dit wordt wel gedaan maar mogelijk vinden de focusgroep deelnemers dat het nauwkeuriger moet. Ze hebben ook aangegeven dat ze weinig vertrouwen hebben in metingen en het onderzoek (hoewel onderzoeksrapporten nog wel in de top drie van belangrijkste informatiebronnen staan bij de geënquêteerde ondernemers; zij het dat de gemiddelde score niet hoog was (tussen neutraal en enigszins positief)).

Betere communicatie over waarom van mestbeleid belangrijk

Als beter over het waarom van het mestbeleid gecommuniceerd moet worden, is het de vraag hoe deze communicatie eruit moet zien. Adviseurs, collega-ondernemers, vakbladen, internet, belangenorganisatie en RVO - toch ook een overheidsinstantie - zijn de belangrijkste informatiebronnen voor de geënquêteerde ondernemers. Hiervan zou dus zo goed mogelijk gebruik gemaakt moeten worden. Een kanttekening daarbij is dat adviseurs lang niet altijd 'medestanders' zijn van de overheid. In een onderzoek over verduurzaming in de melkveehouderij kwam naar voren dat adviseurs soms meer op één lijn zitten met ondernemers dan met de overheid. Communicatie over zaken als verduurzaming - en waarschijnlijk ook het mestbeleid - moet zich dan niet alleen op agrarische ondernemers richten maar ook op hun adviseurs (De Lauwere et al., 2024). Zeker adviseurs die regelmatig met 'hun' ondernemers in gesprek zijn, kunnen een belangrijke vertrouwensband met hen opbouwen en dus ook invloed hebben op hun mening en handelen (Beldman

¹⁷ Ten tijde van de focusgroepen was nog niet duidelijk of het gebruik van RENURE toegestaan zou worden. Kort erna (op 19 april 2024) werd duidelijk dat de Europese Commissie een verzoek om toestemming heeft ingediend.

et al., 2020). Om zoveel mogelijk ondernemers mee te nemen is het belangrijk rekening te houden met verschillende leerstijlen van ondernemers (Siebrecht, 2020; Jellema et al., 2022). Voor sommige ondernemers zijn interactieve leervormen zoals studiegroepen en praktijknetwerken geschikt maar anderen waarderen individueel advies of passieve kennisoverdracht via vakbladen of internet meer (Jansen et al., 2010). Ook kan in communicatie rekening gehouden worden met waardeoriëntaties van ondernemers (De Lauwere et al., 2017). Rolmodellen, excursies of demonstraties kunnen wellicht ook helpen om ondernemers te helpen anders over het mestbeleid te gaan denken. Michie et al. (2018) noemt deze interventies in het kader van gezondheidsgedrag. Overtuigingen van ondernemers over het mestbeleid kunnen wellicht veranderen als ze van andere ondernemers horen of zien dat zij geen moeite hebben met het mestbeleid. Het ongenoegen over het mestbeleid wordt echter breed gedragen in de sectoren; ook ondernemers met een biologisch bedrijf, een biologisch-dynamisch bedrijf of een bedrijf in omschakeling naar biologisch waren negatief over het mestbeleid, zij het minder dan hun gangbare collega's.

Een opvallend resultaat dat zowel in de enquête als in de focusgroepen naar voren komt, is dat de meeste ondernemers die aan het onderzoek deelnamen - met name in de dierlijke sectoren - waterkwaliteit niet als het hoofddoel van het mestbeleid herkennen. Sterker nog: in de focusgroepen kwam naar voren dat ondernemers soms geloven dat het mestbeleid zelfs negatief is voor de waterkwaliteit. Dit komt mogelijk omdat waterkwaliteit niet zichtbaar is. Dit maakt het doel weinig concreet. In rapporten over de mening van melkveehouders en adviseurs over verduurzaming, kwam ook naar voren dat duurzaamheidsthema's als biodiversiteit en broeikasgassen niet zo belangrijk werden gevonden door geïnterviewde melkveehouders en adviseurs (De Lauwere et al., 2023; De Lauwere et al., 2024). Ook dit zijn ongrijpbare thema's waarvoor nog handelingsperspectief ontbreekt om concreet aan deze doelen te kunnen werken. Naast een goede en passende communicatie is het bieden van handelingsperspectief dus ook belangrijk zodat ondernemers concreet aan de slag kunnen met het meten en verbeteren van de waterkwaliteit. Doelsturing kan hierbij wellicht helpen. Een vorm van doelsturing kwam in de focusgroepen ook regelmatig terug als mogelijke oplossingsrichting. 'Doelsturing' werd vooral genoemd door de dierlijke sectoren waar bij de plantaardige sector meer werd gesproken over 'bemesten naar behoefte'. Doelsturing heeft echter veel consequenties. Zo zal regelmatig op de bedrijven gemonitord moeten worden of doelen ook gehaald worden. Dit betekent dat ondernemers ook bereid moeten zijn data te delen; iets wat niet altijd vanzelfsprekend is (Giesbers et al., 2021). In de focusgroepen is alleen de positieve kant van doelsturing naar voren gekomen, en is niks specifiek gezegd over de andere consequenties. Wel werd duidelijk dat veel agrariërs twijfelen aan metingen die nu door externe partijen worden verricht, hun eigen metingen vertrouwen ze wel. Ook moet dan bepaald worden hoe en door welke instanties de monitoring wordt uitgevoerd en wie dat moet betalen.

11 Aanbevelingen

Uit de enquête en de focusgroepen - en eigenlijk ook al uit de interviews met sectorvertegenwoordigers - kwam naar voren dat er veel negativiteit en misvattingen rondom het mestbeleid bestaan. In dit hoofdstuk wordt besproken wat de overheid kan doen om de negativiteit en sommige misvattingen over het mestbeleid uit te bannen. Dit is vooral gebaseerd op de focusgroep discussies en de scores van de geënquêteerde ondernemers op een lijst van gepresenteerde oplossingen.

Een goede communicatie om het waarom van mestbeleid uit te leggen is belangrijk

Een eerste aanbeveling is gebaseerd op het feit dat er nog veel onduidelijkheid over het mestbeleid lijkt te bestaan. Agrarisch ondernemers geven aan dat met name het waarom van het mestbeleid beter uitgelegd kan worden. Een goede communicatie om uit te leggen waarom het mestbeleid is zoals het is en waarom het belangrijk is om eraan te blijven voldoen, is dus belangrijk. Minstens even belangrijk is dan de manier waarop gecommuniceerd wordt en door wie of welke instantie. Om alle ondernemers te bereiken, zijn verschillende vormen van communicatie belangrijk omdat iedere ondernemer op eigen wijze kennis opdoet en zich aangesproken voelt door andere argumenten. Voor sommige ondernemers voldoen interactieve leervormen zoals studiegroepen en praktijknetwerken, terwijl anderen individueel advies of passieve kennisoverdracht via vakbladen of internet meer waarderen. Ook kan in communicatie rekening gehouden worden met waardeoriëntaties van ondernemers. Rolmodellen, excursies of demonstraties kunnen wellicht ook helpen om ondernemers te helpen anders over het mestbeleid te gaan denken. Uit de enquête komt naar voren dat vakbladen en internet de belangrijkste mediabronnen zijn voor de geënquêteerde ondernemers (en dus niet sociale media) als ze informatie zoeken over het mestbeleid. Teeltadviseurs, collega-ondernemers en onafhankelijke adviseurs zijn de belangrijkste personen om informatie hierover te halen en RVO en boerenbelangenorganisaties de belangrijkste instanties.

Het betrekken van ondernemers bij het ontwikkelen van het mestbeleid zal het draagvlak ervoor vergroten

Een tweede aanbeveling gaat over het betrekken van ondernemers bij het ontwikkelen van mestbeleid (en ander landbouwbeleid). Uit de enquête en de focusgroepen komt naar voren dat ondernemers weinig vertrouwen hebben in de overheid. Ze hebben het idee hebben dat beleidmakers onvoldoende kennis hebben van de landbouwpraktijk omdat ze binnen een ministerie vaak van functie wisselen. Hierdoor ontbreekt volgens de ondernemers dossierkennis en een collectief geheugen. Door ondernemers te betrekken bij het ontwikkelen van beleid zal - volgens de ondernemers die aan het onderzoek deelnamen - het draagvlak hiervoor onder ondernemers vergroten en zal er beleid ontstaan wat beter aansluit bij de landbouwpraktijk. Dit zou wat de ondernemers betreft betekenen dat ondernemers meer vrijheid krijgen om zelf te bepalen hoe ze omgaan met bemesting en de momenten waarop mest uitgereden wordt.

Integraal beleid is belangrijk

Mestbeleid zou volgens focusgroep deelnemers en geënquêteerde ondernemers ook meer geïntegreerd moeten worden met ander landbouwbeleid. Ondernemers ervaren nu soms het ontbreken van samenhang in de dossiers waar ze mee te maken hebben (stikstof, broeikasgassen, biodiversiteit, waterkwaliteit). Dit gebrek aan samenhang leidt tot frustratie bij de focusgroep deelnemers omdat het volgens hen kan leiden tot tegenstrijdige berichtgeving en het ontbreken van een gedeelde visie. Meer integraal beleid is dus een derde aanbeveling.

Grondsoort- en gewasspecifiek mestbeleid en doelsturing is een wens maar past dat bij de wens het mestbeleid minder ingewikkeld te maken?

Een vierde aanbeveling van met name focusgroep deelnemers is mestbeleid dat rekening houdt met de grondsoort en de nutriëntenbehoefte per gewas. Ook zou er meer gestuurd moeten worden op doelen dan op maatregelen zodat ondernemers meer vrijheid krijgen om zelf te bepalen hoe ze de doelen halen. Tegelijkertijd vragen de ondernemers ook om minder ingewikkeld mestbeleid. Dit lijkt tegenstrijdig met grondsoort- en gewasspecifiek mestbeleid en verdient verdere uitwerking. Het gaat dan niet alleen om onderzoek hoe het mestbeleid precies grondsoort- en gewas specifiek gemaakt kan worden, en wat dan precies wel en niet zou moeten worden toegestaan voor elk gewas en iedere grondsoort, maar ook over onderzoek naar de consequenties van doelsturing op het boeren erf. Bij doelsturing is het immers ook belangrijk dat gemonitord wordt of resultaten zijn gehaald. Dit betekent dat er een nauwkeurige monitoringssystematiek moet worden opgezet. Hoe dit precies gedaan moet worden en wat de consequenties hiervan zijn voor ondernemers - bijvoorbeeld op het gebied van data delen, administratie - dient nader onderzocht te worden. Ook moet bepaald worden welke organisatie verantwoordelijk wordt voor deze monitoring en wie daarvoor betaalt.

Handelingsperspectief nodig zodat ondernemers concreet aan de slag kunnen met het verbeteren van de waterkwaliteit

Naast een goede en passende communicatie is het bieden van handelingsperspectief ook belangrijk zodat duidelijker wordt voor ondernemers welke maatregelen ze kunnen nemen om aan het mestbeleid te voldoen. Het gaat dan bijvoorbeeld om maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren. Waterkwaliteit is niet zichtbaar. Dit maakt het doel weinig concreet. Het bieden van handelingsperspectief is daarom belangrijk zodat ondernemers concreet aan de slag kunnen met het meten en verbeteren van de waterkwaliteit.

Bronnen en literatuur

- Adviescollege Stikstofproblematiek, 2020. Niet alles kan overal. Eindadvies over structurele aanpak. [pdf \(overheid.nl\)](#)
- Agrimatie, <https://agrimatie.nl/Default.aspx?subpubid=2232>.
- Ajzen, I., 1991. The Theory of Planned Behaviour. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50, 179-211.
- Ajzen, I., 2002. Perceived behavioural control, self-efficacy, locus of control and the theory of planned behaviour. *Journal of Applied Psychology* 32 (4), 665-683. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2002.tb00236.x>
- Beldman, A., J. Reijs, C. Daatselaar en G. Doornewaard, 2020. De Nederlandse melkveehouderij in 2030. Verkenning van mogelijke ontwikkelingen op basis van economische modellering. Wageningen Economic Research, rapport 2020-090. Wageningen. [532156 \(wur.nl\)](#)
- Bijttebier, J., G. Ruyschaert, R. Hijbeek, M. Werner, A.A. Pronk, L. Zavattaro, L. Bechini, C. Grignani, H. ten Berge, F. Marchand en E. Wauters, 2018. Adoption of non-inversion tillage across Europe: Use of a behavioural approach in understanding decision making of farmers. *Land use Policy* 78: 460-471. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.05.044>.
- Boer, H. de, M. van Mullekom, J. van Doorn en F. Smolders, 2022. Nitraatuitspoeling uit gemaaid grasland op uitspoelingsgevoelige zandgrond. Effecten van strooien van zeoliet en vervanging van kunstmest KAS door rundveedrijfmest. Rapport 1394. Wageningen Livestock Research, Wageningen. [579074 \(wur.nl\)](#)
- Daniel, W.W., 1990. Kruskal-Wallis one-way analysis of variance by ranks. *Applied Nonparametric Statistics* (2nd. Ed.) PWS-Kent, Boston, pp.226-234
- Dijk, W. van, O.A. Clevering, D.A. van der Schans, J.C. van de Zande, H.A.J. Porskamp, M. Heinen, R. Smidt en R.C.M. Merkelbach, 2003. Effecten bufferstroken op de kwaliteit van oppervlaktewater in Noord-Brabant (No. 510318). Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.
- Dijk, W.F.A. van, A.M. Lokhorst, F. Berendse en G.R. de Snoo, 2016. Factors underlying farmers' intentions to perform unsubsidised agri-environmental measures. *Land Use Policy* 59, 207-2016. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.09.003>
- Evers, A.G. en M.H.A. de Haan, 2024. Afbouw derogatie heeft forse economische impact. Web publication/site, Verantwoorde Veehouderij. <https://www.verantwoordeveehouderij.nl/nl/verantwoorde-veehouderij/nieuws/show/afbouw-derogatie-heeft-forse-economische-impact.htm#>
- Fielding, K.S., D.J. Terry, B.M. Masser en M.A. Hogg, 2008. Integrating social identity theory and the theory of planned behaviour to explain decision to engage in sustainable agricultural practices. *British Journal of Social Psychology* 47 (1), 23-48. <https://doi.org/10.1348/014466607X206792>
- Giesbers, E., H. Adema, C. Soum en S. van der Burg, 2021. Toward broader sharing of farm data. Recommendations from the use case coordinators. *Internet of Food & Farm* 2020. [586530 \(wur.nl\)](#)
- Hoes, A.C., O. van der Valk, T. Kisters en E. Termeer, 2022. In gesprek over koeien, kringlopen en mest. Melkveehouders en ambtenaren over mestpraktijk en beleid. Rapport 2022-087. Wageningen Economic Research, Wageningen. [In gesprek over koeien, kringlopen en mest \(wur.nl\)](#)
- Hogg, M.A., 2006. Social Identity Theory. In: P.J. Burje (Ed.), *Contemporary social psychological theories*. Stanford University Press, pp. 111-136.
- Jansen, J., C.D.M. Steuten, R.J. Renes, N. Aarts en T.J.G.M. Lam, 2010. Debunking the myth of the hard-to-reach farmer: effective communication on udder health. *Journal of Dairy Science* 93 (3), 1296-1306. <https://doi.org/10.3168/jds.2009-2794>.
- Jellema, A., C. de Lauwere en A.C. Hoes, 2022. Verduurzaming van de melkveehouderij: kansen en belemmeringen. Lessen voor de melkveehouderij. White paper Wageningen Economic Research. [8412108664 SSG Wageningen Economic Research Whitepaper-Jellema-Facilitators v01.pdf](#)
- Lauwere, C. de, B. Bock, R. van Broekhuizen, J. Candel, F. Geerling-Eiff, J.T. de Koeijer, C. Rougoor en K. Termeer, 2016. Agrarische ondernemers over de mestwetgeving. Rapport 2016-103. Wageningen Economic Research, Wageningen. [2016-103 Lauwere_def beveiligd \(1\).pdf](#)

-
- Lauwere, C. de, J. Reijs, A. Beldman en A.C. Hoes, 2017. Drijfveren voor duurzaamheid. Notitie ten behoeve van de Duurzame Zuivelketen. Wageningen Economic Research, Wageningen. [PowerPoint Presentation \(wur.nl\)](#)
- Lauwere, C. de, M. van Asseldonk, R. Bergevoet, N. Bondt, 2020. Understanding decision-making of farmers with regard to participation in a dairy health programme. *Livestock Science* 239. <https://doi.org/10.1016/j.livsci.2020.104061>.
- Lauwere, C. de, A. Jellema en C. Wattel, 2023. Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij. Wageningen Economic Research, rapport 2023-036, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/629784>
- Lauwere, C. de, K. Rijswijk, C. Wattel en A. Jellema, 2024. Adviseurs over verduurzaming in de melkveehouderij. Resultaten van 14 diepte-interviews met verschillende typen adviseurs. Wageningen Economic Research. Rapport 2024-086, Wageningen. In voorbereiding.
- McGuire, J., L. Wright Morton en A.D. Cast, 2013. Reconstructing the good farmer identity: shifts in farmer identities and farm management practices to improve water quality. *Agriculture and Human Values* 30, 57-69. <https://doi.org/10.1007/s10460-012-9381-y>
- Michie, S., L. Atkins, R. West, H. Goosen, K. van 't Hof en S. Mehra, 2018. Het gedragsveranderingswiel: 8 stappen naar succesvolle interventies. Amsterdam University Press. <https://www.aup.nl/en/book/9789462986664/het-gedragsveranderingswiel>
- Noij, G.J. (2023). Experiment werking bufferstrook: thema Water (No. 94). Wageningen Livestock Research.
- Nolan, J.M., P. Wesly Schultz, R.B. Cialdini, N.J. Goldstein en V. Griskevicius., 2008. Normative social influence is underdetected. *Personality and Social Psychology Bulletin* 34, 913-923. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167208316691>
- Reijs, J., R. Jongeneel, A. Beldman en C. Daatselaar, 2024. Appreciatie Plan van Aanpak Mestmarkt; Op verzoek van Nederlandse Zuivel Organisatie. Wageningen Economic Research, Rapport 2024-082, Wageningen.
- Remkes, J., 2022. Wat wel kan. Uit de impasse en een aanzet voor perspectief. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-4039eee4ed64ecd5574d2c34f1e1fe24fa8e8f18/pdf>
- Reynaldo, J. en A. Santos, 1999. Cronbach's Alpha: A tool for assessing the reliability of scales, *Journal of Extension*, Vol. 37, No 2, pp. 1-5.
- Rijksoverheid, 2018. Totstandkoming fosfaatrechtenstelsel. [Totstandkoming fosfaatrechtenstelsel | Mest | Rijksoverheid.nl](#)
- Rijksoverheid, 2023. Sterke en duurzame landbouwsector in 2040. [Sitearchief - Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit](#)
- Rijksoverheid, 2024. Plan van aanpak mestmarkt. [Plan van aanpak mestmarkt | Rapport | Rijksoverheid.nl](#)
- Senger, I., J.A.R. Borges en J.A.M.D. Macchado, 2017. Using the theory of planned behavior to understand the intention of small farmers in diversifying their agricultural production. *J. Rural St.* 49, 32-40. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.10.006>.
- Siebrecht, N., 2020. Sustainable agriculture and its implementation gap - overcoming obstacles to implementation. *Sustainability* 12 (9), 3853. <https://doi.org/10.3390/su12093853>.
- Stewart, K., 2024. Pearson's correlation coefficient. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Pearsons-correlation-coefficient>. Accessed 14 June 2024.
- Termeer, C.J.A.M., G. Breeman, F.A. Geerling-Eiff, N. van den Berkmortel, G.J. Schaick en F.B. Hubeek, 2007. Omgaan met mest; Betekenisgeving aan landbouw, milieu en mestregelgeving. LEI rapport 3.07.07, Den Haag. [Omgaan met mest: betekenisgeving aan landbouw, milieu en mestregelgeving \(wur.nl\)](#)

Bijlage 1 Interviewvragen actualisatie enquête

Introductie/ bedrijfsvoering algemeen

1. Wat is uw achtergrond en rol in de mestketen?
2. Hoe kijkt u naar de ontwikkelingen in de sector nu en in de toekomst?
 - Over welke onderwerpen maakt u zich het meeste zorgen (nu en in de toekomst)?
 - Wat ziet u als grootste kansen en uitdagingen voor de agrarische sector (nu en in de toekomst)?
3. Wat zijn, binnen uw sector, de belangrijkste duurzaamheidsthema's? (Input voor aanscherping/aanvulling bijlage 1)
4. Wat hoort u binnen uw sector over het mestbeleid?

Mestwetgeving in het algemeen

5. Wat zijn volgens u de belangrijkste doelen van het mestbeleid?
6. Welke elementen/regels van de mestwetgeving zijn het belangrijkste voor uw sector? (denk bijvoorbeeld aan zaken als bemestingsnormen, uitrijperiode)

Gevolgen van de mestwetgeving op bedrijfsniveau (Als we meer specifiek kijken naar de gevolgen op bedrijfsniveau)

7. Wat zijn in uw ogen de positieve en negatieve effecten van het huidige mestbeleid in uw sector? (bijlage 2)
8. Wat zijn de belangrijkste knelpunten in uw sector ten aanzien van het mestbeleid? (Input voor aanscherping/aanvulling bijlage 3)
 - *(Melkveehouderij) - Wat voor impact heeft het opheffen van de derogatie op de bedrijfsvoering? Levert het nieuwe problemen/knelpunten op? - indien nog niet aan de orde gekomen.*

Advisering en informatievoorziening over het mestbeleid

9. In het netwerk van de ondernemer zijn er personen en instanties die mogelijk van invloed zijn op de beslissingen die de persoon neemt ten aanzien van het mestbeleid. Welke personen of instanties zijn dit? (Input als aanvulling op bijlage 4)
10. Waar denkt u dat de ondernemers hun informatie vandaan halen als het gaat over het mestbeleid? (internet/loket, enzovoort; Input voor bijlage 5)
 - Personen
 - Instanties
 - Media
11. Wat verwacht u dat er in het mestbeleid verandert in de komende jaren? Wat vindt u daarvan? Wat betekent dat voor de uw sector, denkt u?

Extra vraag:

12. We hebben nog een aantal vragen om de ondernemers en hun bedrijven te categoriseren, heeft u hier nog aanvullingen op? (bijlage 6)
13. Wat denkt u van het versturen van dezelfde enquête naar alle sectoren?
14. Hebben we nog iets gemist? Heeft u nog aanvullende onderwerpen?
15. Kent u mogelijk nog agrarisch ondernemers (in uw sector) die we kunnen benaderen om mee te doen aan de verdere ontwikkeling en het toetsen van de vragenlijst?

Bijlage 2 Enquête over het mestbeleid

Introductie

Pagina 1

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft Wageningen Economic Research gevraagd om een bijdrage te leveren aan de evaluatie van de Meststoffenwet 2024. De Meststoffenwet heeft als doel de milieubelasting door het gebruik van stikstof en fosfor in meststoffen terug te dringen en de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater te verbeteren.

Een onderdeel van de evaluatie is een onderzoek naar de beleving van het mestbeleid onder agrarische ondernemers uit verschillende sectoren. Het doel van dit onderzoek is om na te gaan hoe agrarische ondernemers denken over de mestwetgeving en hoe ze deze ervaren. Uw mening telt! Daarom willen wij u vragen om deze vragenlijst in te vullen.

Met de 'mestwetgeving' bedoelen we alle regels waar agrariërs aan gebonden zijn en die gericht zijn op bescherming van grond- en oppervlaktewater. Regels zijn bijvoorbeeld de gebruiksnormen en eisen voor mestopslag, -vervoer, -toepassing en -verwerking.

Het invullen van de enquête zal ongeveer 20 minuten duren. Uw persoonsgegevens worden niet aan de opdrachtgever of derden verstrekt.

Bij voorbaat hartelijk dank voor uw medewerking!

Pagina 2

BLOK A: Kenmerken van uw bedrijf

1. Wat is de hoofdactiviteit van uw bedrijf?

- a. melkveehouderij (n = 100)
- b. varkenshouderij (n = 50)
- c. pluimveehouderij (n = 30)
- d. vleeskalverhouderij (n = 30)
- e. akkerbouw (n = 100)
- f. sierteelt (n = 50)
- g. vollegrondsgroenteteelt (n = 30)

Pagina 3

2. Wat zijn de hoofdgewassen die op uw bedrijf verbouwd worden? (meerdere antwoorden mogelijk)

[ROUTING: ENKEL VOOR akkerbouw, sierteelt, vollegrondsgroenteteelt (1E, 1F, 1G)]

- a. aardappelen
- b. suikerbieten
- c. granen
- d. uien
- e. winterpeen
- f. asperges
- g. andijvie
- h. bloemkwekerijgewassen (snijbloemen, pot- of perkplanten en vaste planten)
- i. bloembollen
- j. boomkwekerijgewassen
- k. overige vollegrondsgroenten (prei, spinazie, sla, e.d.)
- l. anders, namelijk: ...

Pagina 4

3. Waarin is uw bedrijf gespecialiseerd?

[ROUTING: ENKEL VOOR varkenshouderij (1B)]

- a. gesloten bedrijf
- b. vermeerderaar
- c. vleesvarkensbedrijf
- d. anders, namelijk: ...

Pagina 5

4. In wat voor teelten heeft uw bedrijf zich gespecialiseerd?

[ROUTING: ENKEL VOOR sierteelt (1F)]

- a. bedekte teelt
- b. onbedekte teelt

Pagina 6

5. Heeft u korte teelten of langjarige teelten?

[ROUTING: ENKEL VOOR sierteelt en vollegrondsgroente (1F,1G)]

- a. korte teelt
- b. langjarige teelt
- c. combinatie van korte en langjarige teelt

Pagina 7

6. Waarin is uw bedrijf gespecialiseerd?

[ROUTING: ENKEL VOOR pluimveehouderij (1C)]

- a. vleeskuikens
- b. legkippen
- c. vermeerderingsbedrijf vleeskuiken
- d. vermeerderingsbedrijf leghennen
- e. anders, namelijk

Pagina 8

7. Waarin is uw bedrijf gespecialiseerd?

[ROUTING: ENKEL VOOR vleeskalverhouderij (1D)]

- a. kalveren voor blank kalfsvlees
- b. rosé start kalveren
- c. jong rosé afmest kalveren
- d. oud rosé afmest kalveren
- e. allround
- f. anders, namelijk

8. Bent u onderdeel van een integratie?

[ROUTING: ENKEL VOOR vleeskalverhouderij (1D)]

- a. ja
- b. nee

Pagina 9

9. Wat was uw bedrijfsomvang, in hectares en/of aantal dieren in 2023 op locaties in Nederland?

..... hectare landbouwgrond eigendom

..... hectare landbouwgrond kortlopende pacht

.....hectare landbouwgrond langlopende pacht

..... melkkoeien [ROUTING: ENKEL VOOR melkveehouderij (1A)]

..... varkens [ROUTING: ENKEL VOOR varkenshouderij (1B)]

..... kuikens/kippen/overige pluimvee [ROUTING: ENKEL VOOR pluimveehouderij (1C)]

.....kalveren [ROUTING: ENKEL VOOR vleeskalverhouderij (1D)]

10. Welke grondsoorten komen voor op uw bedrijf (%)? Het totale aantal moet optellen tot 100%. [moet optellen tot 100%]

- ... % zand
- ... % löss
- ... % klei
- ... % veen
- ... % anders, namelijk

11. Is uw bedrijf (voor een deel) biologisch of in omschakeling naar biologisch?

- a. nee
- b. ja, biologisch gecertificeerd (Skal)
- c. ja, biologisch-dynamisch gecertificeerd (Demeter)
- d. ja, in omschakeling naar biologisch

12. Wat is de afstand van uw bedrijf tot een Natura2000-gebied?

- a. minder dan 1 km
- b. 1-10 km
- c. 10-25 km
- d. meer dan 25 km

13. Welke mestsoort is in 2023 uitgereden/uitgestrooid op uw eigen grond (eigendom en pacht)? (meerdere antwoorden mogelijk)

- a. drijfmest
- b. vaste mest
- c. kunstmest
- d. overige organische stoffen
- e. er is geen mest uitgereden/uitgestrooid (unieke optie)

14. Heeft uw bedrijf in een of meerdere jaren in de periode 2020-2024 een derogatievergunning gekregen?

[ROUTING: ENKEL VOOR melkveehouderij (1A)]

- a. ja
- b. nee

BLOK B: Belangrijke thema's in de algemene bedrijfsvoering van agrarische ondernemers ?

15. Hieronder wordt een aantal thema's genoemd met betrekking tot uw bedrijfsvoering. Wat zijn de 3 belangrijkste thema's die u in 2023 bezig hebben gehouden? Sleep de 3 belangrijkste thema's van links naar rechts of maak gebruik van de pijltjes. Plaats het meest belangrijke thema bovenaan en het minst belangrijke thema onderaan. [RANDOMISEREN, behalve anders, namelijk]

Drie belangrijkste thema's rondom bedrijfsvoering
afvoer en/of verwerking van mest
aanvoer van nutriënten en mest(stoffen)
weer en klimaat
afzet en prijzen
energiebehoefte
arbeidsinzet (eigen en derden)
samenwerking met ketenpartijen
samenwerking met overheden
inzet van machines/technologie
gewasbescherming
winstgevendheid
Voerspoor
anders, namelijk

16. Wat zijn de 3 belangrijkste duurzaamheidsthema's waar u zich binnen uw bedrijf mee bezig houdt? Sleep de 3 belangrijkste thema's van links naar rechts of maak gebruik van de pijltjes. Plaats het meest belangrijke thema bovenaan en het minst belangrijke onderaan.

[RANDOMISEREN, behalve anders, namelijk ... die moet onderaan blijven]

Drie belangrijkste duurzaamheids thema's
verminderen uitstoot van broeikasgassen
gebruik en productie van hernieuwbare energie van windmolens en zonnepanelen
verminderen van ammoniakemissie
verbeteren van dierenwelzijn [ENKEL VOOR 1A, B, C en D]
verbeteren van diergezondheid [ENKEL VOOR 1A, B, C en D]
behoud van weidegang voor melkkoeien en uitloop voor varkens en pluimvee [ENKEL VOOR 1A, B, C]
verbeteren van bodemvruchtbaarheid
verhogen van stikstofefficiëntie
verminderen van stikstof- en fosfaat emissies naar oppervlaktewater en grondwater
verbeteren van biodiversiteit
anders, namelijk...

BLOK C: Uw opvattingen over het huidige mestbeleid

17. Wat zijn in uw ogen de drie belangrijkste doelen van het mestbeleid?

Sleep de 3 belangrijkste doelen van links naar rechts of maak gebruik van de pijltjes. Plaats het meest belangrijke doel bovenaan en het minst belangrijke onderaan. *[RANDOMISEREN, behalve anders, namelijk....die moet onderaan blijven]*

Drie belangrijkste doelen van het mestbeleid
op peil houden van bodemkwaliteit
efficiënte benutting van nutriënten
verbeteren van waterkwaliteit
oplossen van het mestoverschot
voorkomen van uitbreiding van agrarische bedrijven
voorkomen van het overtreden van mestregels
anders, namelijk...

18. Wat is uw mening over het mestbeleid? Let op: de stellingen verschijnen automatisch één voor één in beeld. [RANDOMISEREN]

	helemaal mee oneens	oneens	enigszins oneens	neutraal	enigszins eens	eens	helemaal mee eens
Ik vind het goed dat er een mestbeleid is.	1	2	3	4	5	6	7
Alle aspecten van het huidige mestbeleid tegen elkaar afgewogen, levert een negatief beeld op.	1	2	3	4	5	6	7
Ik heb het gevoel dat het huidige mestbeleid veel risico's met zich meebrengt voor mijn bedrijf.	1	2	3	4	5	6	7
Alles bij elkaar genomen ben ik een voorstander van het huidige mestbeleid.	1	2	3	4	5	6	7
Ik streef naar een verdergaande bijdrage aan de milieudoelen dan de wettelijke verplichting.	1	2	3	4	5	6	7
Ondernemers horen zo nauwkeurig mogelijk invulling te geven aan het mestbeleid op hun bedrijf.	1	2	3	4	5	6	7
Ik heb voldoende kennis om invulling te geven aan het mestbeleid op mijn bedrijf.	1	2	3	4	5	6	7
Ik beschik over voldoende vakmanschap om invulling te geven aan het mestbeleid op mijn bedrijf.	1	2	3	4	5	6	7
Ik sta achter de doelen van het huidige mestbeleid.	1	2	3	4	5	6	7
Soms lukt het niet om de mestbalans kloppend te krijgen.	1	2	3	4	5	6	7
Het mestbeleid is te ingewikkeld geworden; boeren moeten de mestboekhouding zelf kunnen doen.	1	2	3	4	5	6	7
Ik heb moeite om aan de huidige eisen van het mestbeleid te voldoen.	1	2	3	4	5	6	7
Het huidige mestbeleid draagt effectief bij aan het halen van milieudoelen.	1	2	3	4	5	6	7
Het huidige mestbeleid prikkelt mij om aan het beperken van milieu-emissies te werken.	1	2	3	4	5	6	7

19. Hoe denkt u over het mestbeleid in de toekomst? [RANDOMISEREN]

	helemaal mee oneens	oneens	enigszins oneens	neutraal	enigszins eens	eens	helemaal mee eens
Ik verwacht dat het mestbeleid in de komende 5 jaar nog verder aangescherpt zal worden.	1	2	3	4	5	6	7
Als het huidige mestbeleid nog verder wordt aangescherpt, wordt het heel moeilijk om mijn bedrijf voort te zetten.	1	2	3	4	5	6	7
Het verder aanscherpen van het mestbeleid werkt het overtreden van mestregels in de hand.	1	2	3	4	5	6	7
Het huidige mestbeleid moet verder aangescherpt worden om milieudoelen te realiseren.	1	2	3	4	5	6	7
Het huidige mestbeleid moet niet verder aangescherpt, maar aangepast worden om milieudoelen te realiseren.	1	2	3	4	5	6	7

BLOK D: Mogelijke verklaringen voor de houding van agrariërs ten aanzien van het mestbeleid.**20. Wat betekent het huidige mestbeleid voor uw bedrijf?**

Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid...						
zeer nadelig	nadelig	enigszins nadelig	neutraal	enigszins voordelig	voordelig	zeer voordelig
1	2	3	4	5	6	7
zeker niet haalbaar	niet haalbaar	enigszins onhaalbaar	neutraal	enigszins haalbaar	haalbaar	zeker haalbaar
1	2	3	4	5	6	7
zeker niet nuttig	niet nuttig	enigszins niet nuttig	neutraal	enigszins nuttig	nuttig	zeer nuttig
1	2	3	4	5	6	7

21. Hoe denkt u over mogelijke effecten van het huidige mestbeleid? [RANDOMISEREN, behalve anders, namelijk...]

	zeer onwaarschijnlijk	onwaarschijnlijk	enigszins onwaarschijnlijk	neutraal	enigszins waar schijnlijk	waar schijnlijk	zeer waarschijnlijk
Het huidige mestbeleid...							
leidt tot betere gewasopbrengsten.	1	2	3	4	5	6	7
levert op termijn meer inkomsten op.	1	2	3	4	5	6	7
gaat ten koste van mijn bedrijfsresultaten.	1	2	3	4	5	6	7
is goed voor de bodemvruchtbaarheid.	1	2	3	4	5	6	7
is goed voor het milieu.	1	2	3	4	5	6	7
gaat ten koste van de arbeidsvreugde.	1	2	3	4	5	6	7
kost mij veel tijd.	1	2	3	4	5	6	7
werkt overtreden van mestregels in de hand.	1	2	3	4	5	6	7
is goed voor de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater.	1	2	3	4	5	6	7
kost mij veel moeite.	1	2	3	4	5	6	7
vergt een zorgvuldige planning.	1	2	3	4	5	6	7
maakt het moeilijk voor mij om mijn bedrijf voort te zetten.	1	2	3	4	5	6	7
helpt mij mijn land gericht te bemesten.	1	2	3	4	5	6	7
leidt tot hoger gebruik van kunstmest.	1	2	3	4	5	6	7
anders, namelijk ...	1	2	3	4	5	6	7

22. Hieronder worden enkele mogelijke knelpunten van het huidige mestbeleid genoemd. In hoeverre bent u het ermee eens dat dit een knelpunt is? [RANDOMISEREN]

	helemaal mee oneens	oneens	enigszins oneens	neutraal	enigszins eens	eens	helemaal mee eens	weet niet / geen mening / n.v.t.
hoge kosten van mestafzet	1	2	3	4	5	6	7	8
verminderde bodemvruchtbaarheid door uitputting van de grond	1	2	3	4	5	6	7	8
onduidelijkheid over de samenstelling (hoeveelheid nitraat en fosfaat) van de aangevoerde mest	1	2	3	4	5	6	7	8
hoge administratieve lasten	1	2	3	4	5	6	7	8
uitvoeren van de mestwetgeving is te ingewikkeld	1	2	3	4	5	6	7	8
overtreding van mestregels door andere agrarische ondernemers	1	2	3	4	5	6	7	8
overtreding van mestregels door mesttransporteurs en/of -leveranciers	1	2	3	4	5	6	7	8
vergunningverlening voor mestverwerking	1	2	3	4	5	6	7	8
steeds minder mogelijkheid om mest af te zetten	1	2	3	4	5	6	7	8
stimuleert schaalvergroting in de veehouderij	1	2	3	4	5	6	7	8
minder exportmogelijkheden van Nederlandse mestproducten door strengere regels	1	2	3	4	5	6	7	8
door afschaffing derogatie in de melkveehouderij krijgen alle agrarische ondernemers te maken met krappe mestplaatsingsruimtes	1	2	3	4	5	6	7	8
milieudoelen zijn soms tegenstrijdig met elkaar of met andere duurzaamheidsdoelen	1	2	3	4	5	6	7	8
weinig draagvlak onder boeren	1	2	3	4	5	6	7	8
druk op mijn bedrijf door groei veehouderij	1	2	3	4	5	6	7	8
onvoldoende draagvlak in Brussel voor Nederlandse invulling van het mestbeleid	1	2	3	4	5	6	7	8
mestwetgeving is te generiek	1	2	3	4	5	6	7	8
regelgeving sluit niet aan bij de praktijk	1	2	3	4	5	6	7	8
beperkt het gebruik van organische stof	1	2	3	4	5	6	7	8
kalenderlandbouw	1	2	3	4	5	6	7	8
te hoge grondprijzen	1	2	3	4	5	6	7	8
anders, namelijk ...	1	2	3	4	5	6	7	8

23. Kunt u reageren op de volgende stellingen die gaan over hoe anderen over het mestbeleid denken en wat zij van u verwachten op dit gebied?

	zeker niet waar	niet waar	enigszins niet waar	neutraal	enigszins waar	waar	zeker waar	weet niet / geen mening/ n.v.t.
De meeste agrarische ondernemers in mijn omgeving doen er alles aan om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	1	2	3	4	5	6	7	8
Veel ondernemers zoals ik doen er alles aan om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	1	2	3	4	5	6	7	8
Veel ondernemers zoals ik verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	1	2	3	4	5	6	7	8
De meeste agrarische ondernemers in mijn omgeving verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	1	2	3	4	5	6	7	8
De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	1	2	3	4	5	6	7	8

De volgende vragen gaan over wat anderen vinden over uw handelen rondom het mestbeleid en in hoeverre u zich daarvan iets aantrekt.

24. In hoeverre vinden de volgende personen en/of instanties dat u er alles aan moet doen om aan het huidige mestbeleid te voldoen?

	zeker niet	niet	enigszins niet	neutraal	enigszins wel	wel	zeker wel	weet niet / geen mening / n.v.t.
mijn familie	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn buren	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn belangenorganisatie (bijvoorbeeld LTO, NAV)	1	2	3	4	5	6	7	8
organisatie waar ik mijn mest afzet	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn collega agrarische ondernemers	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn afnemer	1	2	3	4	5	6	7	8
accountant	1	2	3	4	5	6	7	8
veevoerleverancier	1	2	3	4	5	6	7	8
teeltadviseur	1	2	3	4	5	6	7	8
onafhankelijk adviseur	1	2	3	4	5	6	7	8
mesttransporteur en/of - leverancier	1	2	3	4	5	6	7	8
anders, namelijk ...	1	2	3	4	5	6	7	8

25. Hoe belangrijk is de mening van de volgende personen en/of instanties voor u als u belangrijke beslissingen moet nemen over aanpassingen in de bedrijfsvoering ten behoeve van het mestbeleid?

	zeker niet belangrijk	niet belangrijk	Enigszins onbelangrijk	neutraal	enigszins belangrijk	wel belangrijk	zeker wel belangrijk	weet niet / geen mening / n.v.t.
mijn familie	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn buren	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn belangenorganisatie (bijvoorbeeld LTO, NAV)	1	2	3	4	5	6	7	8
organisatie waar ik mijn mest afzet	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn collega agrarische ondernemers	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn afnemer	1	2	3	4	5	6	7	8
accountant	1	2	3	4	5	6	7	8
veevoerleverancier	1	2	3	4	5	6	7	8
teeltadviseur	1	2	3	4	5	6	7	8
onafhankelijk adviseur	1	2	3	4	5	6	7	8
mesttransporteur en/of -leverancier	1	2	3	4	5	6	7	8
anders, namelijk ...	1	2	3	4	5	6	7	8

26. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken? *RANDOMISEREN*

	helemaal mee oneens	oneens	enigszins oneens	neutraal	enigszins eens	eens	helemaal mee eens
De mensen die het mestbeleid maken, begrijpen niet hoe moeilijk het is om het toe te passen.	1	2	3	4	5	6	7
Er zouden minder regels ten aanzien van mest moeten zijn.	1	2	3	4	5	6	7
Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en burgers.	1	2	3	4	5	6	7
Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en beleidsmakers.	1	2	3	4	5	6	7
Agrarische ondernemers hebben bijna niets te zeggen over het mestbeleid.	1	2	3	4	5	6	7
De mensen die het mestbeleid bepalen, hebben de juiste kennis hiervoor.	1	2	3	4	5	6	7
Ook al zijn agrarische ondernemers en burgers aparte groepen, het voelt alsof we allemaal aan dezelfde kant staan ten aanzien van het mestbeleid.	1	2	3	4	5	6	7
De overheid zou strenger moeten handhaven en controleren op het naleven van de mestregels.	1	2	3	4	5	6	7

27. Heeft u het idee dat u voldoende geïnformeerd wordt over het mestbeleid?

- a. ja
b. nee

28. Hoe belangrijk of onbelangrijk zijn de volgende personen, instanties of media voor u als informatiebron over het mestbeleid?

	zeer onbelangrijk	onbelangrijk	enigszins onbelangrijk	neutraal	enigszins belangrijk	belangrijk	zeer belangrijk	weet niet / geen mening / n.v.t
onafhankelijk adviseur	1	2	3	4	5	6	7	8
mijn belangenorganisatie (bijv. LTO, NAV, etc.)	1	2	3	4	5	6	7	8
mestleverancier en/of -transporteur	1	2	3	4	5	6	7	8
organisatie voor mestafzet	1	2	3	4	5	6	7	8
veevoerleverancier	1	2	3	4	5	6	7	8
teeltadviseur	1	2	3	4	5	6	7	8
collega-ondernemers	1	2	3	4	5	6	7	8
lokale / regionale overheid	1	2	3	4	5	6	7	8
provinciale overheid	1	2	3	4	5	6	7	8
landelijke overheid	1	2	3	4	5	6	7	8
RVO	1	2	3	4	5	6	7	8
agrarische natuur collectieven	1	2	3	4	5	6	7	8
accountant	1	2	3	4	5	6	7	8
internet	1	2	3	4	5	6	7	8
social media	1	2	3	4	5	6	7	8
vakbladen	1	2	3	4	5	6	7	8
onderzoeksrapporten	1	2	3	4	5	6	7	8
anders, namelijk ...	1	2	3	4	5	6	7	8

29. Bent u van plan te blijven voldoen aan de eisen van het mestbeleid? *RANDOMISEREN*

	zeker niet	niet	enigszins niet	neutraal	enigszins wel	wel	zeker wel
Over vijf jaar voldoet mijn bedrijf nog steeds aan de eisen van het mestbeleid.	1	2	3	4	5	6	7
Ook als het mestbeleid strenger wordt, ben ik van plan eraan te blijven voldoen.	1	2	3	4	5	6	7
Als het mestbeleid strenger wordt, wacht ik zo lang mogelijk met het aanpassen van mijn bedrijfsvoering daarop.	1	2	3	4	5	6	7
Als het mestbeleid strenger wordt, haak ik af.	1	2	3	4	5	6	7

30. In hoeverre neemt u in de bedrijfsvoering vrijwillige maatregelen die vallen onder de volgende regelingen?

	ja, ik neem vrijwillige maatregelen die onder deze regeling vallen	nee, maar ben wel van plan om vrijwillige maatregelen te gaan nemen	nee, en ik ben ook niet van plan om vrijwillige maatregelen te gaan nemen
Ecoregelingen die vallen onder het GLB (Gemeenschappelijk Landbouw Beleid)			
DAW (Deltaplan Agrarisch Waterbeheer)			
ANLb (Agrarisch Natuur en Landbouw beheer)			
anders, namelijk ...			

31. Hoe beïnvloedt het huidige mestbeleid uw deelname aan vrijwillige maatregelen die onder bovengenoemde regelingen vallen (Ecoregeling, DAW, ANLb, etc.)?

	zeker niet waar	niet waar	enigszins niet waar	neutraal	enigszins waar	waar	zeker waar
Door het huidige mestbeleid sta ik minder open voor deelname aan vrijwillige maatregelen.							
Het huidige mestbeleid belemmert mij om deel te nemen aan vrijwillige maatregelen.							

32. Hieronder staan enkele oplossingen genoemd die het mestbeleid mogelijk kunnen verbeteren. Kunt u aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk u deze oplossingen vindt? *RANDOMISEREN*

	zeer onbelangrijk	onbelangrijk	enigszins onbelangrijk	neutraal	enigszins belangrijk	belangrijk	zeer belangrijk	weet niet / geen mening / n.v.t
aanwijzen van met nutriënten verontreinigde gebieden in Nederland	1	2	3	4	5	6	7	8
vergunningverlening rondom mestverwerking soepeler laten verlopen	1	2	3	4	5	6	7	8
mestverwerking tot hoogwaardige producten stimuleren	1	2	3	4	5	6	7	8
meer samenhangend beleid (nu is er regelgeving op deelgebieden met soms tegenstrijdige effecten)	1	2	3	4	5	6	7	8
voerspoor uitbreiden (ROUTING 1A, B, C, D)	1	2	3	4	5	6	7	8
meer grondgebondenheid in de veehouderij	1	2	3	4	5	6	7	8
krimp van de veestapel	1	2	3	4	5	6	7	8
verlagen mestproductie	1	2	3	4	5	6	7	8
beperken mestplaatsingsruimte	1	2	3	4	5	6	7	8
beperken mestgebruik	1	2	3	4	5	6	7	8
bevorderen van het verwaarden van mest	1	2	3	4	5	6	7	8
bevorderen van export van meststoffen	1	2	3	4	5	6	7	8
overgaan op doelsturing	1	2	3	4	5	6	7	8
beleid bedrijfs- / gebiedsspecifieker maken	1	2	3	4	5	6	7	8
bevorderen technologische innovaties	1	2	3	4	5	6	7	8
anders, namelijk ...	1	2	3	4	5	6	7	8

33. Hoeveel beslisnemers/eigenaren telt uw bedrijf?

..... eigenaren (min 0, max 99)

34. Welke ontwikkelingsfase past het best bij uw bedrijf?

- het bedrijf is in de afgelopen 10 jaar overgedragen aan een nieuwe generatie
- het bedrijf is langer dan 10 jaar geleden overgenomen en wordt naar verwachting nog minimaal 10 jaar voortgezet door de huidige ondernemer(s)
- het bedrijf wordt naar verwachting binnen 10 jaar overgedragen aan een nieuwe generatie
- het bedrijf wordt naar verwachting binnen 10 jaar beëindigd / verkocht
- het is op dit moment onduidelijk hoe het bedrijf zich de komende 10 jaar zal ontwikkelen

35. Wat zijn uw verwachtingen voor de toekomst van uw bedrijf?

Ik verwacht qua hectares / dieren in 2030 dat....

- a. ik gestopt ben met mijn bedrijf.
- b. mijn bedrijf minder groot is dan nu
- c. mijn bedrijf even groot is als nu
- d. mijn bedrijf tussen 0 en 20% gegroeid is ten opzichte van 2023
- e. mijn bedrijf meer dan 20% gegroeid is ten opzichte van 2023

36. In de toekomst wil ik mijn bedrijf in de volgende richting ontwikkelen (meerdere antwoorden mogelijk):

- a. verbreding (bijvoorbeeld met recreatie, zorgaanbod, streekwinkel, natuurbeheer, etc.)
- b. specialisatie en/of intensivering
- c. een ander bedrijfssysteem (bijvoorbeeld regeneratief, natuurinclusief, biologisch, etc.)
- d. anders, namelijk: ...
- e. geen van bovenstaande (unieke optie)

Pagina 30

37. Is er voor uw bedrijf een bedrijfsopvolger van 16 jaar of ouder?

[ROUTING: ENKEL VOOR vraag ontwikkelingsfase: vraag 34 - B,C,D,E]

- a. ja
- b. nee
- c. weet ik niet

Pagina 31

38. Bevindt uw bedrijf zich in een NV (met Nutriënten Verontreinigd) gebied?

- a. ja
- b. nee

39. Doet u zelf de mestboekhouding of heeft u een adviseur die dat voor u doet?

- a. ik doe het zelf
- b. mijn adviseur doet dit
- c. ik doe de mestboekhouding samen met mijn adviseur

40. Heeft u ander betaald werk?

- a. nee
- b. ja, als nevenactiviteit (mijn agrarisch bedrijf is mijn hoofdinkomen)
- c. ja, als hoofdactiviteit (mijn agrarisch bedrijf is niet mijn hoofdinkomen)

Pagina 32

41. Wat is uw leeftijd?

..... jaar

42. Wat is uw hoogst behaalde opleidingsniveau?

- a. basisschool
- b. VMBO
- c. HAVO/VWO
- d. MBO
- e. HBO
- f. universiteit

43. Heeft u een agrarische opleiding gevolgd?

- a. ja, een basis landbouwopleiding
- b. ja, een volledige landbouwopleiding op MBO niveau
- c. ja, een volledige landbouwopleiding op HBO/universitair niveau
- d. nee
- e. anders, namelijk ...

44. Wat zijn de eerste twee cijfers van uw postcode?

Pagina 33

Buiten de doelgroep pagina

Voor uw sector hebben we inmiddels voldoende respons, we hebben verder geen vragen voor u. Klik op 'Volgende' om de vragenlijst af te sluiten.

Pagina 34

AFSLUITING:

Dit waren alle vragen. Heeft u nog opmerkingen naar aanleiding van deze enquête? Dan kunt u die hieronder kwijt:

.....
.....
.....

Wij verloten 40 digitale VVV-bonnen ter waarde van 50 euro onder alle deelnemers die deze enquête volledig invullen. Wilt u hiervoor in aanmerking komen? Laat dan hieronder uw e-mailadres achter. Uw antwoorden op de vragenlijst blijven anoniem en worden niet gekoppeld aan uw ingevulde e-mailadres. Uw e-mailadres wordt uitsluitend gebruikt voor de verloting en wordt na afloop van het project verwijderd. Als u niet wilt deelnemen aan de verloting, kunt u deze vraag overslaan.

e-mailadres:@....

De uitkomsten van de enquête wil Wageningen Economic Research bespreken met agrarische ondernemers uit de diverse sectoren, in bijeenkomsten met 8 à 10 deelnemers. Ook willen de onderzoekers in deze bijeenkomsten verder ingaan op mogelijke ideeën voor het toekomstig mestbeleid. Deze bijeenkomsten duren ca. 2 uur en vinden verspreid door het land plaats in april 2024.

Heeft u interesse om aan één van deze bijeenkomsten deel te nemen? Laat dan hieronder uw e-mailadres en telefoonnummer achter, ook als u dit in de voorgaande vraag al heeft gedaan. U wordt dan op een later tijdstip benaderd voor deelname aan een bijeenkomst bij u in de regio (er is een kleine kans dat u - afhankelijk van het aantal aanmeldingen in uw regio - niet geplaatst kunt worden voor deelname). Voor deelname ontvangt u een tegemoetkoming van 100 euro in de vorm van een digitale VVV-cadeaubon.

Met het invullen van uw gegevens, geeft u toestemming dat uw e-mailadres, telefoonnummer, sector en de eerste 2 cijfers van uw postcode worden doorgegeven aan Wageningen Economic Research. Zij gebruiken deze gegevens uitsluitend om contact met u op te nemen over het inplannen van de bijeenkomsten. Uw ingevulde antwoorden in de vragenlijst blijven anoniem en worden niet gekoppeld aan uw ingevulde e-mailadres en telefoonnummer.

- a. ja, ik wil deelnemen en geef toestemming voor het doorgeven van de hierboven genoemde gegevens aan Wageningen Economic Research:
e-mailadres:@....
telefoonnummer: ...
- b. nee, ik wil niet deelnemen

Hartelijk dank voor uw medewerking! Klik op 'Volgende' om uw antwoorden te versturen.

Bijlage 3 Opbouw van constructen op basis van factoranalyse en theorie

Construct met bijbehorende item (variabelen)	Cronbach's alpha	Aantal items	Op basis van
Intentie	0,75	2	TPB
Over vijf jaar voldoet mijn bedrijf nog steeds aan de eisen van het mestbeleid.			
Ook als het mestbeleid strenger wordt, ben ik van plan eraan te blijven voldoen.			
Attitude	0,79	3	TPB
Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid zeer nadelig/ zeer voordelig			
Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid (zeker niet haalbaar/ zeker haalbaar)			
Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid (zeker niet nuttig/ zeer nuttig)			
Positieve overtuigingen	0,85	6	TPB
Het huidige mestbeleid leidt tot betere gewasopbrengsten.			
Het huidige mestbeleid levert op termijn meer inkomsten op.			
Het huidige mestbeleid is goed voor de bodemvruchtbaarheid.			
Het huidige mestbeleid is goed voor het milieu.			
Het huidige mestbeleid is goed voor de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater.			
Het huidige mestbeleid helpt mij mijn land gericht te bemesten.			
Negatieve overtuigingen	0,79	8	TPB
Het huidige mestbeleid gaat ten koste van mijn bedrijfsresultaten.			
Het huidige mestbeleid gaat ten koste van de arbeidsvreugde.			
Het huidige mestbeleid kost mij veel tijd.			
Het huidige mestbeleid werkt overtreden van mestregels in de hand.			
Het huidige mestbeleid kost mij veel moeite.			
Het huidige mestbeleid Het huidige mestbeleid vergt een zorgvuldige planning.			
Het huidige mestbeleid maakt het moeilijk voor mij om mijn bedrijf voort te zetten.			
Het huidige mestbeleid leidt tot hoger gebruik van kunstmest.			
Ervaren risico en onzekerheid	0,70	3	Toegevoegd aan TPB
Alle aspecten van het huidige mestbeleid tegen elkaar afgewogen, levert een negatief beeld op.			
Ik heb het gevoel dat het huidige mestbeleid veel risico's met zich meebrengt voor mijn bedrijf.			
Alles bij elkaar genomen ben ik een voorstander van het huidige mestbeleid.			
Descriptieve sociale norm	0,89	2	TPB
De meeste agrarische ondernemers in mijn omgeving doen er alles aan om aan het huidige mestbeleid te voldoen.			
Veel ondernemers zoals ik doen er alles aan om aan het huidige mestbeleid te voldoen.			
Injunctieve sociale norm	0,88	3	TPB
Veel ondernemers zoals ik verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.			
De meeste agrarische ondernemers in mijn omgeving verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.			
De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.			
Wij-zij gevoel negatief	0,73	5	SIT
De mensen die het mestbeleid maken, begrijpen niet hoe moeilijk het is om het toe te passen.			
Er zouden minder regels ten aanzien van mest moeten zijn.			
Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en burgers.			
Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en beleidsmakers.			
Agrarische ondernemers hebben bijna niets te zeggen over het mestbeleid.			
MB belangrijk	0,77	5	Factoranalyse
Het huidige mestbeleid draagt effectief bij aan het halen van milieudoelen.			
Ik sta achter de doelen van het huidige mestbeleid.			
Het huidige mestbeleid prikkelt mij om aan het beperken van milieu-emissies te werken.			
Ik streef naar een verdergaande bijdrage aan de milieudoelen dan de wettelijke verplichting.			

Construct met bijbehorende item (variabelen)	Cronbach's alpha	Aantal items	Op basis van
Het huidige mestbeleid moet verder aangescherpt worden om milieudoelen te realiseren.			
MB kennis	0,73	2	Factoranalyse
Ik heb voldoende kennis om invulling te geven aan het mestbeleid op mijn bedrijf.			
Ik beschik over voldoende vakmanschap om invulling te geven aan het mestbeleid op mijn bedrijf.			
MB moeilijk	0,63	3	Factoranalyse
Ik heb moeite om aan de huidige eisen van het mestbeleid te voldoen.			
Soms lukt het niet om de mestbalans kloppend te krijgen.			
Als het huidige mestbeleid nog verder wordt aangescherpt, wordt het heel moeilijk om mijn bedrijf voort te zetten			

* Alle vragen zijn gesteld op een 7-puntsschaal, waarbij 1 het meest negatieve antwoord is (bijvoorbeeld geheel oneens, zeer onwaarschijnlijk, zeker niet waar) en 7 het meest positieve antwoord (bijvoorbeeld geheel mee eens, zeer waarschijnlijk, zeker waar).

** TPB = Theorie van gepland gedrag, SIT = Sociale Identiteitstheorie.

Bijlage 4 Prioritering thema's in de bedrijfsvoering

Top 3 van belangrijke thema irt bedrijfsvoering, % in aandeel respondenten dat dit genoemd heeft	Melkveehouders (n=169)		Varkenshouders (n=65)		Pluimveehouders (n=44)		Kalverhouders (n=12)		Akkerbouwers (n=143)		Siertelers (n=85)		Vollegroonds-groentetelers (n=18)	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
aanvoer van nutriënten en mest(stoffen)	14%	23	3%	2	2%	1	0%	0	29%	42	7%	6	39%	7
afvoer en/of verwerking van mest	47%	79	58%	38	16%	7	42%	5	3%	4	0%	0	6%	1
afzet en prijzen	40%	67	62%	40	57%	25	42%	5	46%	66	45%	38	61%	11
anders, namelijk	12%	21	20%	13	16%	7	8%	1	4%	6	6%	5	11%	2
arbeidsinzet (eigen en derden)	18%	30	20%	13	18%	8	33%	4	14%	20	34%	29	39%	7
energiebehoefte	16%	27	28%	18	48%	21	25%	3	3%	5	41%	35	11%	2
gewasbescherming	3%	5	3%	2	9%	4	0%	0	61%	87	64%	54	56%	10
inzet van machines/technologie	10%	17	2%	1	11%	5	8%	1	13%	18	7%	6	0%	0
samenwerking met ketenpartijen	6%	10	17%	11	27%	12	17%	2	5%	7	6%	5	6%	1
samenwerking met overheden	15%	25	11%	7	23%	10	17%	2	12%	17	7%	6	0%	0
voerspoor	12%	21	11%	7	0%	0	17%	2	0%	0	1%	1	0%	0
weer en klimaat	37%	63	14%	9	11%	5	17%	2	55%	78	42%	36	28%	5
winstgevendheid	70%	119	52%	34	61%	27	75%	9	55%	79	40%	34	44%	8

Bijlage 5 Prioritering duurzaamheidsthema's binnen bedrijf

Top 3 van belangrijke duurzaamheidsthema's, % in aandeel respondenten dat dit genoemd heeft	Melkveehouders (n=163)		Varkenshouders (n=62)		Pluimveehouders (n=42)		Kalverhouders (n=12)		Akkerbouwers (n=141)		Siertelers (n=83)		Vollegrondsgroentetelers (n=18)	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
behoud van weidegang voor melkkoeien en uitloop voor varkens en pluimvee	34%	56	2%	1	17%	7	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
gebruik en productie van hernieuwbare energie van windmolens en zonnepanelen	31%	51	56%	35	50%	21	50%	6	45%	63	55%	46	50%	9
verbeteren van biodiversiteit	18%	29	6%	4	19%	8	17%	2	44%	62	48%	40	33%	6
verbeteren van bodemvruchtbaarheid	58%	95	24%	15	21%	9	50%	6	94%	132	66%	55	89%	16
verbeteren van dierenwelzijn	26%	43	63%	39	62%	26	58%	7	0%	0	0%	0	0%	0
verbeteren van diergezondheid	55%	90	81%	50	79%	33	75%	9	0%	0	0%	0	0%	0
verhogen van stikstofefficiëntie	33%	53	8%	5	12%	5	8%	1	43%	61	23%	19	67%	12
verminderen uitstoot van broeikasgassen	14%	23	2%	1	2%	1	8%	1	4%	6	41%	34	17%	3
verminderen van ammoniakemissie	13%	22	26%	16	26%	11	17%	2	11%	15	1%	1	0%	0
verminderen van stikstof- en fosfaat emissies naar oppervlaktewater en grondwater	12%	20	18%	11	5%	2	8%	1	45%	64	40%	33	39%	7
anders, namelijk	4%	7	15%	9	7%	3	8%	1	14%	20	25%	21	6%	1

Bijlage 6 Prioritering doelen van het mestbeleid

Tabel B6.1

Top 3 van belangrijke doelen mestbeleid, % in aandeel respondenten dat dit in top 3 genoemd heeft	Melkveehouders (n=162)		Varkenshouders (n=61)		Pluimveehouders (n=42)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=138)		Siertelers (n=77)		Vollegroondsgroentetelers (n=16)	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
efficiënte benutting van nutriënten	52%	84	52%	32	62%	26	56%	5	60%	83	55%	42	63%	10
op peil houden van bodemkwaliteit	45%	73	48%	29	62%	26	78%	7	65%	90	78%	60	69%	11
oplossen van het mestoverschot	41%	66	66%	40	50%	21	67%	6	28%	39	35%	27	38%	6
verbeteren van waterkwaliteit	40%	65	33%	20	36%	15	22%	2	62%	85	73%	56	56%	9
voorkomen van het overtreden van mestregels	48%	78	41%	25	48%	20	33%	3	36%	49	38%	29	50%	8
voorkomen van uitbreiding van agrarische bedrijven	47%	76	30%	18	26%	11	11%	1	30%	41	12%	9	19%	3
anders, namelijk	27%	44	31%	19	17%	7	33%	3	20%	27	10%	8	6%	1

Tabel B6.2

Meest belangrijke doel mestbeleid, % in aandeel respondenten dat dit als belangrijkste doel genoemd heeft	Melkveehouders (n=162)		Varkenshouders (n=61)		Pluimveehouders (n=42)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=138)		Siertelers (n=77)		Vollegroondsgroentetelers (n=16)	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
efficiënte benutting van nutriënten	12%	20	8%	5	10%	4	33%	3	17%	24	9%	7	6%	1
op peil houden van bodemkwaliteit	15%	24	11%	7	31%	13	11%	1	36%	50	43%	33	56%	9
oplossen van het mestoverschot	15%	25	36%	22	17%	7	22%	2	7%	10	5%	4	13%	2
verbeteren van waterkwaliteit	14%	23	7%	4	17%	7	11%	1	16%	22	26%	20	6%	1
voorkomen van het overtreden van mestregels	7%	12	13%	8	10%	4	11%	1	9%	12	5%	4	19%	3
voorkomen van uitbreiding van agrarische bedrijven	25%	40	11%	7	14%	6	11%	1	10%	14	9%	7	0%	0
anders, namelijk	11%	18	13%	8	2%	1	0%	0	4%	6	3%	2	0%	0

Bijlage 7 Mening van geënquêteerde agrarische ondernemers over het mestbeleid

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins een, 6=eens, 7=helemaal mee eens

	Melkveehouders (n=155)		Varkenshouders (n=59)		Pluimveehouders (n=40)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=131)		Siertelers (n=71)		Volleggronds- groentetelers (n=16)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Stellingen over de mate waarin ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en erdoor gestimuleerd worden er aan bij te dragen^a														
Het huidige mestbeleid draagt effectief bij aan het halen van milieudoelen.	2.10	1.15	2.53	1.54	2.93	1.54	2.44	1.81	2.89	1.46	3.48	1.45	3.69	1.99
Ik sta achter de doelen van het huidige mestbeleid.	2.44	1.51	2.64	1.58	2.90	1.35	2.00	0.71	2.81	1.45	3.48	1.26	3.69	1.99
Het huidige mestbeleid prikkelt mij om aan het beperken van milieuemissies te werken.	3.10	1.72	2.80	1.51	3.50	1.38	2.56	1.01	3.56	1.66	3.89	1.32	4.06	1.77
Ik streef naar een verdergaande bijdrage aan de milieudoelen dan de wettelijke verplichting.	3.08	1.66	2.73	1.72	3.05	1.66	2.33	1.50	3.40	1.69	3.79	1.58	4.31	2.02
Stellingen over hoe moeilijk agrarische ondernemers het vinden om aan het mestbeleid te voldoen^b														
Ik heb moeite om aan de huidige eisen van het mestbeleid te voldoen.	5.52	1.51	5.07	1.63	3.98	1.62	4.78	1.72	4.89	1.48	3.89	1.49	4.63	1.86
Soms lukt het niet om de mestbalans kloppend te krijgen.	4.40	1.74	4.51	1.61	4.28	1.88	4.11	1.90	4.56	1.59	3.83	1.41	4.56	1.75
Stellingen die iets zeggen over hoe agrarische ondernemers hun kennis en vakmanschap ervaren ten aanzien van het mestbeleid^c														
Ik heb voldoende kennis om invulling te geven aan het mestbeleid op mijn bedrijf.	5.09	1.52	5.20	1.64	5.10	1.34	5.67	0.87	5.21	1.38	5.04	1.32	5.25	1.34
Ik beschik over voldoende vakmanschap om invulling te geven aan het mestbeleid op mijn bedrijf.	5.32	1.44	5.39	1.47	5.28	1.28	5.89	0.33	5.38	1.20	5.07	1.27	5.63	0.89

	Melkveehouders (n=155)		Varkenshouders (n=59)		Pluimveehouders (n=40)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=131)		Siertelers (n=71)		Vollegroonds- groentetelers (n=16)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Stellingen die aangeven dat agrarische ondernemers aan mestbeleid willen blijven voldoen														
Ik vind het goed dat er een mestbeleid is.	4.21	1.72	4.63	1.68	4.90	1.46	4.33	1.66	4.59	1.52	4.70	1.28	4.69	2.12
Ondernemers horen zo nauwkeurig mogelijk invulling te geven aan het mestbeleid op hun bedrijf.	4.60	1.55	4.69	1.57	4.90	1.30	4.89	1.45	4.77	1.44	4.82	1.37	4.81	1.42

^a losse items/ variabelen die deel uitmaken van het construct MB_belangrijk (zie bijlage 3).

^b losse items/ variabelen die deel uitmaken van het construct MB_moeilijk (zie bijlage 3).

^c losse items/ variabelen die deel uitmaken van het construct MB_kennis (zie bijlage 3).

Bijlage 8 Verwachtingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over toekomstig mestbeleid

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins een, 6=eens, 7=helemaal mee eens

	Melkveehouders (n=151)		Varkenshouders (n=55)		Pluimveehouders (n=39)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=130)		Siertelers (n=70)		Vollegroentetelers (n=16)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Ik verwacht dat het mestbeleid in de komende 5 jaar nog verder aangescherpt zal worden.	4.85	1.55	4.78	1.71	5.49	1.07	4.44	1.67	5.09	1.44	4.80	1.44	5.31	0.95
Als het huidige mestbeleid nog verder wordt aangescherpt, wordt het heel moeilijk om mijn bedrijf voort te zetten. ^b	5.99	1.31	5.56	1.49	4.51	1.76	5.00	2.06	5.21	1.48	4.73	1.45	4.63	2.13
Het verder aanscherpen van het mestbeleid werkt het overtreden van mestregels in de hand.	5.52	1.42	5.64	1.24	5.03	1.51	5.00	1.87	5.43	1.15	5.07	1.30	5.06	1.65
Het huidige mestbeleid moet verder aangescherpt worden om milieudoelen te realiseren. ^a	1.80	1.13	1.89	0.94	2.38	1.31	1.56	0.73	2.35	1.38	3.07	1.29	3.25	1.88
Het huidige mestbeleid moet niet verder aangescherpt, maar aangepast worden om milieudoelen te realiseren.	5.88	1.32	5.78	1.36	5.08	1.48	4.44	2.13	5.18	1.52	5.10	1.32	4.88	1.41

^a item/ variabele maakt deel uit van het construct MB_belangrijk (zie bijlage 3).

^b item/ variabele maakt deel uit van het construct MB_moeilijk (zie bijlage 3).

Bijlage 9 Houding van geënquêteerde agrarische ondernemers ten aanzien van het mestbeleid

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeer negatief, 2=negatief, 3=enigszins negatief, 4=neutraal, 5=enigszins positief, 6=positief, 7=zeer positief

Wat betekent het huidige mestbeleid voor uw bedrijf?	Melkveehouders (n=151)		Varkenshouders (n=55)		Pluimveehouders (n=39)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=130)		Siertelers (n=68)		Vollegroentetelers (n=15)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid zeer nadelig/ zeer voordelig	1.89	0.99	2.27	1.11	3.41	0.85	3.00	1.12	3.21	1.33	3.50	0.86	3.00	1.36
Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid (zeker niet haalbaar/ zeker haalbaar)	3.34	1.44	3.75	1.48	4.54	1.14	4.44	1.81	4.02	1.24	4.21	1.02	3.33	1.84
Voor mijn bedrijf is het huidige mestbeleid (zeker niet nuttig/ zeer nuttig)	1.94	1.13	2.38	1.39	3.31	1.10	2.56	1.42	2.92	1.33	3.49	1.15	3.60	1.64

Bijlage 10 Overtuigingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over het mestbeleid

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeer onwaarschijnlijk, 2= onwaarschijnlijk, 3=enigszins onwaarschijnlijk, 4=neutraal, 5=enigszins waarschijnlijk, 6= waarschijnlijk, 7=zeer waarschijnlijk

Hoe denkt u over mogelijke effecten van het huidige mestbeleid? Het huidige mestbeleid ...	Melkveehouders (n=146)		Varkenshouders (n=51)		Pluimveehouders (n=37)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=125)		Siertelers (n=63)		Vollegrondsgroentetelers (n=13)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Positieve overtuigingen														
leidt tot betere gewasopbrengsten.	1.57	0.92	2.12	1.34	2.24	1.16	1.56	0.73	2.30	1.52	2.95	1.29	3.00	1.78
levert op termijn meer inkomsten op.	1.73	1.27	1.90	1.27	2.51	1.17	1.56	0.73	2.74	1.69	2.92	1.27	2.23	1.01
is goed voor de bodemvruchtbaarheid.	1.84	1.36	2.18	1.29	2.73	1.47	2.11	1.27	2.58	1.61	3.38	1.56	2.77	1.54
is goed voor het milieu.	2.18	1.41	2.73	1.69	3.08	1.46	2.89	1.45	3.24	1.62	3.95	1.40	4.23	1.54
is goed voor de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater.	2.47	1.55	3.04	1.61	3.57	1.44	3.56	1.67	3.62	1.67	4.19	1.37	4.00	1.63
helpt mij mijn land gericht te bemesten.	2.88	1.72	3.31	1.85	3.51	1.37	2.33	1.22	3.18	1.56	3.60	1.25	4.00	1.87
Negatieve overtuigingen														
gaat ten koste van mijn bedrijfsresultaten.	6.37	1.30	5.84	1.43	5.38	1.16	4.78	1.86	5.38	1.59	4.60	1.40	5.31	1.38
gaat ten koste van de arbeidsvreugde.	6.51	1.15	6.08	1.38	5.65	1.49	6.00	1.00	5.71	1.40	5.13	1.45	4.46	2.11
kost mij veel tijd.	5.79	1.47	5.63	1.46	5.19	1.22	5.00	1.50	5.71	1.36	4.63	1.43	5.54	1.56
werkt overtreden van mestregels in de hand.	5.32	1.47	5.06	1.58	4.68	1.45	3.78	1.79	4.82	1.25	4.79	1.19	4.85	1.07
kost mij veel moeite.	5.77	1.49	5.41	1.51	4.73	1.37	5.44	1.74	5.40	1.30	4.75	1.32	5.46	1.61
vergt een zorgvuldige planning.	5.62	1.39	5.37	1.43	5.32	1.33	5.33	1.12	5.73	1.16	4.94	1.24	5.38	1.26
maakt het moeilijk voor mij om mijn bedrijf voort te zetten.	5.42	1.38	4.90	1.64	3.97	1.52	4.44	1.67	4.55	1.45	4.14	1.16	4.15	1.63
leidt tot hoger gebruik van kunstmest.	6.50	1.05	6.08	1.44	5.41	1.57	5.00	2.18	5.62	1.51	5.14	1.35	5.08	1.80

Bijlage 11 Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers risico en onzekerheid ervaren over het mestbeleid

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins een, 6=eens, 7=helemaal mee eens

	Melkveehouders (n=155)		Varkenshouders (n=59)		Pluimveehouders (n=40)		Kalverhouders (n=9)		Akkerbouwers (n=131)		Siertelers (n=71)		Vollegronds- groentetelers (n=16)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Alle aspecten van het huidige mestbeleid tegen elkaar afgewogen, levert een negatief beeld op.	6.24	1.01	5.86	1.18	5.18	1.22	4.89	1.90	5.65	1.19	5.04	1.21	4.50	1.46
Ik heb het gevoel dat het huidige mestbeleid veel risico's met zich meebrengt voor mijn bedrijf.	5.79	1.41	5.42	1.68	4.55	1.40	5.11	1.62	5.16	1.39	4.34	1.39	4.88	1.59
Alles bij elkaar genomen ben ik een voorstander van het huidige mestbeleid.	1.89	1.13	2.37	1.43	2.95	1.41	1.67	0.87	2.65	1.35	3.32	1.27	3.31	1.78

Bijlage 12 Descriptieve- en injunctieve sociale normen

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeker niet waar, 2=niet waar, 3=enigszins niet waar, 4=neutraal, 5=enigszins waar, 6=waar, 7=zeker waar

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegronds- groentetelers		
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n
23. Kunt u reageren op de volgende stellingen?																					
Descriptieve sociale normen (over wat belangrijke anderen doen)																					
Construct*	6.02	1.06	141	6.02	0.93	49	6.09	0.94	33	6.06	0.95	9	6.01	0.95	116	5.41	1.15	53	5.75	0.78	12
De meeste agrarische ondernemers in mijn omgeving doen er alles aan om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	5.93	1.20	136	5.90	1.17	48	6.03	1.02	33	5.89	1.27	9	5.91	1.10	112	5.35	1.20	51	5.58	1.00	12
Veel ondernemers zoals ik doen er alles aan om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	6.12	1.02	141	6.18	0.86	49	6.13	0.91	32	6.22	0.67	9	6.10	0.93	116	5.52	1.11	50	5.92	0.79	12
Injunctieve sociale normen (over wat belangrijke anderen verwachten)																					
Construct*	5.66	1.19	141	5.78	0.95	49	5.92	0.86	31	5.70	1.27	9	5.79	1.09	114	5.35	1.16	50	5.67	1.15	12
Veel ondernemers zoals ik verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	5.91	1.09	139	5.92	1.08	49	5.94	0.89	31	6.22	0.67	9	5.85	1.09	110	5.56	1.20	50	5.75	1.06	12
De meeste agrarische ondernemers in mijn omgeving verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	5.58	1.42	137	5.76	1.20	49	5.83	0.97	29	5.44	1.88	9	5.81	1.16	111	5.33	1.26	49	5.58	1.16	12
De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn verwachten van mij dat ik er alles aan doe om aan het huidige mestbeleid te voldoen.	5.51	1.51	137	5.67	1.20	49	6.00	0.93	29	5.44	1.88	9	5.79	1.19	112	5.22	1.26	49	5.67	1.30	12

*in het construct zijn de afzonderlijke variabelen van descriptieve- en injunctieve normen gecombineerd.

Bijlage 13 Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers aangeven dat de mening van bepaalde personen of instanties belangrijk voor hen is als ze beslissingen over de bedrijfsvoering nemen die betrekking hebben op het mestbeleid (motivation to comply)

De ondernemers konden op de items scoren op een 7-puntschaal; 1=zeker niet belangrijk, 2=niet belangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4=neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6= wel belangrijk, 7=zeker wel belangrijk

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegroentetelers		
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n
25. Hoe belangrijk is de mening van de volgende personen en/of instanties voor u?																					
Construct*	4.46	1.24	135	4.46	1.28	47	4.50	1.32	29	4.04	1.93	7	4.46	1.31	103	4.75	1.22	43	4.04	1.29	12
mijn familie	4.80	1.81	134	4.02	1.92	45	4.86	1.60	29	3.29	2.36	7	4.37	1.85	102	4.51	1.45	39	3.92	1.88	12
mijn burens	3.80	1.63	130	3.71	1.73	45	3.93	1.72	28	2.86	1.95	7	3.65	1.66	99	4.21	1.42	38	2.92	1.38	12
mijn belangenorganisatie (bijvoorbeeld LTO, NAV)	3.94	1.58	124	4.02	1.69	47	4.10	1.63	29	3.86	2.48	7	4.20	1.49	98	4.76	1.40	37	4.25	1.48	12
organisatie waar ik mijn mest afzet	4.23	1.61	107	4.74	1.51	46	4.83	1.34	29	4.57	2.23	7	4.00	1.44	58	4.35	1.19	23	3.43	1.40	7
mijn collega agrarische ondernemers	4.19	1.49	128	4.68	1.35	47	4.43	1.64	28	4.14	2.48	7	4.45	1.52	99	4.89	1.25	38	4.08	1.51	12
mijn afnemer	4.75	1.55	120	4.96	1.53	47	4.72	1.67	29	4.86	2.12	7	4.75	1.50	88	4.71	1.29	38	4.58	1.83	12
accountant	4.80	1.60	128	4.68	1.75	47	4.48	1.57	29	3.57	2.37	7	4.64	1.61	96	4.84	1.41	38	4.27	1.19	11
veevoerleverancier	4.67	1.57	129	4.52	1.76	46	4.38	1.61	29	4.29	2.56	7	3.94	1.50	54	4.22	1.13	23	3.00	1.29	7
teeltadviseur	4.48	1.57	110	4.38	1.61	34	4.08	1.55	26	4.43	2.37	7	4.93	1.52	101	5.05	1.28	39	4.27	1.62	11
onafhankelijk adviseur	4.55	1.59	112	4.17	1.54	36	4.43	1.48	28	4.29	2.56	7	4.73	1.59	90	4.92	1.32	36	4.27	1.74	11
mesttransporteur en/of -leverancier	4.30	1.62	105	4.80	1.54	46	4.83	1.34	29	4.29	2.56	7	4.46	1.58	89	4.62	1.21	29	3.00	1.63	7
anders, namelijk:	4.00	1.71	12	4.50	1.08	10	5.00	1.41	5	4.00		1	4.06	1.44	16	4.38	1.19	13	3.00	1.41	2

*in het construct zijn de afzonderlijke variabelen van motivation to comply gecombineerd.

Bijlage 14 Mate waarin geënquêteerde agrarische ondernemers denken dat personen of instanties van hen verwachten dat ze er alles aan doen om aan het mestbeleid te voldoen (normatief beliefs)

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeker niet, 2=niet, 3=enigszins niet, 4=neutraal, 5=enigszins wel, 6=wel, 7=zeker wel

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegroonds-groentetelers		
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n
24. In hoeverre vinden de volgende personen en/of instanties dat u er alles aan moet doen om aan het huidige mestbeleid te voldoen?																					
Construct*	4.95	1.36	136	5.11	1.30	48	5.22	1.06	30	4.01	2.20	7	5.04	1.37	106	5.03	1.08	45	4.81	0.84	12
mijn familie	4.43	1.86	128	4.31	1.98	45	4.97	1.72	29	2.83	2.40	6	4.49	1.84	101	4.71	1.27	41	4.83	1.59	12
mijn burens	4.32	1.89	124	4.39	1.86	44	4.82	1.76	28	3.83	2.71	6	4.44	1.85	96	4.78	1.35	40	4.00	1.60	12
mijn belangenorganisatie (bijvoorbeeld LTO, NAV)	5.26	1.53	124	5.39	1.56	46	5.24	1.12	29	4.43	2.57	7	5.31	1.33	100	5.26	1.20	43	5.18	1.08	11
organisatie waar ik mijn mest afzet	4.92	1.61	102	5.35	1.49	46	5.63	1.03	30	3.83	2.71	6	4.87	1.35	54	4.52	1.31	23	5.29	1.25	7
mijn collega agrarische ondernemers	4.65	1.69	130	5.00	1.55	47	4.96	1.50	28	4.29	2.21	7	4.90	1.66	99	5.02	1.20	42	4.33	1.67	12
mijn afnemer	5.26	1.55	117	5.35	1.59	48	5.34	1.37	29	4.14	2.34	7	5.17	1.62	86	4.85	1.41	39	5.17	1.34	12
accountant	5.32	1.55	127	5.53	1.44	47	5.31	1.17	29	3.57	2.70	7	5.25	1.57	93	5.08	1.32	38	4.83	1.03	12
veevoerleverancier	5.17	1.52	127	5.26	1.42	47	5.24	1.12	29	3.57	2.70	7	5.02	1.41	51	4.38	1.16	21	4.29	1.38	7
teeltadviseur	4.94	1.58	111	4.94	1.49	35	4.96	1.19	23	4.00	2.45	7	5.24	1.54	102	5.05	1.40	40	5.18	0.87	11
onafhankelijk adviseur	4.81	1.63	105	4.97	1.50	37	5.00	1.18	27	3.86	2.48	7	5.07	1.54	89	5.03	1.29	35	4.91	0.94	11
mesttransporteur en/of -leverancier	5.01	1.62	107	5.42	1.51	45	5.48	1.15	29	4.43	2.70	7	5.38	1.46	91	4.97	1.36	32	4.57	1.81	7
anders, namelijk:	4.81	1.57	21	4.17	1.27	12	5.20	1.64	5	4.00		1	4.69	1.14	16	4.53	0.92	15	6.00		1

*in het construct zijn de afzonderlijke variabelen van motivation to comply gecombineerd.

Bijlage 15 Mate waarin de geënquêteerde ondernemers een wij-zij gevoel ervaren

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeker niet waar, 2=niet waar, 3=enigszins onwaar, 4=neutraal, 5=enigszins waar, 6=waar, 7=zeker waar

	Melkveehouders (n=138)		Varkenshouders (n=48)		Pluimveehouders (n=31)		Kalverhouders (n=7)		Akkerbouwers (n=106)		Siertelers (n=53)		Volleggronds- groentetelers (n=12)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Wij-zij gevoel	6.18	0.61	6.07	0.69	5.68	0.88	6.14	0.67	5.95	0.86	5.56	0.96	5.53	1.28
De mensen die het mestbeleid maken, begrijpen niet hoe moeilijk het is om het toe te passen.*	6.41	1.04	6.50	0.58	5.68	1.30	6.43	0.53	6.22	1.10	5.81	0.98	5.58	1.38
Er zouden minder regels ten aanzien van mest moeten zijn.*	6.43	0.76	6.23	0.93	5.58	1.36	5.86	1.46	5.90	1.23	5.25	1.27	5.75	1.42
Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en burgers.*	5.15	1.50	4.94	1.98	5.42	1.41	5.57	1.51	5.43	1.39	5.30	1.32	4.92	1.62
Ik heb het gevoel dat Nederland is opgedeeld in 2 groepen: boeren en beleidsmakers.*	6.44	0.94	6.46	0.62	6.03	1.02	6.43	1.13	6.19	1.19	5.81	1.26	5.67	1.30
Agrarische ondernemers hebben bijna niets te zeggen over het mestbeleid.*	6.46	0.81	6.23	0.90	5.68	1.33	6.43	0.53	5.99	1.15	5.64	1.13	5.75	1.22
De mensen die het mestbeleid bepalen, hebben de juiste kennis hiervoor.	1.59	0.99	1.92	1.40	2.39	1.12	1.71	0.76	2.14	1.31	2.70	1.17	2.25	1.42
Ook al zijn agrarische ondernemers en burgers aparte groepen, het voelt alsof we allemaal aan dezelfde kant staan ten aanzien van het mestbeleid.	3.75	1.85	3.71	1.92	3.16	1.55	4.71	2.29	3.08	1.63	3.28	1.52	4.25	1.54
De overheid zou strenger moeten handhaven en controleren op het naleven van de mestregels.	3.12	1.53	2.96	1.62	3.45	1.43	2.43	1.13	3.24	1.53	3.81	1.40	4.17	1.70

* deze stelling is opgenomen in het construct wij-zij gevoel.

Bijlage 16 Hoe de geënquêteerde ondernemers over mogelijke knelpunten van het huidige mestbeleid denken

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=helemaal oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal eens

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegroentetelers			
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	
In hoeverre bent u het ermee eens dat dit een knelpunt is?																						
hoge kosten van mestafzet	6.77	0.63	135	6.65	0.73	48	5.34	1.76	29	6.57	0.53	7	5.78	1.40	106	5.11	1.53	45	5.38	1.19	8	
verminderde bodemvruchtbaarheid door uitputting van de grond	6.08	1.67	133	5.98	1.64	48	5.34	1.77	32	6.11	1.96	9	5.92	1.54	117	5.24	1.27	50	5.27	1.35	11	
onduidelijkheid over de samenstelling (hoeveelheid nitraat en fosfaat) van de aangevoerde mest	4.75	1.71	122	5.07	1.61	43	4.97	1.49	32	4.67	2.00	9	4.88	1.67	117	4.60	1.58	43	5.25	1.29	12	
hoge administratieve lasten	6.58	0.79	138	6.52	0.62	48	6.06	1.03	31	6.38	1.06	8	6.30	1.06	116	5.54	1.38	52	5.67	1.37	12	
uitvoeren van de mestwetgeving is te ingewikkeld	6.53	0.85	138	6.42	0.90	48	5.84	1.07	31	6.33	1.00	9	6.06	1.31	117	5.26	1.32	50	6.00	0.63	11	
overtreding van mestregels door andere agrarische ondernemers	5.26	1.55	132	4.91	1.81	46	4.90	1.40	31	3.75	1.98	8	4.95	1.51	103	4.58	1.49	48	4.82	1.25	11	
overtreding van mestregels door mesttransporteurs en/of -leveranciers	4.98	1.70	129	4.87	1.69	46	4.71	1.37	31	3.78	1.99	9	4.75	1.42	104	4.71	1.34	45	4.91	1.04	11	
vergunningverlening voor mestverwerking	5.50	1.48	125	6.24	1.37	46	5.63	1.29	32	5.00	2.14	8	4.94	1.64	99	4.57	1.53	44	4.22	1.48	9	
steeds minder mogelijkheid om mest af te zetten	6.63	0.75	135	6.57	0.62	47	5.20	1.77	30	5.43	1.81	7	5.87	1.26	110	5.00	1.52	46	5.50	1.07	8	
stimuleert schaalvergroting in de veehouderij	4.83	1.85	133	5.26	1.82	47	4.31	1.79	32	3.63	2.07	8	4.74	1.86	105	4.02	1.37	46	4.27	1.19	11	
minder exportmogelijkheden van Nederlandse mestproducten door strengere regels	5.53	1.56	119	6.20	0.92	45	5.07	1.48	30	5.56	2.01	9	5.44	1.43	101	4.91	1.35	45	4.33	1.22	9	
door afschaffing derogatie in de melkveehouderij krijgen alle agrarische ondernemers te maken met krappe mestplaatsings- ruimtes	6.71	0.76	136	6.49	0.83	47	5.94	1.13	32	6.14	1.86	7	5.87	1.53	113	5.04	1.49	47	4.91	1.45	11	

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegroonds-groentetelers			
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	
miliedoelen zijn soms tegenstrijdig met elkaar of met andere duurzaamheidsdoelen	6.68	0.65	135	6.63	0.61	48	5.97	1.28	32	6.25	1.16	8	6.07	1.20	115	5.62	1.35	50	5.67	1.37	12	
weinig draagvlak onder boeren	6.60	0.93	134	6.32	0.91	47	5.70	1.42	33	6.38	1.06	8	6.17	1.16	115	5.44	1.41	52	5.91	0.94	11	
druk op mijn bedrijf door groei veehouderij	4.95	1.78	138	4.27	1.86	49	4.41	1.72	32	3.56	1.94	9	4.07	1.69	96	4.27	1.57	45	4.00	1.69	8	
onvoldoende draagvlak in Brussel voor Nederlandse invulling van het mestbeleid	5.91	1.49	130	5.85	1.43	48	6.06	1.18	31	6.13	1.13	8	5.60	1.60	110	5.29	1.29	48	5.09	1.51	11	
mestwetgeving is te generiek	6.13	1.25	136	5.94	1.33	47	5.47	1.48	30	6.29	1.11	7	5.64	1.46	111	5.13	1.35	47	5.25	1.06	12	
regelgeving sluit niet aan bij de praktijk	6.72	0.60	136	6.54	0.74	48	5.97	1.45	31	6.50	0.76	8	6.15	1.36	115	5.65	1.32	51	5.36	1.80	11	
beperkt het gebruik van organische stof	6.10	1.42	137	5.74	1.61	46	5.19	1.60	32	4.75	2.12	8	5.74	1.61	117	5.43	1.25	51	5.82	1.54	11	
kalenderlandbouw	5.98	1.86	129	5.81	2.07	48	4.77	2.33	31	3.29	2.87	7	5.46	2.25	115	5.11	1.77	47	4.45	2.11	11	
te hoge grondprijzen	6.38	1.03	135	6.06	1.26	48	5.93	1.23	30	5.88	1.55	8	5.67	1.47	115	4.81	1.58	47	5.90	1.10	10	
anders, namelijk:	5.16	1.46	19	4.10	1.45	10	4.50	1.22	6			0	4.77	1.54	22	4.39	0.98	18	4.00	0.00	2	

Bijlage 17 Intentie

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeker niet waar, 2= niet waar, 3=enigszins niet waar, 4=neutraal, 5=enigszins waar, 6= waar, 7=zeker waar

	Melkveehouders (n=137)		Varkenshouders (n=48)		Pluimveehouders (n=30)		Kalverhouders (n=7)		Akkerbouwers (n=105)		Siertelers (n=52)		Vollegroentetelers (n=12)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Intentie	4.65	1.28	4.92	1.19	5.30	1.02	4.79	1.44	4.82	1.34	4.91	1.15	4.88	1.26
Over vijf jaar voldoet mijn bedrijf nog steeds aan de eisen van het mestbeleid.*	4.74	1.40	4.92	1.66	5.47	1.14	4.71	1.98	4.96	1.37	5.04	1.25	4.67	1.67
Ook als het mestbeleid strenger wordt, ben ik van plan eraan te blijven voldoen.*	4.55	1.40	4.92	1.38	5.13	1.25	4.86	1.21	4.68	1.52	4.79	1.24	5.08	1.31
Als het mestbeleid strenger wordt, wacht ik zo lang mogelijk met het aanpassen van mijn bedrijfsvoering daarop.	4.84	1.61	5.15	1.53	4.67	1.35	4.57	1.72	5.23	1.40	4.54	1.50	3.92	1.51
Als het mestbeleid strenger wordt, haak ik af.	4.12	1.68	3.73	1.92	3.83	1.72	3.71	1.60	3.97	1.70	3.62	1.25	4.25	1.82

*deze stelling is opgenomen in het construct intentie.

Bijlage 18 Invloed van het mestbeleid (MB) op bijdrage aan vrijwillige maatregelen

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeker niet waar, 2= niet waar, 3=enigszins niet waar, 4=neutraal, 5=enigszins waar, 6= waar, 7=zeker waar

	Melkveehouders (n=134)		Varkenshouders (n=48)		Pluimveehouders (n=30)		Kalverhouders (n=7)		Akkerbouwers (n=105)		Siertelers (n=52)		Vollegroentetelers (n=12)	
	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.	mean	sd.
Door MB sta ik minder open voor deelname aan vrijwillige maatregelen	5.34	1.72	5.69	1.50	4.60	1.50	3.43	1.62	4.92	1.58	4.52	1.29	4.92	1.62
Het huidige MB belemmert mij om deel te nemen aan vrijwillige maatregelen	5.18	1.70	5.31	1.75	4.43	1.50	4.43	1.90	4.81	1.53	4.42	1.19	4.67	1.78

Bijlage 19 Aantal bedrijven (in %) waarop vrijwillige maatregelen worden genomen die vallen onder ecoregelingen van het GLB (gemeenschappelijk landbouwbeleid), DAW (Deltaplan Agrarisch Waterbeheer) of ANLb (Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer)

Vrijwillige maatregelen	Wordt maatregelen genomen?	Melkveehouders (n=134)		Varkenshouders (n=48)		Pluimveehouders (n=30)		Kalverhouders (n=7)		Akkerbouwers (n=105)		Siertelers (n=52)		Volleggronds-groentetelers (n=12)		Totaal (n=388)	
		%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
Ecoregelingen	Ja	64.9	87	25.0	12	33.3	10	71.4	5	66.7	70	25.0	13	41.7	5	52.1	202
	Nee, maar wel van plan	15.7	21	10.4	5	30.0	9	14.3	1	14.3	15	25.0	13	50.0	6	18.0	70
	Nee, en ook niet van plan	19.4	26	64.6	31	36.7	11	14.3	1	19.0	20	50.0	26	8.3	1	29.9	116
DAW	Ja	14.2	19	14.6	7	3.3	1	28.6	2	25.7	27	19.2	10	8.3	1	17.3	67
	Nee, maar wel van plan	26.1	35	14.6	7	30.0	9	42.9	3	24.8	26	32.7	17	41.7	5	26.3	102
	Nee, en ook niet van plan	59.7	80	70.8	34	66.7	20	28.6	2	49.5	52	48.1	25	50.0	6	56.4	219
ANLb	Ja	43.3	58	14.6	7	10.0	3	42.9	3	37.1	39	11.5	6	33.3	4	30.9	120
	Nee, maar wel van plan	20.1	27	16.7	8	36.7	11	14.3	1	20.0	21	26.9	14	16.7	2	21.6	84
	Nee, en ook niet van plan	36.6	49	68.8	33	53.3	16	42.9	3	42.9	45	61.5	32	50.0	6	47.4	184

Bijlage 20 Hoe geënquêteerde ondernemers over mogelijke oplossingen voor een verbetering van het huidige mestbeleid denken

De ondernemers konden op de stellingen scoren op een 7-puntschaal; 1=zeer onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4=neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7=zeer belangrijk

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegroentetelers			
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	
Kunt u aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk u deze oplossingen vindt?																						
aanwijzen van nutriënten verontreinigde gebieden in Nederland	2.60	1.70	125	2.72	1.64	47	3.52	1.48	27	2.29	1.70	7	2.99	1.85	97	3.55	1.26	40	3.50	1.17	12	
vergunningverlening rondom mestverwerking soepeler laten verlopen	5.83	1.34	121	6.43	0.65	46	6.04	1.10	28	6.14	1.07	7	5.47	1.53	92	5.24	1.10	42	4.64	1.21	11	
mestverwerking tot hoogwaardige producten stimuleren	5.45	1.72	125	6.09	1.04	47	5.75	1.35	28	6.29	0.76	7	5.26	1.72	98	5.62	1.21	45	5.50	1.08	10	
meer samenhangend beleid (nu is er regelgeving op deelgebieden met soms tegenstrijdige effecten)	5.90	1.16	126	5.94	1.09	47	4.82	1.39	28	6.14	0.90	7	5.75	1.35	97	5.26	1.17	42	5.33	0.98	12	
meer grondgebondenheid in de veehouderij	4.34	2.00	127	2.79	1.61	48	3.82	1.66	28	2.71	1.70	7	4.09	1.83	90	4.55	1.34	40	4.27	1.27	11	
krimp van de veestapel	2.68	1.79	127	2.75	1.72	48	2.82	1.49	28	3.14	1.46	7	2.85	1.67	97	3.63	1.35	43	3.45	1.51	11	
verlagen mestproductie	3.38	1.82	130	3.63	1.89	48	3.25	1.65	28	3.43	1.51	7	3.32	1.62	97	4.19	1.31	43	4.33	1.30	12	
beperken mestplaatsingsruimte	2.12	1.57	128	2.48	1.84	48	3.50	1.86	28	2.14	1.77	7	2.74	1.72	97	3.75	1.34	36	3.91	1.58	11	
beperken mestgebruik	2.35	1.59	127	2.48	1.41	48	3.25	1.32	28	2.00	1.15	7	2.75	1.52	97	3.61	1.43	44	4.08	1.51	12	
bevorderen van het verwaarden van mest	5.71	1.45	126	5.90	1.19	48	5.61	1.13	28	6.14	0.69	7	5.09	1.71	95	4.89	1.45	38	4.90	0.99	10	
bevorderen van export van meststoffen	5.42	1.39	125	6.00	0.97	48	5.70	1.03	27	6.43	0.79	7	4.76	1.64	91	4.81	1.44	42	5.08	1.08	12	
overgaan op doelsturing	5.23	1.62	118	4.58	1.50	45	4.56	1.48	27	4.43	2.57	7	5.02	1.48	91	4.50	1.52	42	4.91	0.94	11	
beleid bedrijfs- / gebiedsspecifieker maken	5.17	1.65	125	4.94	1.51	47	4.32	1.54	28	4.57	1.99	7	5.24	1.55	99	4.71	1.27	41	5.09	0.94	11	
bevorderen technologische innovaties	5.53	1.47	125	5.92	1.18	48	5.50	1.45	28	6.29	1.11	7	5.79	1.20	96	5.68	1.20	47	5.08	1.08	12	
anders, namelijk:	5.28	1.81	18	4.43	1.13	7	4.50	1.22	6			0	5.06	1.57	16	4.00	1.28	12	4.00	0.00	2	

Bijlage 21 Het belang dat geënquêteerde ondernemers hechten aan verschillende personen, instanties of media als informatiebron over het mestbeleid

De ondernemers konden op de items scoren op een 7-puntschaal; 1=zeer onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4=neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7=zeer belangrijk

	Melkveehouders			Varkenshouders			Pluimveehouders			Kalverhouders			Akkerbouwers			Siertelers			Vollegronds-groentetelers			
	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	mean	sd.	n	
28. Hoe belangrijk of onbelangrijk zijn de volgende personen, instanties of media voor u als informatiebron over het mestbeleid?																						
onafhankelijk adviseur	5.27	1.44	117	4.65	1.53	43	4.62	1.39	26	5.00	1.41	7	5.07	1.45	97	4.95	1.34	40	4.50	1.45	12	
mijn belangenorganisatie (bijv. LTO, NAV, etc.)	4.99	1.61	126	5.30	1.46	47	4.75	1.48	28	4.43	1.90	7	5.28	1.50	101	5.07	1.64	42	5.25	1.42	12	
mestleverancier en/of -transporteur	4.59	1.56	116	5.30	1.44	47	4.86	1.38	28	5.57	0.98	7	4.70	1.44	98	4.44	1.50	32	4.56	1.33	9	
organisatie voor mestafzet	4.53	1.59	116	5.17	1.45	46	4.79	1.71	28	4.57	1.51	7	4.49	1.41	78	4.11	1.55	27	4.67	1.41	9	
veevoerleverancier	5.46	1.28	136	4.87	1.65	47	4.78	1.45	27	5.14	1.68	7	3.83	1.61	54	3.76	1.56	25	3.13	0.99	8	
teeltadviseur	5.24	1.39	117	5.06	1.69	34	4.59	1.22	22	5.57	1.40	7	5.81	1.02	104	5.16	1.48	44	5.50	1.24	12	
collega-ondernemers	5.03	1.19	136	5.02	1.36	47	5.18	0.90	28	4.86	1.77	7	5.05	1.35	105	5.23	1.11	43	5.17	1.03	12	
lokale / regionale overheid	3.77	1.73	129	4.09	1.64	46	3.70	1.59	27	4.43	1.99	7	4.03	1.83	98	4.15	1.44	41	4.50	1.68	12	
provinciale overheid	3.95	1.66	133	4.13	1.73	46	4.29	1.54	28	4.14	1.95	7	3.84	1.75	101	4.25	1.46	40	4.42	1.73	12	
landelijke overheid	4.74	1.84	136	5.04	1.76	47	4.79	1.13	28	4.71	0.95	7	5.04	1.56	104	4.77	1.57	44	5.00	1.81	12	
RVO	5.25	1.63	136	5.17	1.64	46	5.18	1.52	28	5.14	1.35	7	5.51	1.21	104	4.91	1.52	44	5.58	1.00	12	
agrarische natuur collectieven	3.40	1.77	130	3.00	1.90	42	3.22	1.55	27	3.57	2.07	7	3.59	1.76	94	3.32	1.45	37	3.33	1.37	12	
accountant	5.17	1.45	133	4.66	1.80	47	4.25	1.48	28	4.86	1.46	7	4.44	1.73	99	4.25	1.78	40	4.25	1.48	12	
internet	5.08	1.61	134	4.72	1.54	47	4.36	1.52	28	5.00	1.63	7	5.26	1.35	104	4.65	1.51	43	5.08	0.90	12	
social media	3.60	1.74	125	3.70	1.88	46	3.26	1.58	27	3.71	1.89	7	3.58	1.73	98	3.61	1.63	41	3.08	1.44	12	
vakbladen	5.39	1.28	137	5.02	1.33	48	4.79	1.47	28	5.00	0.82	7	5.58	0.96	105	5.18	1.42	45	5.25	1.54	12	
onderzoeksrapporten	4.36	1.61	129	4.43	1.72	46	4.32	1.36	28	4.57	1.40	7	4.85	1.55	100	4.63	1.36	43	5.00	1.04	12	
anders, namelijk:	4.25	0.45	12	3.86	1.46	7	4.17	1.94	6				3.92	1.31	12	4.07	1.21	14	4.00		1	

Bijlage 22 Gemiddelde scores op alle constructen per sector, inclusief standaarddeviaties en aantallen en beschrijving van verschillen tussen sectoren

Constructen ^a	CB ^b (no. of items)	Melkveehouders		Varkenshouders		Pluimveehouders		Kalverhouders		Akkerbouwers		Siertelers		Volleggronds- groentetelers		sd.	Z ^c						
		mean	n	sd. mean	n	sd. mean	n	sd. mean	n	sd. mean	n	sd. mean	n	sd. mean	n								
Positieve intentie	0,75 (2)	4.65	137	1.28	4.92	48	1.19	5.30	30	1.02	4.79	7	1.44	4.82	105	1.34	4.91	52	1.15	4.88	12	1.26	7.16
Attitude	0,79 (3)	2.39	151	0.98	2.80	55	1.09	3.75	39	0.76	3.33	9	1.18	3.38	130	1.07	3.73	68	0.77	3.31	15	1.46	109.01***
Positieve overtuigingen	0,85 (6)	2.11	146	0.92	2.55	51	1.17	2.94	37	1.03	2.33	9	0.75	2.94	125	1.21	3.50	63	1.03	3.37	13	1.17	82.58***
Negatieve overtuigingen	0,79 (8)	5.91	146	0.80	5.55	51	0.80	5.04	37	0.73	4.97	9	0.86	5.37	125	0.85	4.77	63	0.92	5.03	13	0.90	91.57***
Ervaren risico en onzekerheid	0,70 (3)	6.05	155	0.87	5.64	59	1.25	4.93	40	1.00	5.44	9	0.90	5.39	131	1.03	4.69	71	0.91	4.69	16	1.08	109.37***
Descriptieve sociale norm	0,89 (2)	6.02	141	1.06	6.02	49	0.93	6.09	33	0.94	6.06	9	0.95	6.01	116	0.95	5.41	53	1.15	5.75	12	0.78	17.74**
Injunctieve sociale norm	0,88 (3)	5.66	141	1.19	5.78	49	0.95	5.92	31	0.86	5.70	9	1.27	5.79	114	1.09	5.35	50	1.16	5.67	12	1.15	7.06
Wij-zij gevoel negatief	0,73 (5)	6.18	138	0.61	6.07	48	0.69	5.68	31	0.88	6.14	7	0.67	5.95	106	0.86	5.56	53	0.96	5.53	12	1.28	23.73***
MB belangrijk	0,77 (5)	2.51	155	0.87	2.54	59	1.01	2.95	40	1.05	2.18	9	0.95	3.00	131	1.14	3.54	71	1.02	3.80	16	1.63	60.67***
MB kennis	0,73 (2)	5.20	155	1.27	5.30	59	1.44	5.19	40	1.22	5.78	9	0.51	5.30	131	1.14	5.06	71	1.15	5.44	16	1.05	5.15
MB moeilijk	0,63 (3)	5.29	155	1.16	5.04	59	1.13	4.27	40	1.19	4.63	9	1.33	4.88	131	1.14	4.14	71	1.13	4.60	16	1.70	57.89***

^a Voor scores op losse variabelen, zie bijlage 7 en 8 voor losse items voor de constructen MB_belangrijk, MB_kennis en MB_moeilijk, bijlage 9 voor attitude, bijlage 10 voor positieve en negatieve overtuigingen, bijlage 11 voor ervaren risico en onzekerheid, bijlage 15 voor wij-zij gevoel, bijlage 17 voor intentie.

^b CB = Cronbach's Alpha, een maat voor de validiteit van een construct (een combinatie van variabelen). Een construct wordt gezien als valide als CB>0,70; in sociale wetenschappen wordt CB>0,60 ook nog geaccepteerd. Tussen haakjes wordt het aantal variabelen (ook wel item genoemd) weergegeven waaruit een construct is opgebouwd.

^c Statistisch kengetal dat aangeeft of er significante verschillen tussen sectoren zijn; *p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001.

De statistische analyse (op basis van non-parametrische Kruskal-Wallis testen) laat de volgende verschillen tussen sectoren zien:

- Melkveehouders staan significant negatiever tegenover het mestbeleid dan de ondernemers uit alle andere sectoren en varkenshouders staan significant negatiever tegenover het mestbeleid dan akkerbouwers, siertelers en pluimveehouders. Akkerbouwers staan op hun beurt negatiever tegenover het mestbeleid dan siertelers.
- Alle geënquêteerde agrarische ondernemers scoorden gemiddeld negatief op positieve overtuigingen over het mestbeleid. Melkveehouders scoorden echter nog significant lager dan de ondernemers uit alle andere sectoren behalve de vleeskalverhouderij. Verder scoorden kalverhouders, akkerbouwers en pluimveehouders significant lager dan siertelers en varkenshouders ook significant lager dan akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers. Het valt dus op dat siertelers significant hoger scoorden dan de ondernemers uit alle andere sectoren.
- Melkveehouders scoorden significant hoger op negatieve overtuigingen - en waren dus negatiever - dan ondernemers uit alle andere sectoren. Verder scoorden siertelers scoorden significant lager - en waren dus positiever - op negatieve overtuigingen dan akkerbouwers en varkenshouders en pluimveehouders significant hoger dan akkerbouwers en significant lager dan varkenshouders.
- Siertelers scoorden significant lager op descriptieve normen dat melkveehouders, varkenshouders, akkerbouwers en pluimveehouders. Ze dachten dus in mindere mate dan de ondernemers uit deze andere sectoren dat ondernemers zoals zichzelf er alles aan deden om aan het mestbeleid te blijven voldoen.
- Melkveehouders ervoeren significant meer een wij-zij gevoel ten opzichte van beleidsmakers dan siertelers, vollegrondsgroentetelers, pluimveehouders en akkerbouwers. Siertelers ervoeren dit significant minder dan akkerbouwers en varkenshouders
- Siertelers en vollegrondsgroentetelers ervaren significant minder risico en onzekerheid door het mestbeleid dan akkerbouwers, varkenshouders en melkveehouders. Daarnaast ervaren pluimveehouders significant minder risico en onzekerheid door het mestbeleid dan akkerbouwers, varkenshouders en melkveehouders en akkerbouwers significant minder risico en onzekerheid dan varkenshouders en melkveehouders. Melkveehouders hebben opnieuw de hoogste gemiddelde score voor ervaren risico en onzekerheid door het mestbeleid en scoren hier significant hoger op dan agrarische ondernemers uit alle sectoren behalve de vleeskalverhouderij.
- Op stellingen die iets zeggen over het belang van het mestbeleid zijn de siertelers gemiddeld het meest positief. Zij scoren significant hoger (maar nog steeds negatief) op dit construct dan alle andere agrarische ondernemers behalve de vollegrondsgroentetelers. De vollegrondsgroentetelers scoren significant hoger op het construct dan varkenshouders, melkveehouders en kalverhouders. Kalverhouders scoren gemiddeld het laagst op dit construct. Zij scoren - naast bovengenoemde verschillen ook significant lager dan pluimveehouders en akkerbouwers, melkveehouders scoren ook significant lager dan pluimveehouders en akkerbouwers en varkenshouders scoren ook significant lager dan akkerbouwers.
- Op stellingen die iets zeggen over de moeilijkheid van het mestbeleid scoren melkveehouders gemiddeld het hoogst. Ze scoren significant hoger dan akkerbouwers, pluimveehouders en siertelers. Siertelers scoren gemiddeld het laagst en verschillen hierin significant van vollegrondsgroentetelers, akkerbouwers, varkenshouders en melkveehouders. Verder scoren pluimveehouders gemiddeld hoger dan akkerbouwers, varkenshouders en melkveehouders.

Bijlage 23 Verschillen tussen gangbare en biologische bedrijven

	Ondernemers met gangbare bedrijven			Ondernemers met biologische bedrijven			Z ^a
	mean	n	sd.	mean	n	sd.	
intentie	4.79	363	1.27	5.18	28	1.06	1.38
attitude	3.00	432	1.12	3.90	35	0.87	23.42***
Positieve overtuigingen	2.65	412	1.16	3.36	32	1.10	11.43***
Negatieve overtuigingen	5.50	412	0.90	4.66	32	0.84	24.26***
Ervaren risico en onzekerheid	5.51	445	1.09	4.93	36	1.14	8.70**
Descriptieve sociale norm	5.95	383	1.04	5.83	30	0.75	1.81
Injunctieve sociale norm	5.69	378	1.13	5.85	28	0.78	0.04
Wij-zij gevoel	5.99	366	0.79	5.65	29	1.09	2.63
MB_belangrijk	2.82	445	1.07	3.49	36	1.30	9.50**
MB_kennis	5.24	445	1.22	5.19	36	1.28	0.001
MB_moeilijk	4.92	445	1.21	4.06	36	1.28	15.05***

^a Statistisch kengetal dat aangeeft of er significante verschillen tussen gangbare ondernemers en ondernemers uit de groep 'biologisch' betaan; *p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001.

Bijlage 24 Verwachtingen van geënquêteerde agrarische ondernemers over de grootte van hun bedrijf in 2030

	Wat betreft grootte van mijn bedrijf verwacht ik in 2030 dat															
	Ik gestopt ben met mijn bedrijf			Mijn bedrijf minder groot is dan nu			Mijn bedrijf even groot is als nu			Mijn bedrijf tussen de 0 en 20% gegroeid is			Mijn bedrijf meer dan 20% gegroeid is			Z ^a
	mean	n	sd.	mean	n	sd.	mean	n	sd.	mean	n	sd.	mean	n	sd.	
Positieve intentie	4.62	45	1.32	4.41	37	1.24	4.91	172	1.15	4.99	96	1.26	4.82	31	1.68	7.54
Attitude	3.19	45	1.01	3.23	37	1.14	3.21	172	1.12	2.81	96	1.16	2.49	31	1.26	16.50**
Positieve overtuigingen	3.11	45	1.19	2.88	37	1.17	2.73	172	1.17	2.48	96	1.09	2.28	31	1.19	14.19**
Negatieve overtuigingen	5.40	45	1.09	5.17	37	1.04	5.40	172	0.92	5.61	96	0.86	5.66	31	0.76	7.79
Ervaren risico en onzekerheid	5.24	45	1.14	5.38	37	1.19	5.49	172	1.11	5.66	96	1.04	5.77	31	1.01	6.12
Descriptieve sociale norm	6.03	44	0.89	5.81	37	0.93	5.95	167	0.93	6.07	96	1.02	5.97	30	1.38	4.41
Injunctieve sociale norm	5.83	45	1.05	5.43	36	1.23	5.68	164	1.04	5.93	94	1.00	5.64	29	1.41	7.18
Wij-zij gevoel negatief	5.98	45	1.00	5.77	37	1.05	5.89	172	0.82	6.06	96	0.64	6.15	31	0.66	4.71
MB belangrijk	3.00	45	1.18	2.92	37	1.28	2.90	172	1.06	2.73	96	1.00	2.47	31	1.12	5.56
MB kennis	5.26	45	1.25	5.09	37	1.18	5.26	172	1.16	5.31	96	1.25	5.53	31	1.35	3.91
MB moeilijk	5.24	45	1.25	4.79	37	1.34	4.82	172	1.17	4.91	96	1.25	5.01	31	1.14	6.73

^a Statistisch kengetal dat aangeeft of er significante verschillen tussen groepen bestaan; *p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001.

Bijlage 25 Verschillen tussen ondernemers die wel of niet in een nutriënten verontreinigd gebied liggen (NV gebied)

	Ondernemers die in een NV gebied wonen			Ondernemers die niet in een NV gebied wonen			Z ^a
	mean	n	sd.	mean	n	sd.	
Intentie	4.83	133	1.31	4.84	247	1.24	0.05
Attitude	2.70	133	1.10	3.24	247	1.14	19.25***
Positieve overtuigingen	2.37	133	1.06	2.86	247	1.20	14.67***
Negatieve overtuigingen	5.73	133	0.81	5.30	247	0.96	19.66***
Ervaren risico en onzekerheid	5.79	133	1.04	5.38	247	1.11	13.98***
Descriptieve sociale norm	5.94	131	1.04	6.01	242	0.96	0.13
Injunctieve sociale norm	5.72	131	1.19	5.75	236	1.03	0.01
Wij-zij gevoel	6.07	133	0.77	5.90	247	0.84	3.85
MB_belangrijk	2.63	133	1.02	2.94	247	1.11	7.11**
MB_kennis	5.31	133	1.25	5.27	247	1.19	0.43
MB_moeilijk	5.23	133	1.15	4.74	247	1.22	15.76***

^a Statistisch kengetal dat aangeeft of er significante verschillen bestaan tussen ondernemers die wel of niet in een NV gebied wonen; *p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001.

Bijlage 26 Beleving van het mestbeleid door melkveehouders, varkenshouders en akkerbouwers in 2016 en 2024

	Melkveehouders		Varkenshouders		Akkerbouwers	
	2016	2024	2016	2024	2016	2024
Intentie	5.56	4.65	5.48	4.92	5.51	4.82
Attitude	3.30	2.39	2.94	2.80	3.40	3.38
Ervaren risico en onzekerheid	5.02	6.05	5.23	5.64	5.16	5.39
Wij-zij gevoel	5.45	6.18	5.91	6.07	5.44	5.95
Stellingen over de mate waarin ondernemers het mestbeleid belangrijk vinden en erdoor gestimuleerd worden eraan bij te dragen ^a						
Het huidige mestbeleid draagt effectief bij aan het halen van milieudoelen.	3.41	2.10	3.10	2.53	3.31	2.89
Ik sta achter de doelen van het huidige mestbeleid.	3.49	2.44	3.40	2.64	3.57	2.81
Het huidige mestbeleid prikkelt mij om aan het beperken van milieu-emissies te werken.	3.52	3.10	3.29	2.80	3.69	3.56
Ik streef naar een verdergaande bijdrage aan de milieudoelen dan de wettelijke verplichting.	3.76	3.08	3.07	2.73	3.89	3.40
Stelling over hoe moeilijk agrarische ondernemers het vinden om aan het mestbeleid te voldoen ^a						
Ik heb moeite om aan de huidige eisen van het mestbeleid te voldoen.	4.95	5.52	5.23	5.07	4.82	4.89
Stellingen die aangeven dat agrarische ondernemers aan mestbeleid willen blijven voldoen						
Ik vind het goed dat er een mestbeleid is.	5.64	4.21	5.55	4.63	5.54	4.59
Ondernemers horen zo nauwkeurig mogelijk invulling te geven aan het mestbeleid op hun bedrijf.	5.51	4.60	4.97	4.69	5.25	4.77

^a Deze stellingen zijn bij elkaar gevoegd op basis van een factoranalyse die met de data van 2024 is uitgevoerd. In 2016 is deze factoranalyse niet uitgevoerd.

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

RAPPORT 2024-055

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

Rapport 2024-055

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

